ГАРТ

Т. МАСЕНКО — СМЕРТЬ ПОЛІТКОМА (ПОЕЗІЇ); К. ГОРДІЄНКО — СЛАВГОРОД; МАЙ-ДНІПРОВИЧ — ВІТЕР (ПОЕЗІЇ); КУНДЗІЧ — ИНЕЙ (НОВЕЛА); Л. ЧЕРНОВ — МІСТО - СЕЛО (ПОЕЗІЇ); М. ГАЄВСЬКИЙ — ОБСТАВИНИ (ОПОВІДАННЯ); І. ЯКІР — ТОМУ ДЕСЯТЬ РОКІВ; ФЕДЧИШИН — ЕСТЕТИКА ГЕҐЕЛЯ; С. ЩУПАК — КОМУНКУЛЬТІВСЬКИМИ МАНІВЦЯМИ

№ 2
1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

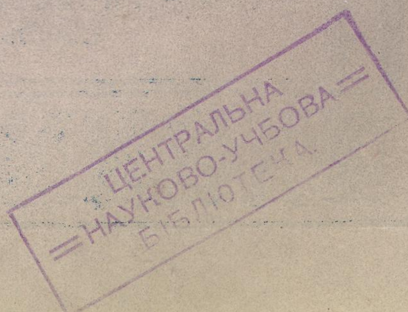

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

РЕДАГУЮТЬ: В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИТЕНКО, В. СОСЮРА, П. УСЕНКО, М. ДОЛЕНҐО, В. ЮРИНЕЦЬ

№ 2 ЛЮТИЙ 1928

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ

[89179 (05)]

Укрголовліт № 675. 1928. Зам. № 954. Тираж 1.000.

ЗМІСТ

Стор

І. Микитенко.— До другого з'їзду ВУСПП 5
Т. Масенко.— Смерть політкома, поезії 7
К. Гордієнко.— Славгород 11
Май - Дніпрович.— Вітер, поезії 26
О. Кундзіч.— Иней, новела 27
Л. Чернов.— Місто - Село, поезії 35
М. Гаєвський.— Обставини, оповідання 37
І. Якір.— Тому десять років 54

С. Федчишин.— Естетика Геґеля 73
С. Щупак.— Комункультівськими шляхами 90

Бібліографія 99

Хроніка 106

ДО ДРУГОГО З'ЇЗДУ ВУСПП

Всеукраїнська Спілка пролетарських письменників увіходить у другий рік свого існування. 28 січня цього року була перша річниця її діяльности. Народжена в боях, обстрілювана ворожими угрупованнями, Спілка у великих труднощах, у постійній борні перебула цей перший рік свого життя. Не виправдалися пророцтва тих, хто „передбачав“ її „неминучу смерть“. ВУСПП приходить до свого другого з'їзду зміцненим творчим колективом.

> „... Творити так і те, що потрібне пролетаріятові в його класовій боротьбі, творити так, щоб пролетаріятові це було не лише потрібне, а й зрозуміле ...“

так починав свою промову на I з'їзді пролетарських письменників тов. В. П. Затонський, що вітав I з'їзд від Центрального Комітету комуністичної партії.

Чи ж творив ВУСПП? Чи зробив він що за цей рік, помимо тої ідеологічної боротьби, яку він провадив цілий час в найскладніших обставинах? Це питання в першу чергу стане перед з'їздом разом із питанням про ту громадсько-політичну лінію, що її трималися члени ВУСПП у своїй повсякденній роботі.

На диспуті про „Нашу літературну дійсність“, що відбувся в Харкові 18—21 лютого цього року, багато гострих закидів було зроблено ВУСПП'ові з боку наших літературних супротивників. ВУСПП ніколи й ніде не міг говорити і не говорив про свою „безгрішність“, про відсутність помилок у своїй роботі. Одначе дев'яносто дев'ять відсотків цих закидів не мають під собою будь-якого реального ґрунту. Зроблено їх було переважно в бік загострення ВУСПП'ом моментів ідеологічної боротьби на літературному фронті і водночас у бік „відсутности“ творчих досягнень ВУСПП'у.

Лист тов. Миколи Хвильового в „Комуністі“ 29 лютого є найкращою зброєю проти тих, хто обурювався на нашу Спілку за боротьбу проти хвильовизму. Ні у кого тепер не може залишитись сумніву, що потреба такої боротьби виникала з реальної правдивої оцінки дійсного стану українського літературного життя.

Так само мусять неминуче відпасти й закиди в відсутності творчих досягнень Спілки, зроблені нам в запалі групової боротьби представниками супротивних організацій.

З'їзд повинен уважно, спокійно й суворо зважити всі творчі здобутки своїх членів. Вони є і вони не малі! Доробок членів спілки складає поважний внесок в літературу нашого сьогодні. Вивчити й оцінити його, критично й безстаранно зважити кожну зернину нашої продукції, продумати і оцінити також продукцію инших письменників, зробити відповідні висновки і з новими творчими силами піти на дальшу працю — ось ті завдання, що стануть перед другим з'їздом ВУСПП.

Цей з'їзд повинен носити ідеологічно фаховий характер. Пленум Ради ВУСПП встановив що до цього цілком певну лінію. І ті доповіді, що з'їзд має вислухати й обговорити, мусять забезпечити згаданий характер з'їзду на практиці.

Таким чином має бути реалізовано першорядні, головні завдання пролетарських письменників, що збираються на спільну нараду, на генеральну перевірку своєї роботи. Ми не маємо жодних сумнівів, що з'їзд стане новим етапом у творчій діяльності Спілки, від якого вона піде до нових досягнень.

Особливої ваги мусить набрати на з'їзді питання про Всеукраїнську Федерацію революційних радянських письменників, що тільки вона й може здійснити і тримати єдиний фронт радянської літератури в УСРР. Фронт міцний і злютований, який не зможуть захитати ніякі ворожі радянській літературі впливи!

Ми з радістю констатуємо, що ВУСПП, який ні на один день не залишав питання про Федерацію поза своєю увагою і в свій час опублікував був свою декларацію з цього приводу, приходить нині до конкретного обговорення цього надзвичайно важливого питання цілком підготований. Маючи цілком певні що до цього заяви Спілки революційних селянських письменників „Плуг", організації „Молодняк" та окремих письменників, що нині перебувають поза організаціями, а також і лист тов. М. Хвильового, ми сподіваємось, що питання про Федерацію нарешті буде розвязано в ближчий час.

Такі завдання і перспективи перед другим нашим з'їздом.

І. Микитенко

29 лютого 1928 р.

ТЕРЕНЬ МАСЕНКО

СМЕРТЬ ПОЛІТКОМА

Октябрь! Октябрь!
Мне страшно жаль
Те красные цветы, что пали.
С. Есенин

* *

Родилися в часи тяжкі,
Зросли дощами, в теплу спеку...
Легендами в туман віків
Пливуть баталії далекі.

Не важко славить та співать
Батьків криваві перемоги.
Чи ж нами скровлена трава,
Кістьми засіяні дороги?..

Ряди могил та ріки сліз —
Сторінки пам'яти подерті
З обличчя скорбної землі
Вітрами молодими стерті.

Та що?! На все година є:
Життя і смерть, огонь і втома...
А молодість — бери своє,
Живи, бунтарська, невгамовна!..

Та тільки инколи згадай
Про тих, що сплять в степах суворих,
Чию тоску знесла вода
Твого весняного мажору!

* *

Знов пшениць золоте молоко
Заливає високі могили...
Сонце півдня огненним вінком
Над тобою, Херсонщино мила.

І летять його стріли униз
На колосся, на рижі дороги...
Пирії, спориші, катрани
Замели їхні спомини строгі.

Тільки згадують теплі степи
Про загони безславні та хижі...
. . . .
Вдвох із батьком возили снопи
В ранок свіжий, дорогами рижими.

В ранок тихий, ясний і сумний,
Мов дівча у степу на обніжку...
Наші коні махновець спинив,
Схопив за віжки.

Батько став. Між синами землі
Іскри поглядів, злісний діялог,
Та такий, що тепер головліт
Друкувати його не ухвалить...

* *

За раненими їдемо ми...
Не беруть з поля бою забитих,
Їх могили — мереживо миль
Золотого печального жита.

Їх могили — горби на стерні
І з весною — розоране поле:
Матері і дівчата сумні
Не побачать могил тих ніколи.

...Ще школяр... Тільки вчора читав
Бусенара й Жюль Верна.
Усміхаюсь зів'ялим житам
І потоптаним стерням.

Коло шляху набої та кров.
Кінь забитий... І сонце. І спека...
День ясний, а в степу за бугром
Грім лункий, недалекий.

Он загублений чийсь патронташ.
По дорозі порожні набої.
Та червоний кашкет - сирота
Посмутнів над стернею рудою.

Смерть політкома

І завмерла стерня — дереза,
Простелилася жовта без краю...
Кукурудзою їде козак,
Шаблею маца — шукає.

Бачу й досі: в липневому полум'ї
Похилилась пшениця — печаль...
Хоч на грудях широкого поля
Заховати свій скорбний одчай.

. . . .

Хай онуки згадають дідів
У своїм піонерськім загоні.
Скільки їх на отавах тоді
Розтоптали підковами коні!
Скільки смілих пішло в боротьбу,
Щоб назад не вернутись ніколи!
Тисячліттів вітри у степу
Їх могили розвіють, мов попіл...

. . . .

Нам назустріч тачанка. На ній
Похилився сумний полонений...
— Стій! Ти хто такий?
— Політком дивізії N-ої...

І ватага, зп'яніла, грізна,
Обкрутила тачанку, мов буря...
— Куди ти його? До Махна?
В візника запитала похмуро.

— От не має наш батько турбот,
З полоненими буде возитись!..
Сонце стало над ним, над юрбою...
Похилилось нескошене жито.

— Встань, товаришу наш політком,
Нам таких от і треба...
І зів'ялим пшеничним вінком
Покотилося сонце по небу.

Вмер Жюль Верн, Бусенар одлетів
Перед видом холодної правди...
Хто могилу твою у житті,
Бранцю мій, не забуде... не знайде?..

Терень Масенко

Бачу й досі: в липневому полум'ї
Похилилась пшениця -- печаль . . .
Не прощу, не забуду ніколи,
Що це — тільки рядки глядача.

Тільки хмар голубе молоко,
Тільки стерні принишклі почули,
Коли вийшов і став політком
І сказав :
— Не шаблю, а кулю . . .
— Кулю ? Ні . . .
Дорогий набій ! . .
Одказав один, кинув байдуже . . .
Блиск заліза.
Високий, блідий
Політком
у червоній калюжі . . .

Стало сонце . . . завмерли степи . . .
А коли подивилися вдруге . . .
Полонений заюшений спить,
Та на шиї жаринами смуги . . .

І якийсь найсміліший з них
Та хоробрий, як ворога вбито,
Біля нього конем зупинивсь . . .
Кінь на тіло не хоче ступити . . .

І ще нижче від сорому вниз
Похилилось столочене жито . . .
Під нагайом сумний вороний
Став на груди . . . залізним . . . копитом . . .
. . . .

Хай онуки згадають дідів
У своїм піонерськім загоні.
Скільки їх на отавах тоді
Розтоптали підковами коні !
Скільки смілих пішло в боротьбу,
Щоб назад не вернутись ніколи !
Тисячліттів вітри у степу
Їх могили розвіють, як попіл . . .

Харків, вересень, 1927

К. ГОРДІЄНКО

СЛАВГОРОД

Проїздом через Диканьку, блаженої пам'яти архієрей хвалив місцевість, де лежить село.

Гоголь

У Славгороді сам Нарком рибу ловив.
(З оповідання славгородця)

Що то за місцевість, що то за край! Як любо, як утішно прозорого дня недільного злізти на гору! Сонце месе пекуче проміння... Пашить земля. Терпкі пахощі чебрецю, полину поморочать голову, сушать ніздрі. В прозору далечінь летять серпанкові хмари. Ліси, луки залиті золотом. Зеленим оксамитом стелеться долина, срібною стежкою ріка в'ється. Ріка плине мовчки (і чому вона плине мовчки?), виблискує скляним намистом, хлюпом лиже береги. Покраяні картками ниви, мов килим, вишиті гарусом. Степовий вітрець п'яним подувом клонить очучмарілу голову. І здається, що то вже не хмари, а коси розчісані дівочі розвіває вітер над нивами або ж бороду довгу, сиву мочить хтось у річці, чи то прядиво баба тіпає, розчісує. Якої тільки краси нема на світі! Глянеш угору — небо, вниз — земля!

Катран-зілля на пригорках зеленіє, цвіте буйним цвітом. „Червоні гори" сріблясться снігами — вапняки біліють на верхів'ях, колись манастир в ущелинах стояв — мов павук до оброслої мохом скелі прилип, тепер, з ініціятиви славгородського райвику, „Святі гори" крейдяні перейменовано на „Червоні".

Коли вдарить перший дзвін недільний на дзвіниці Спаса (тоді хвилями-арфами коливається повітря над долиною), тоді парубки, співаючи, обнявшись, сунуть селом на майдан сонячний — у ярмарок тут торгують свиньми.

Сюди ж плавко, врочисто простують славгородські чепурухи, моргухи — дівчата яснооокі. Мов пишні коси дівочі, сліпить проміння сонячне (коси, між иншим, у славгородських дівчат ще кращі, ніж литки в мійських). Засмаглі лиця пашать радістю, соковитими жорделями рум'яняться. Роздольний майдан поблискував намистами,

парубочими козирками, сонячним сміхом, білозубий, жвавий гамір глушив церковнії хорали. З темної пастки, що вишкірила вогневі гострі зуби, посунув люд церковний, пелехатий, — у капелюхах, хустках чорних, обдав запахом ладану і поту. Старі пішли на базар купляти дьогтю, погомоніти про політику, розвідатись про новини, що вони їх більше люблять, ніж галушки. А молодь . . . . що за молоді? Грала гармонія в усю широчінь зелених грудей радісними рипами, засмагле, мов мідь, обличчя гармоніста сталевими очима метало електричні іскри радости, набрякали ноги молодістю, гармоніст молодецьки тряс козацьким русявим чубом (принада дівчат, заздрість парубків), що пишно вибивався зпід синього кашкета, білозубим вереском гавайським глушив горласту гармонію так старанно, щоб піт здоровими краплями зросив розпарене веснянкувате обличчя йому, котивсь по червоній жилавій шиї за розхристаний комір. Яснобарвний вінок молоди оточив гармоніста, широкі спідниці у фалдах обнімали сині галіфе, запалювали завзяттям парубоцькі ноги, в хмарах пилюги вихилялись, витоптували, викаблучували . . . Ну ж і танцюють в Славгороді! Яким чортом руба Чуб! Як дрібненько січе Банда! А Карась, пливе як! Та що ж Мить виробляє . . .

На дзвіниці Покрови ревнув дзвін, заглушив увесь гамір, гулким рокотом густі хвилі попливли над майданом — за ліси. Раптом ясні дзвоники ніжними бризками, мов бенгальські вогні, розсипались над головами. Тихо. А далі, що далі почалося! То славгородський дзвонар Булька (ще „Златозвон“), позаздрівши гармоністові, завів свою музику. Обірвалась гармонія на півноті, мов укопані спинились танцюристи, прикащики кооперативу покинули грати в швайку, навіть баби, що терзали бочку з оселедцями в бакаліищика, постовпіли, перестали битись парубки в пивній, дядьки зостались з піднятими шклянками. Все затаїло духа, заніміло, прислухалось.

Ну ж і золоті руки в Златозвона! — кажуть славгородці. Ще пресвітлий архієрей о. Козодій, проїздом через Славгород на храм, як почув дзвін на дзвіниці св. Покрови, мов у соляний стовп обернувся, заслухався. Тоді зідхнув глибоко, похитав головою, сказав: ну! — і поліз у кешеню по ріжок. Набив ніздрі табакою, усмішкою преподобного Савватія вкрилось пухке обличчя його, дивувався, хвалив край: скрізь їздив, усюди бував, ніде не чув такого дзвону. Славні люди, славне селище! Славгород і єсть. Ще дужче полюбили славгородці чарівну місцевість свою. А що то вже пишався Булька, коли на дзвіницю ліз або у церкві свічки гасив! . .

Дід Каракай, бородатий Немврод (як приємно инколи буває завітати до його куреня, поговорити про старовину!), каже (перед тим

він, звичайно, дістане кисета з зашморгом, запалить люльку — тоді мудрістю світяться очі йому, всі з шанобою прислухаються до дідових слів), що в старовину село не так звалось. Про що б з вами ні розмовляв дід, він завжди зверне на старовину. Дід дуже любить говорити про політику (усього зазнав дід на віку свому — дзвонарем був, уповноваженим земгромади до округи ходив, вівці пас, тепер на старости діти допомагають — баштан стерігти доручили).

— Так що, сину, — бувало, спитає він, коли зайдете до його куріня, — про війну не чути? — Та наче не чути, — скажете ви. — Дід трохи подумає (розріже вам диню), тоді знов спитає: А як там опозиція (дід дуже цікавиться опозицією), не миряться? — Та не миряться, — скажете ви, поінформувавши діда про останні виступи Троцького, Зінов'єва, Каменєва на безпартійних конференціях із заявами про термідоріянське переродження ЦК, національно - консервативний курс, про глитайсько - устріялівську лінію партії ... Дід мовчки слухає, похитує сивою головою, невиразні думи товчуться в сірих очах його. — Ех, сину, сину! — з сумом у голосі скаже він, — не ті часи були, не ті люди! — Зідхне глибоко, вицвілими очима гляне на долину. — Он бачиш, сину, оте місце, — вкаже покоцюрбленою рукою, — там, де тепер баби коноплі сіють, садять капусту, огірки (картоплю не садять, бо набирається водою), бувало, карасі — во! — дід розведе руками, — ловилися. Як засмаже мати (старі очі його загоряться молодечним блиском) на маслі, сметаною заллє, так ... — Дід махне рукою, похилить голову, бо нестає йому слів. — Ще коли хлопцем був, то, — пригадує, — коней купали біля он тої липи на вигоні, що блискавка торік спалила, а батько його, то їздив човном по рибу (це там, де тепер кенесе сіно косить), — все оте скрізь, он ті горби, де буряки, все була вода, риби тої — баби спідницями ловили — бери до схочу, і ніхто тобі, хоч би що.

... Чарівні дні безповоротної старовини, як липовий човник, пропливають перед задуманими очима дідовими ...

Це вже за радянської влади, на дідову думку, в'юни вивелись, а раніш то бувало їх ніхто і не брав (дід не то, що був проти радянської влади, просто він сумував за пишною старовиною), хоча ...
— Та до чого вже смачний борщ з в'юнами, — хвилювався дід, — давно вже такого не їв і, мабуть, не доведеться, де вже там, старий став! .. — безнадійно махне рукою ...

Заспокоєний вашими словами, що радянська влада піклується про добробут усіх працюючих, дуже можливо, що на старості йому таки ще доведеться покуштувати борщику з в'юнами та й на сходці погомоніти, дід веде далі.

К. Гордієнко

— Жили люди привильно — землі бери, скільки оком окинути — бери та хазяйнуй, а що вже дичини тої — навкруги все ліси густі-густі, куди глянеш — самі ліси, там, де луки тепер обчеські, теж ліси були, вовки попід самісінькими стріхами вили, з кошар вівці тягали, а в бузині високій, що біля он того вільхового ліска росла, гадюки у руку завгрубшки гніздилися... раз за дідом гналася, він утікає, а вона женеться, він утікає, а вона женеться, ледве втік, і то якби не проти сонця, або коли б хмарило, то, може, і не втік би. Не те життя було (дід пахка люльку і дим заволіка примружену задуму совиних очей його), не знали, що таке землеустрій, кооперація... ввечорі поставиш вершу, вранці насилу витягнеш — повна. По 25 літ у війську служили — піде, бувало, парубком, а вернеться — волосся сиве. Не знали, що таке продналог, соціялізм... На тому місці, де тепер сукновальня, сам раки з полумисок завбільшки ловив, піймаєш два-три — відро повне. А що вже тих грибів було — простягай рядно та бери! Краснюків, синяків, сироїжок там усяких (дід дідів ще пісні співав: „дівчата мої, сироїжечки“), опеньок то навіть не брали, лише самі боровики. Так в'язками у коморі — від осени до осени... Так ось у ті часи, коли ще, може, дід його прадіда босий ковзатись на став бігав, завітав сам цар сюди, в оце село, Петро I, що війною на шведа тоді йшов. Одні кажуть, що прийшов він Коломацьким шляхом, другі — Полтавською дорогою, того вже дід не знає, то й говорити не буде... Люди, як водиться, процесією вийшли, з корогвами, повбиралися, звичайно, добре (і вдягались не по-теперішньому — дід лише тоді пошив собі штани сині, коли оженився). Попереду священики у нових ризах, старі люди, сивобороді, з хлібом царя зустрічати вирушили. По церквах ударили в дзвони, та так славно, кажуть, вдарили (і церкви були не ті — з дуба було збудують тобі церкву, і молись. Та й народ був більш богомільний, дарма, що дубові церкви були).

Цареві дуже сподобалась ця місцевість, кажуть, ночував навіть на горі, там (унизу не спав, бо комарі б заїли — хмарами літали, та не такі, як тепер — хіба це комарі? — ось з пучку були — люди, бувало, розведуть огнище та днюють і ночують при ватрі — повна хата, бувало, диму — очі виїда, так лише і можна було спати, а то б не дали комарі). Так ось, кажуть, цареві дуже сподобалась ця місцевість (ще ніби-то котрийсь із родичів дідових царевим коням сіна давав). По обіді (ще недавно той камінь, на якому сидів цар, хтось би то для вітряка забрав), так ось по обіді (звісно, царський обід — цілого бика постав), коли їхати збирався цар, тут знов церкви в усі дзвони вдарили, та так (у старовину не так били в дзвони, як той Златозвон теленька. До речи — на ввесь Славгород дід

Славгород

Каракай єдиний не визнавав авторитету Златозвона, навперикір архієреєві; може, тому, що колись сам дзвонарем був. За те між славгородцями дід і вславився як опозиціонер, то ж вони вільніше зідхнули, коли діда заслано на баштан), так ударили в дзвони, що заслухався цар (дід витяг жилаву засмаглу шию, наче прислухався, обличчя його просвітліло, засяло настороженістю, наче він сподівався, що ось - ось долетять до його зарослого мохом уха чарівні відлунки дзвону давнини). Заслухався цар, зідхнув глибоко (дід теж зідхнув — хто його зна — може, дід сам себе відчував царем — баштанники та пасічники на уяву не бідні) та й питає людей: — Скажіть - но, людоньки добрі, як зветься благочестиве село ваше? Люди і кажуть.— Наше село? — Да,— каже цар,— богоспасене село ваше.— Люди, звісно, були неписьменні (не по - теперішньому жили — родились неписьменні — вмирали неписьменні, ніяких там клубів, сельбудів не знали... Наварять собі квасу та й п'ють на здоров'я) і кажуть: — Як діди наші звали, так і ми звемо — Пердунівкою зветься село наше,— та бух цареві в ноги. Як почув це цар, та й каже: Встаньте, мої вірні слуги (може сказав так, а може й ні, дід за це божитися не буде), устаньте,— каже,— мої вірні слуги, хай зветься віднині село ваше Славгородом.— Славгород, то й Славгород. Подякували люди цареві за милость, ніхто, звісно, не перечив царському слову, хоча є ще й тепер люди, авжеж є, що звуть село по - старому. А на тому місці, де по обіді сидів, цар звелів церкву збудувати... ще гусей, пригадує, пас біля старої - старої дерев'яної церкви, там, де тепер водокачка... згоріла, одні кажуть блискавка запалила, другі — ніби - то свічки п'яний сторож забув погасити.

Ось що розповідає дід Каракай про минувшину Славгороду. Старому що — сонце пече — сиди в курені та розповідай про старовину.

Лише замовкла дзвіниця св. Покрови, знов життя буяло в Славгороді: гармоніст розтяг гармонію, танцюристи пішли витанцьовувати, баби кинулись до бочки з оселедцями, хлопці знов завелись битись, прикащики кооперативу — в швайку грати, позіхнув завсельбудом, ущипнув якусь дівчину редактор стінгазети, дядьки в пивній вихилили по шклянці, — все загоготало, загорлало, пирскнуло, чмихнуло веселістю, хлюпнуло сміхом, гикнуло молодістю, захлинулось співом.

Помолодцювати хлопцям перед дівчатами нічим? Дівчата перед парубками хизуються... Хіба ні з чого козиря дати? Брязнути нічим, Чорною бровою хіба ні? Співом? Пишною косою? А сміються, як славгородські дівчата! Слухаєш, бувало, слухаєш, та й затрусишся, в грудях запече, в боку заколе — це не сміх, а патока

густа ллється. А близько хоч не сідай, бо наче импетом з печи вдарить. А це хіба все? Та не тільки спідниці з підзором (один дядько, не знаючи, що то за „підзор“, сказав навгад: є, це, мабуть, хитра штука!) шиють славгородські дівчата. Часом розмова між парубками зайде, то так і кажуть: а моя була в панталонах! — да! — і тоді гордістю пнуться очі парубкові. Зате й хлопці на що то вже не здатні! Які чоботи хромові носять! Фіксатуару на вуса ані трішки не шкодують! А що вже тих шклянок квасу випивають! Та не це найбільше молодецтво славгородського парубка. Найбільшої шани навіть не тоді здобуде собі славгородський парубок, коли курку вкраде. Найбільшої поваги здобуде собі славгородський парубок тоді, коли пройде свинячим майданом... Як пройде, так звичайнісінько і пройде? Тоді лише, коли він п'яною зневагою хилиться, дметься відвагою, харкає молодецтвом, ляпає гнівом! О, тоді це парубок, справжній парубок, з достатком! З яким соромливим захопленням на нього тоді дівчата позирають, із якою заздрістю — хлопці! А яким він себе почуває тоді велетнем! Вище пожарної каланчі голову дере. Та найпишнішу квітку вплітає в вінок слави парубка міліція. Це тоді, коли його заберуть до району. Отоді це герой! Тоді не кожен з ним розмовляти наважиться, зате кожен шапку скине, дорогу дасть. І парубки квасом напоять, і дівчина запишається, коли він сяде біля неї. Отоді і фотографуватись можна. Славгородські парубки, між иншим, страшенно люблять фотографуватись. Як фотографуватись — зразу так — одів манишку, виваксував чоботи, виголився, зробив зачіску, взяв у руки гармонію і фотографуйсь? Що ж це тоді за картка буде? Показати сором! Фотографуються славгородські парубки неодмінно... —

Кашкет — на потилиці, волосся стовбурчиться, очі сковзаються, обличчя байдуже до всіх світових подій, розхристана постать зневагою хилиться, — отоді це картка, коштовний знимок, можна всім з гордістю показувати, це пам'ятка, є на що глянути, чим помилуватись. О, тоді це молодецтво, геройство, це справжній парубок!

Славгородська дівчина теж коли вдало зфотографується, на все життя своє щаслива. Ну ж і знялася! Ой так знялася! Всі дивляться... ну хто не гляне... парубки, подруги... ну ніхто не пізнає! Їй же бо... Батько, мати і то не пізнали. От знялася! Волосся мов горох на голові кучерями в'ється... обличчя... ні, не сила висловити! Тоді це свято в житті дівчини. Це день. На все життя пам'ятка.

Теперішня сільська молодь, як писала одна авторитетна газета, чи то навіть журнал, значно відрізняється від колишньої молоди. Колись, було, сільські хлопці комсомольського віку влітку коні

водили на ніч пасти, а взимку на досвітках товклися. Тепер зовсім инакше. Теперішній сільській молоді часто-густо доводиться працювати поруч батьків: і в сільраді, і в кооперації, і в инших організаціях та установах. Але молодь лишається молоддю: де б вона ні була, що б вона ні робила, їй властиве молодняцьке шумування. Через намірне молодняцьке шумування, дивись, сільський, активний парубок і потрапляє в досить смішну ситуацію: в районі переночує, куди його заберуть п'яного за бійку, на вечорницях бешкету наробить, чи то, купаючи коня, забреде до дівочої ковбані, де його голого стягнуть з коня, вербою сполосують.

Яка чудова природа в Славгороді! Які густючі верби! А вечори які строкаті, липневі! Як сяють зорі!

...Фосфорична злива з емалевого неба... мов старовинний гусляр з соснового бору вітрець віє, скиглить протягло, через луки бренить тужно радіо-хвилями...

...З далекого минулого, з житів зелених в оті буйні ночі, коли розцвітають трояндами зорі дум, тоді так хочеться на колодках притиснути до каштана дебеле тіло Мар'яни.

Серед околишніх сіл Славгород пишається своїми звичаями. Таких сіл не багато, як Славгород. Славгородця скрізь можна пізнати — чи то він торгує кабанця, чи молиться богу. Славгород культурне село (це навіть було визнано райз'їздом рад по доповіді комгоспу) — власний асенізаційний обоз є тут. Це хоча і правда — асенізаційний обоз є тут, та треба сказати, що він не завжди справний буває — то вісь зламана, колеса нема, бочка протіка. Так що не можна сказати, що Славгород заслуговує назви культурного села на всі 100%, хоч перед ним і пасує Гнила Печериця, що теж за останній рік явно зросла в культурному відношенні — на чергу дня було поставлено будування лазні (Гнила Печериця, як відомо, мала вісім церков і жодної лазні), та відкладено на той рік, бо чималі кошти довелося кинути на будування великого (коли їхати зі станції, то ще з-за чортового містка видко блискучий шпиль, що сяє на сонці) цементованого пам'ятника борцям революції.

Революцію, між иншим, славгородці так пригадують: червоногвардієць, щасливий з перемоги революції, їздив базаром у золочених ризах, підперезаний ораром, грізно вимахував карабином, лаяв буржуазних гадів, пазуха віддувалася йому — думав, бідолаха, що то червінці, то ж мідні грошенята новенькі — гнівно розкидав жменею на базарі (хлопчики збирали), лаяв революцію, бога. Заложники, контрибуції, відбирання лишків. Глечики, відра з червінцями викопували в льохах. Нагани, одрізи... М'які пузаті крісла з позолотою, ломберні столики, лямпи кришталеві, канделябри

валялись на горищах у полові в хатах сільських активістів. Поночі рубали ліси, ділили землю.

Дехто обачніший, то приберіг навіть піяніно в стіжку соломи, трюмо, потім продав, трактора придбав. Не бажаючи пасти задніх, Славгород клопочеться перед округою, хотячи й собі спорудити пам'ятника.

Окрім шести церквів, одного манастиря, асенізаційного обоза та трьох фотографій, Славгород ще має свою історію. Товсті фоліянти навіть про це списав за традицією рудий дяк церкви св. Покрови Дерикова (що чудове письмо в його було) під диктовку синка поміщика Єлизара Фіногеновича Сорокасобаки. Лихо лише, що, втікаючи від селянських розрухів, синок забрав з собою цього коштовного документа, а дехто каже, ніби сельбуд усіми паперами, разом з Дікенсом, Толстим, що лежали в жовтій скрині, топив піч у скрутні роки. Коли б ці фоліянти були в нас у руках, читач би з усіма подробицями довідався про запеклу споконвічну боротьбу двох видатних мужів на ввесь повіт з відзнаками державної почести — поміщиків, видатних культурних діячів — Сорокасобаки (володаря багатьох цукроварень), палкого реформатора, гуманіста (то за його ініціятивою славгородські селяни оздоблювали сволок горорізьбою в стилі старовинного українського орнаменту), і Свиргуна (ото його були всі ліси на південь Гнилої Печериці — чудовий краєвид — будівельний дуб), що був передовою людиною свого часу (власник лісопилки, основоположник університету), завзятий філантроп, новатор, що, піклуючись про добробут села, дав старості (що відзначався особливою енергією, коли доводилось мобілізувати населення на ремонт шляхів) пару японських курей на розвод. Ворожнеча ця, по чутках, примусила тоді чимало видатних вчених у чорних фраках з високим чолом упертись в кам'яний мур... цеб-то поставила не одну заковику вченому світові, мало не спалахнула грандіозно-ганебним скандалом у державному маштабі, коли б не несподівана, можна сказати, геніяльна тактовність дзвонаря Бульки. Що власне спричинилося до цієї ворожнечі серед почесних сусідів, знов таки, за браком вищезгаданих фоліянтів, не відомо. Кажуть, ніби-то суперечка, що мала такий несподівано-трагічний фінал, сталася за межі полювання на зайців між липовою долиною та березовим ліском за косогорами, де тепер наділи (підчас землеустрію нарізано) двох славгородських сусідів Деркача та Шкварки, що в день свята Врожаю посварились за довбню.

Славгородці люблять — гріх сказати, щоб не часто — посваритись.

...Коли славгородцям треба було урядити день Врожаю, сонце зійшло рано червоним розпаленим диском. Запашний, свіжий, сонячний

день (така погода буває лише в дні свята міліції, параду війська ДПУ) розпирав легені, бадьорив тіло. Була неділя (опівдні з - за гнилопечеричанського лісу густо намело чорних хмар, баби навіть полотно, що винесли білити, забрали з берега). Коли на залюднілій площі з'явився заврайзу Головня з цифрами в руках, заспівали пташки — горласто - заливчатими переливами . . . Коли ж заврайзу Головня зліз на трибуну, рясно заквітчану волошками, робив доклад, підсумовуючи досягнення на 10 - річчя Жовтня в боротьбі за новий побут, Шкварчина довбня перестрибнула через пліт, опинилась на подвір'ї Деркачевому, під хмизом. Дубова, вищерблена з висвердленою дюймовою для кронштейна дюркою, довбня ця спричинилася до цілої низки несподіванок. Та надвечір прудка довбня вже лежала в Шкварчиній коморі під замком. У ту ж ніч, хоч люди і не пригадували, щоб великий вітер був, а в садку Шкварчиному до щенту було обламано гилля. Другої ночи загадково зчезли помідори з города Деркачевого. Третьої — попеляста кицька Палазунчина втопилась у Шкварчиному колодязі, де вже сусіда три дні води не брав. На четверту ніч хтось зрубав три дубчаки (на стропи були б та поперечки) на межі Деркача.

На п'яту ніч, коли Шкварка раптом спросоння вночі (після капусняку такий міцний сон), метнувся до діжки — переконався, що обручі тут були цілі, а луснуло скло в вікні — ледве не зашпортнувся за цеглину серед хати. Через тиждень зелені відра Деркачеві (одне зі вдавленим дном — кінь наступив) знов булькотіли в Шкварчиному колодязі, сусіди знов говорили (наче хтось наврочив, казали люди). Таємничі випадки перестали, сусіди пили могоричі — синок Деркачів сватав Шкварчину дочку, що з економії вернулася — у неділю фотографувались разом — він з гармонією, вона з букетом купчаків.

Люди як люди — глибокомудро зауважить дід Каракай — посваряться - помиряться, то ж і живуть. Не те в старовину було. Зараз же перед вами розгорнеться славнозвісна історія (дід мальовниче вмів розповідати) боротьби двох почесних поміщиків — Сорокасобаки і Свиргуна. Коли ж захочете ще докладніш розвідатись про Славгород, приїздіть на баштан діда Каракая — зараз же за Коломацьким шляхом, минувши Вовчий яр, узявши напрямок на Чорторіжжя, крученою стежкою дійдете просто до Лисої гори, де сонцем заллятий баштан дідів. Величний спокій панує тут. Тільки взимку не рада приїздити, бо не до того тоді дідові — майже що - дня на сходках клопочеться за громаду, або ж возить жом з цукроварні.

Якось населення Брехунівки (благочестиве селище біля Славгороду) зауважило, що сумирний, завжди чистенький, богомільний, в крапчастій краватці дідок Свиргун, живучи самотно в розкішному

будинкові (мистецьким пензлем розмальованому химерними фарбами легкими, мов тюлеві фіранки в стилі... отакими кренделями...), що втопав у густій зелені пишного столітнього парку, зарослого кущами ожини, барбарису, бузини, венеціянськими вікнами, з півдня виглядав на безмежні простори (славгородське сільгосп. т-во тепер буряк сіє), сповнивсь якогось дивного передчуття... Що-служби церковної старий неухильно виходив на горбок, біля трьох дубчаків, з паличкою червоного дерева лакового, золотою монограмою оздобленою, нерозлучним, пелехатим, великим, мов теля руде, кудластим псом, що навіть чекав його инколи біля церкви, полохаючи всіх старців і сіряків, що здаля благоговійно здіймали шапки, на шпиньках ішли до храму божого. Стояв ото старий Свиргун на горбку і прислухався до благовісту церковного. Вдарять дзвони на Спасській, Іорданській церкві, дзвінким струменем розітнуть недільний, сонячний спокій, зіллються раптом із дзвонами Стрітенської, Здвиженської, Вознесенської (в Брехунівці аж шість церков було) фіміямом здіймуться у височінь, велично розпливуться в небесній високості, мов дим-пара з печи, де варяться пшеничні вареники, заповнять зелені простори, напоять прозоре повітря чарівною гамою божественного грому... Стоїть зачудований старий Свиргун на горбку біля трьох дубчаків, загадково-нерухомими очима поринувши в глибоку задуму, до церковного благовісту прислухається. Коли ж загуде дзвін на Зеленосвятській церкві, а разом з ним — земля, ліс і небо, старий аж просвітліє (благости сповнюється — казали люди) задріжить гостро сива борідка йому, заворушаться колючі, мов їжак, вусики, дивно якось заблищать зеленкуваті очі, рудого капелюха зніме (чує старий, що смерть близько, казали люди), витре піт з умиленого обличчя,— навіть розумна тварина — пес кудластий радости сповниться — кине блох ловити, до господаря лащиться. Похила церква, що славиться своїм великим дзвоном (у старовину, як каже дід Каракай, срібла на дзвони не шкодували) — бувало, як гахне той дзвін, як загуде — наче рій бджіл, що з вулика вилетів липневого дня сонячного, сів на крислатій дуплястій липі і жде свого пасічника, що пішов до церкви, а відстоявши службу божу, завернув до Череваня запити причастя пивом.— До самого Славгороду гуд той ллється, прозорими крилами бренить у вікна палацу на горі, де біга, мов ошпарений, Сорокасобака, місця собі не знаходить, шарпає все на собі, квас п'є, мов ранений звір у знемозі, ховається за масивними дубовими дверима, горорізьбою оздобленими, в свому кабінеті, умебльованому в стилі „Ампір".

Якось іменини справляв старий Сорокасобака в своєму розкішному маєткові...

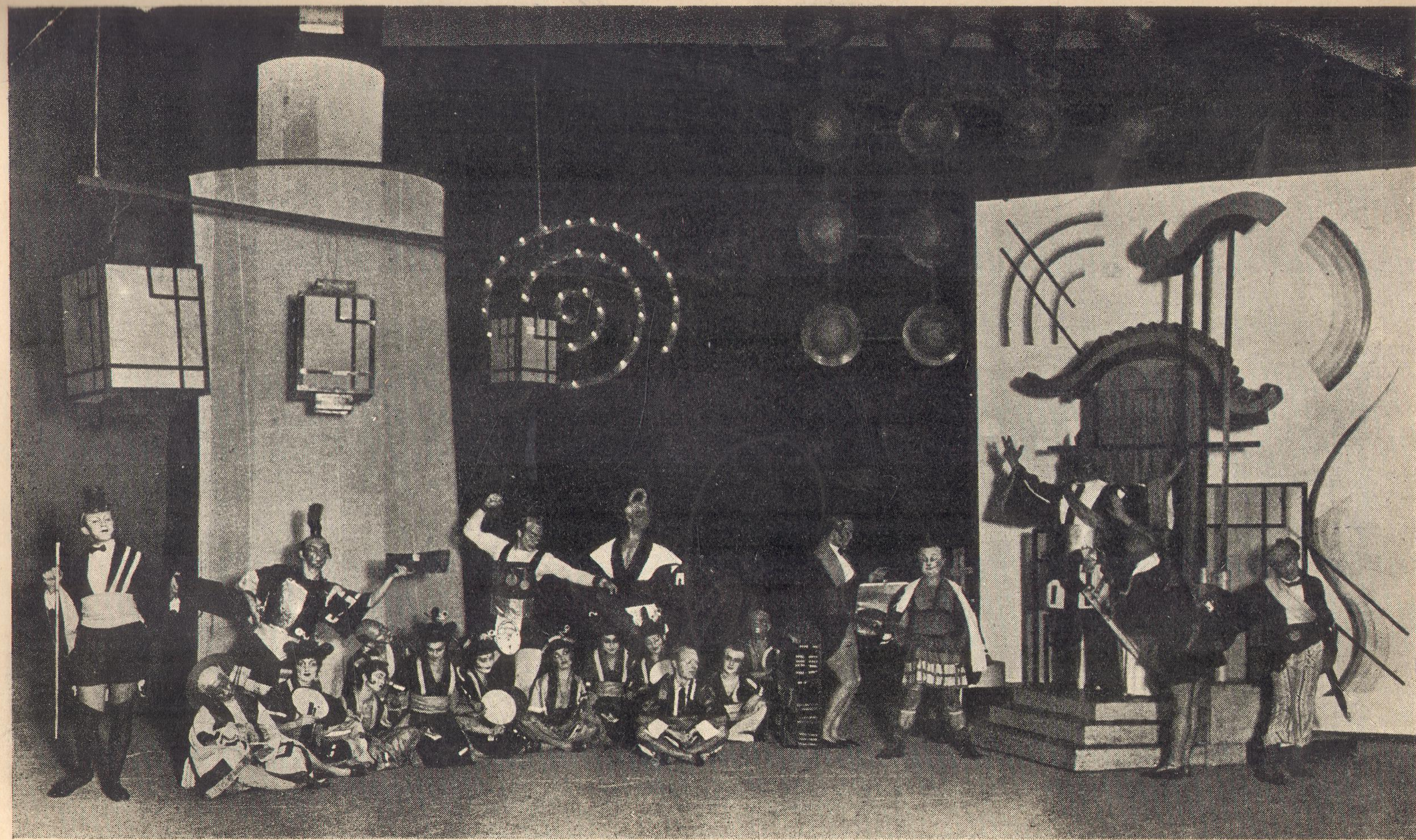

„БЕРЕЗІЛЬ“ МІКАДО

СТАВЛЕННЯ РЕЖИСЕРА В. ІНКІЖІНОВА. ОФОРМЛЕННЯ СЦЕНИ ХУДОЖН. В. МЕЛЛЕРА

Славгород

Гостей наїхало, що ото горобців злетиться, коли баба перед Покровою сміття з хати викине. Довгі столи вигиналися від пляшок іскористих, що метали янтарні стріли, схрещували мечі вогняні, сипали фейерверками — ніжнооранжові помаранчі, персики, яблука, пишні букети мінилися барвами в тендітних вазах виборної форми, що сліпили око відблиском опала, чи весельчаними переливами на золотому тлі емалі, — від потрав усяких, фаршированої риби, мистецькою рукою оздобленої вінком дрібно покришеного салату, буряку, шнуром маслин обведеної... Гості, звісно, пили, їли, як водиться, вітали господаря, що в накрахмаленій манішці з орденом сидів у кардинальському кріслі з високою спинкою, встромивши пальці в вишкерені пащі якихсь химер; уславляли його многолітню діяльність на користь людству (церкву Спаса то він збудував, Черемушанські яри дав на користування селянам — баби відтіля пісок брали). Сповнене покори („на то божа воля") обличчя господаря холодний жах раптом заморозив — скляні очі лізли на лоб, незграбно тряслися руки, вино росплескували на білу скатерть. В залі стало так тихо, що чути було, як у Брехунівці гудів велетень-дзвін на Зеленосвятській церкві.

— Який могутній, м'який тон, — сказала одна дама, прислухаючись.

— До вечірні дзвонять, — нахилився сусіда...

— Яка насиченість, — дзенькнув шпорами майор.

Господареві стало зле, і хоча він милостиво дозволив, прохав навіть, розважатись без нього, проте вечір був зіпсований. Гості розходилися, приголомшені загадковим пароксизмом господаря. Таємниця незабаром викрилася. Із смертю старого Свиргуна (він наказав — по смерти бити в його улюбленого дзвона), коли люди полізли на дзвіницю ремонтувати балки, скріпляти гайки (за життя старого заборонялося кому-будь, окрім дзвонаря та пугача, відвідувати дзвіницю), то побачили в великому дзвоні мистецьки вирізьблене, блискуче обличчя Сорокасобаки з подзьобаним носом. Так ось воно що! — сказали люди. Сорокасобака ж за сиву голову схопився, блукав божевільними очима, скрикнув не своїм голосом: — Я це й раніш знав! — та й помер. Перед смертю сказав: Чуло моє серце... він мені отруїв життя, вкоротив віку. — Сповістили архієрея о. Козодоя. Почесний старець, подумавши (вороги були мертві), скрикнув: — Анафема! — і стукнув палицею. Коли ж виряжений консисторією представник приїхав розслідувати справу, то побачив на дзвоні таке голе місце, наче б йому київська перекупка з пересердя блимнула перед очима... Здогадливий Булька, слуга вірний, геть усе чисто терпугом стер. Ось і шукай документа! Проте все ж

був наказ від архієрея дзвона того ізняти. Що вже з ним зроблено — чи перелляно, чи в музеї поставлено — не відомо. Старі люде часто згадують : тепер нема таких дзвонів.

Багато чого нема! Минули барвисті часи сивої романтичної давнини. Та в нас єсть ще люди — зійдуться ото, як почнуть, як почнуть — олад'їв ні з чого пекти, справжньої літератури нема... Стихія, вир... завертіло все кругом. Та все влягдося, вгамувалось, і тепер знов на майдані мирне життя буяє — яснобарвними парами мигтить весела молодь.

Парубки на всю округу удальці, славгородські робили усе аби, добре посмятись : давали дівчатам мняту с кропивою нюхати, зелені яблука аж прилипали до лискучих спин, пишних малинових спідниць — хлопці шпурляли. Регіт, гам. Проходжувались одне біля одного в розпареній куряві, вигравали чорними бровами, виглянцованими чобітьми, сипали сміхом. Молодецтво парубоцьке надуло жили, булькало в кожнім кроці, усмішці, перед дівчатами чваркало.

Є різна молодь.

Окрім безтурботної, розхристаної, неорганізованої, мало свідомої, є молодь, про яку один видатний вчений сказав :

— Молодь, діловита, чесна, твереза, довірлива, культурна молодь, що читає декрети, що їй не бракує грома ської мужности, бореться з лицемірством минулої моральности, забобонами старого ладу. Ця молодь хоче бути провідником нових ідей. В її кроках, розмові, в тім, як вона тримає голову, сидячи перед дверима венерологічного кабінету, є щось незвичайне, небуденне. Перед актом цивільного шлюбу вони прийшли сюди.

Славгородські хлопці до дівчат ставляться... Про це хай краще сам голова славгородського сельбуду Олесь Бугаєнко скаже. (Він читав чудово лекції про новий побут і грав на гармонії).

Коли часом, у розмові між парубками, приятель спитає : — Слухай, Карасю, за що ти Мар'яні зацідив, спідницю порвав, дивись, щоб не довелося платити аліментів (діти — як сказав той же видатний вчений, філософ — неминучий скуток всіх не платоничних почуваннів), плачучи в синцях побігла? — то на це Карась відповідає :

— Справа має принципове значіння. Ми далекі від абстракції. Абсолютно необхідно для прогресу людскости, щоб кожна ідея набрала конкретного оформлення. Кохання — це прояв індивідуальних почуваннів — певний біо-соціяльний чинник і державі належить врегулювання цього інституту.

Молодь без жалю ламає батьківські традиції. А що вже понажуряться батьки на своїх дітей! Не раз і лайки та бійки наберуться

від батьків діти. Та скільки муки, клопоту спадає на сиву голову батьків. Та діти вже звикли терпіти.

Матері часто виплакують горе своє. Коли зажура инколи сиву голову клонить, такі речі тоді мати веде :

— Тільки на нашому, дітоньки, полі чорніє моя печаль торішнім бур'яном.

Батько, з жалем поглядаючи на свої натруджені старі руки, каже :

— Усю силу на ковадлі життя по шматочку виклав і молотом розплющив, у чересла леміші перекував.

Інтелігенція також є в Славгороді — вона страшенно любить монпасьє, Єсеніна і мадепалам, а дехто навіть консерви їсть. А один студент, як приїхав із столиці, примуса привіз, на призьбі яєшню загвинтив, так уся вулиця на оглядини збіглася — охали, ахали, гомоніли — до чого наука доходить.

Незаможні також є в Славгороді. Та хоча вони і віддані сини революції, проте, їдять не хапаючись, коли треба на зібрання КНС поспішати, і не будь-яку там юшку і не кажуть: час уже, я після зборів дообідаю. Єсть такі, що навіть попоїсти добре охочі (борщ, затірка, чи там вареники пшеничні, кишки з гречаною кашою), а деякі то й не від того, щоб поле жати по обіді. Через це багато наріканнів сиплеться на їх голову — ну що це за незаможники — люблять попоїсти, чоботи справити добрі, а дехто навіть конячину придбав. Не виконують своїх обов'язків незаможні.

Великі зміни в побуті славгородців, справжній переворот у психіці мас зробив трактор. Мов казковий дракон, засліплений люттю, оскаженіло форкаючи, гриз землю під ранній пар, проламав кам'яний мур традиції. Універсальний, мов витвір народнього епосу — казковий „килим самольот" або ж „скатерть самобранка", американський „Фордзон" творив чудеса на селі радянському, на хвилину не маючи супокою. Їсти не просив, за десятьох робив, стерню лущив, брав участь у параді і демонстрації в день 1-го травня, масло бив, на весілля їздив — до церкви молодих з піснями, музикою возив, і, коли парубки в завулкові свинячому сікнулися були перелляти молодим дорогу, трактор, ось повірите, як загарчить... проте, спиняється, молодий злазить з причепленого воза, бере хліб-сіль, парубкам на могорича дає... музика грає, трактор вирушає зі співами дружок. — „Відчиніть, матінко, ворота".

Люди-то дивляться — дивляться на це гульбище, та головами похитують: господи, до чого це наука доходить?! Хіба в старовину таке весілля бувало?!

Махнуть рукою та й подадуться слідом дивитися... Бо де ж инакше і розважитися, як не на весіллі? Коли, приміром, вас у

місті нудьга гнітить, на душі тоскно, ви маєте змогу піти до пасажу чи то на більярді пограти. А тут, що тут робити? Молодь — то до сельбуду вчащає. Лише зачують — вечір самодіяльности — з усіх кутків мчаться, мов кури, коли господиня винесе миску м'ятої вареної картоплі з висівками.

Ще люблять страшенно славгородці романси й галоші. Завсельбудом співець гарний, будете в Славгороді — завітайте до сельбуду — за містком край майдану, де конов'яз,— відчиніть двері ліворуч (праворуч не відчиняйте, бо вони забиті) — просто перед вами кабінет зава. Постукайте тричі — молоде, енергійне обличче вийде вам назустріч — то не зав, то бібліотекар, біля вікна ж сидить зав — Олесь Бугаєнко. Він чудово співає романси (м'ягкий, ліричний тенор).

Бібліотекар Сойка (з столиці приїхав) то на шклянках майстерно виграє „на сопках Манчжурії". Секретар комсомолу Орел чудові доклади робить на міжнародні теми і на балалайці грає. Завкооперативу Рідкакаша незрівняно висвистує „марш Буденного". Завдрамгуртком Горицвіт - Чепуренко то хоч яку грудку рафінаду головою розіб'є (коли на 10-ті роковини Жовтня демонстрував, авдиторія мало не луснула від захоплення). Редактор стінгазети, Олесь Вишиваний, пише чудові революційні вірші, також величезні цвяшки кулаком у соснову дошку заганя. Тому гріх сказати, що колектив славгородського сельбуду не досить роботящий.

В сельбуді є чудова бібліотека. Давно, ще коли славгородські парубки в плюшових галіфе коліру розрізаного буряка кормового на майдані хверцювали, в сельбуді стояли м'які крісла, золічені парусиною в обтяжку. Тепер вже нема крісел, натомість довгі лави стоять, а хлопці ходять в чорних галіфе.

Вечорами зимовими довгими, коли скиглить ніч на дворі, замість того, щоб на досвітках час марнувати, молодь збирається в сельбуді на монпас'є, цигарки, в лото грає.

Премію обіцяла округа видати славгородському сельбудові за його роботу, а фотографію будинку навіть в столичному журналі надруковано.

До речи, будете в Славгороді, спиніться на хвилинку біля вітрини фотографії „Рембрандт" (біля вітрин „Ренесанс" та „Економія" не спиняйтесь). Зверніть увагу на центральні картки, що визначаються особливим художнім оформленням — кольору вицвілої малинової спідниці, що носять дівчата на буряках, то з хмарами — зеленкуваті, кольору дощем намоченого сіна.

Посередині ви побачите страшенно заклопотану середнього віку крем'язну пишновусу людину (за масивним столом у дубовому кріслі з високою вирізблиною спинкою), що зосереджено слухає

по телефону (хто його зна — може, запрошення на делегатські збори чи то на гарячі вареники), другою ж рукою (тут же попільниця і радіобатарея) нахмурено пише з переобтяженим виразом обличчя так старанно, що пишний чуб звиса на марудне чоло... На другій картці, поруч, ви побачите ту ж могутню постать, що засмаглим видом, класичною монументальністю дуже нагадує Зигфріда з Нібелунгів,— міцно стиснувши стерно „Фордзона“, з рішучим виразом крає набряклі груди чорноземлі. На третій картці кінь баский, дугою вигнувши пишногриву шию, виграє могутніми м'язами, копитом б'є, поруч, немов покірлива жінка середневіччя, осяяна прожектором радости, струнка молодиця держить коня за стремена, а на коневі тому вороному грізно сидить той же ставний лицар. На четвертій картці — група делегаток у вишиваних сорочках крапчастих, горошком обсипаних, кохтах, пов'язаних хусточками, а то й простоволосих,— на паркан спирався прапор з написом: „розкріпачення жінки“, за ворітьми: „соціялізм“, а серед делегаток з хромовим портфелем вам уже відомий державний муж сидів, з покорою виконуючи свій важкий обов'язок з таким виразом, начеб-то знав, що за цю картку потім доведеться тиждень з жінкою не розмовляти (таку ж картку можна ще побачити в одному з окржінвідділів у папці з написом: „жінка перед 10 Жовтнем“).

На п'ятій — серед двох племінних рисаків і одного бугая симентала — в виглянцованих чоботях, при портфелі знайоме енергійне обличчя, а над ними напис: „Сільсько-господарська виставка в Славгороді“. Та мало в яких позах ви ще не побачите у вітрині фотографії „Рембрандт“ того ж невсипущого лицаря — то замріяного (біля відремонтованого містка), то заглибленого в державні справи (коли він, приміром, крутить порожню віялку). То був ніхто инший, як завкомгоспу Петро Люшня — задушевний приятель поета Олеся Вишиваного — видатні люде Славгороду. Не те, щоб у Славгороді не було ще почесних та поважних людей (в Славгороді чимало славного люду всякого — на те й Славгород), уславлених ділами своїми, заслугами перед громадою (хіба ж не невгомонний дід Каракай та Триндиричка так палко завжди клопочуться на сходках чи то про патоку, чи ... мало ще чого), суспільством (то ж не баба — хіба Капитолина, Пшиндичка, Порощиха в церковній огорожі, чи то на базарі, так палко завжди дискутують проти заборони Райвиконкому мочити коноплі в річці?). А молодий актив селища — Рідкакаша, Тур, Головня, Бугаєнко, Горицвіт — Чепуренко, Орел, що ними так пишається селище, чого варт?! Та чи ненайбільшою гордістю, красою селища є наші приятелі?..

Січень 1928 р.

МАЙ-ДНІПРОВИЧ

ВІТЕР

За полем поле — полинем...
Полинем, вітре, витрем сльози —
розвієм тугу, розморозим.
За полем поле — полинем...

Яких це сліз полинні сходи?
Якого горя плід гіркий?
То ваше горе, гірняки,
то сліз селянських тьмаві сходи.

Отам росла вона колись —
недоля наша робітнича —
в кривавім поті, в грізних січах
отам росла вона колись...

За полем поле — полинем...
Чорніють димарів сіґари,
стовпів, копрів, будівель хмари —
і все над сивим полинем.

Ти чуєш грім в підземних ходах?
Навис над шахтами туман.
І свище вітер тут і там
під полинем в підземних ходах...

Рудий шахтар в гулкій імлі,
зарившись в саме серце земне,
з червоних жил на світло денне
вигонить стиглу кров землі.

За полем поле — полинем.
Полинем, вітре! Витрем сльози.
Розвієм тугу, розморозим.
За полем поле — полинем...

ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ

ИНЕЙ

Новела

1

На Пушкинській поблизу Театрального майдану проти поштової скриньки зупинилася дівчина в кепі - баядерці і рішуче вишарпнула листа з червоного редикюля, оздобленого оленями з білої кости.

Але не вкинула у скриньку. Зійшла з тротуару, щоб не заважати перехожим. Подивилась виворіт конверта, пробігла очима по адресі і скинула руку до скриньки, та, впустивши один ріжок, затримала в руках, подумала, вийняла, знову повернула в руках, подивилась на сонце,— на світло скреслився в середині конверту темний товсто - згорнутий листок, — оглянулася і впустила конверт, тільки кінчик у нігтях тримала. Тримала й думала. Видно знала — висковзне з пучок лист і вже їй його не повернути, вже він піде по поштових митарствах і вже він дійде адресата — неодмінно, неминуче дійде — радянська пошта так добре налагоджена... видно, знала.

На тротуарах люди замикають свої обличчя, завішують очі заслонами байдужої солідности, затискають вуста — чи ви помічали, як люди затискають вуста у трамваї, в черзі, в фойє театру?

Дівчина в кепі з білим вузеньким рубчиком мала обличчя закрите, вуста затиснуті, і сині очі в різблених, чітких обводах глибоко в собі заховували катастрофічно - збудоражені думки. Гарно вихована, виявила це тільки поведінкою з листом та ще тим, що як укинула конверта — зітхнула, наче подумала: кінець! Тепер і турбуватися нічого — вже не вернеш. Холодний овал обличчя мала такий же не інтимний, спокійний — уміла тримати себе. Пішла тротуаром, притримуючи під пахвою редикюля і встромивши тонкі руки у кешені американського клітчастого пальта з пояском нижче стану. Вона була помітна в юрбі, висока і статна, оригінально одягнена, не схожа на кваліфікованих робітниць, ні на студенток, ні на службовок, що поспішали з технікумів, з друкарень, з бібліотек, і її довго можна було бачити в юрбі.

Олексій Кундзіч

* * *

Через деякий час тим таки тротуаром по Пушкинській їхав поштар. Професійно в'ялий, буденний і флегматичний, він по службовому стереотипними рухами вийняв листи зі скриньки і подався далі униз по вулиці до другої поштової скриньки.

Так лист од тієї дівчини вирядився в дорогу. Один між тисячами, одинаковий з сотнями, нічим не відмінний конверт з енергійно начеркaною адресою звичайним хемічним чорнилом, він не зверне на себе нічиєї уваги і ніхто з поштових чиновників не подумає, що, може, в тому конверті чиясь душа, може життя чиєсь, може чиясь смерть чи то просто лист з поздоровленням або вимучена відповідь набридлому знайомому.

* * *

А по Пушкинській, як і по других вулицях, ішли люди, являючи собою багату галерею типів, таких різнобарвних, таких несхожих і вередливо несподіваних, що не можна б найти в альбомі зарисовок ніякого геніяльного художника, що можна бачити в кожному великому центральному місті з його глибокою диференціяцією.

Романтична й не схожа на других вдалені замигала в тому потокові знайома нам дівчина і стриманими пружинистими кроками наближалась до скриньки... Вона уважно нахилилася і прочитала, в які години виймаються листи... Між іншим там значилося: III о 15 год. 55 хв. Оглянулася на вежу — мідні стріли важко обвисли вниз. Було пів на п'яту.

Дівчина постояла хвилину окаменіло на одному місці і знову влилася в потік, засунувши по звичці руки в кешені пальта-баядерки і маніякально-задумано поставивши на крузі очі.

2

Вже світає, але дерев у садку ще не видно і вікно наче завішено щільно знадвору ясною чистою заслоною. На дворі вже ясно, але ще не розкривався простір повітря, ще тільки чорна заслона наче просвітліла, стала фіялкова й тонка. Коли підійти до вікна, заманячіють дерева в садку кошлатими й важкими вітами.

Тихо.

Ти-и-и-хо.

Безконечно тихо!

Досвітньою тишою замислилися речі в кімнаті і лямпочка п'ятий номер горить рівно, не чадить і не спалахне ні разу, наче боїться порушити тишу і думки — ті думки, що ними замислилися

речі: ліжко — дачка в кутку, шафка з книжками і столик біля ліжка, на столику старий з попрочищуваними місцями на вороненій криці бравнінґ, моторошно зосередкований і мовчазний, наче він прислухається до тиші й до людини, що сидить за столиком на краю дачки.

Очі спокійні, сині, безсонні — у фіялкову заслону за вікном. Брови нерухомо поклалися двома темними змійками на чистому широкому лобі, бліді очі, губи фіґурно обкреслилися, застигли, припали одна до одної, незачесана кучма поетично розтрипалася, пом'ята й почесана пальцями, позавивалася, почеркала скроні затіненими косичками...

Хлопець сидить і думає — чи жде чогось, чи прислухається, втопивши очі у вікно.

Ти-и-и-хо.

Як у кімнаті з мерцем.

І лямпочка, як свічка.

Кидає тінь на профіль українського, такого звичайного обличчя з високим лобом, з темною бровою і темною смужкою на верхній губі.

Світло падає на лист, що перед хлопцем лежить розгорнутий на столі. Можна пізнати, що лист писала жіноча рука і писала рішуче, певно, але не в один раз — спочатку писано олівцем — десь може у скверику, може на лекції чи в установі, і олівцем перервано на півслові, далі хемічним чорнилом і потім знову олівцем. Декілька закінчень, прощань і „P.S.'ів" свідчить, що хотів сказати щось остаточно, що хтось кінчав із цим хлопцем, кінчав боляче, — лист цей так схожий на останні листи!..

Листа прочитано, засвоєно, обдумано.

Лист лежить холодним документом.

Спокій.

Замислений досвіток прислухався.

Ти-и-и-хо.

За вікном фіялкова заслона.

* * *

Хлопець встає.

До кешенькового люстерка поправляє дешевеньку синю краватку, перечіплює защіпку на грудях, чешеться. Потім складає книжки, перестілює ліжко, підмітає кімнату, дістає з шафки листи, переглядає свої документи і деякі палить укупі з листами у грубці.

На столі моторошно зосередкований старий пообтираний бравнінґ.

Простими, беззмістовними рухами юнак бере його в руки і ледве-ледве права щока в нього освітлюється болісною усмішкою. Він умілим рухом витягає білу обойму, дивиться на верхній бік її і револьвер знову її проковтує. Потім чути, як храпнула куля, проходячи в крицеве горло револьвера, і цокає чорна кнопка, одкинувшись од мохви вниз...

Ще раз захотів подивитися її листа. Взяв у руки, перегорнув і спокійно положив, розгорнувши на столі серединою.

Смугла, блискуча рука протягається долонями і світло враз стає маленьким, ледве блимає, потім пригасає — пригасає нижче й гасне зовсім. І тепер фіялковим поблідлим чотирьохкутником єдине вікно зупиняє на собі зір, а в садку видно дерева — білі й застиглі, безвітряні — дерева теж у досвітній задумі.

Клацнула клямка. Хатні двері не зачинилися і так само світлий ромб надвір'я блідіє у розтворі сінешних.

З ґанку хлопець сходить по східцях. Він уже має на плечах сиву стару шинелю; тримає її за поли, обгортаючись. Іде в садок прочищеною доріжкою між синіми заметами.

На дворі иней. Пилиться іскрами, нагинає віти над парканом, замережує ажурним візерунком садок — упав на дерева чутливою настороженою тишею, напружив досвітнє повітря — иней. А над дорогою дроти між стовпами важко повисли вигнутими білими лініями проти синього неба. Мабуть, з вечора був густий морозяний сивий туман і, мабуть, будинки й дерева здавалися міражами й казковими палацами, мабуть, усе мало ефектовні форми й освітлення, як буває у фільмах. А вночі міцніш притиснув мороз, і туман упав густим инеєм на дерева, на дроти, скришталювався, і світ застиг, чистий, запорошений іскрами і завішений безконечним спокоєм.

Як тихо!

Досвітки з инеєм, такі тихі завжди на околицях глухих міст.

Здається, що застигла земля, умерло все життя, умер навіки вітер, умерло все, що може рухатись і рівний фіялковий спокій застелює цілий світ...

Пішов у глибокий сад, зійшов із стежки між дерева на цілинний сніг, проламав, по коліна в ньому став здаля, у кружевах візерунчастих віток.

За садком простелялося холодне байдуже поле і здивовано, замислено мигали віями зорі, а по другий бік над маленьким провінціяльним містом застиг блідий електричний порох.

Стояв нерухомо в глибині саду. Пальто зсунулося з одного плеча і обвисло полою на сніг. А в руці дожидально обвис бравнінґ.

Хотів порушити тишу, але цей иней чарував, заворожував, гіпнотизував. Не можна посміти зворушити глибоку задуму землі, бо вона охвачує, заповнює груди й мозок своїм густим спокоєм, вона полонить людину, стирає, ігнорує особу, робить її одною з речей своєї обстанови. Глибока задума землі. Хай там лист, хай там десь люди й трагедії, хай там десь такі заплутані ґудзи інтриг, така складна сітка людських відношень і становищ, хай там десь поспішають, рвуться, безумствують, а знати треба, що все це так просто й ясно: иней повис і здоровий мороз нарум'янить цілій країні щоки... Так просто й так глибоко; у фіялковий досвіток задумалась земля... і не посмієш збудоражити її задуму...

То ж ще й так — не посмієш і не спроможешся. Задушить, проковтне твій останній крик і буде лежати така ж уквітчана инеєм, така ж грандіозно-спокійна; в кілька хвилин вип'є теплоту, що в твоїй крові погасить рух твого серця, заморозить, вкриє инеєм кучму на голові, брови і труп твій прийме її задуму, частку її глибоких і простих мислів, вічного спокою, невичерпної нірвани...

Але не можна збудити тишу... Не можна маленькому, що темною плямою в білих кружевах саду, — не можна посміти...

Дожидально обвис у руці бравнінґ.

* * *

На сході блідло небо. Звідкись протікав світлий плин, розливався по синьому краєві над обрієм, перемішувався з темними барвами, рідшав і наче знесилювався в якійсь невидимій боротьбі й рідшала та одсувалась небесна синява.

3

А в кімнаті світліло.

У одчинені хатні двері проти сінешного виходу видно було засніжену акацію коло ґанку і вікно хтось одслонив у садок.

І як прояснялося у кімнаті, так чіткіш виступали зразу рядки, потім літери на великому аркуші, дрібносписаному жіночою рукою чорнилом і олівцем. І можна було, близько нахилившись, прочитати у тому листі, розгорнутому серединою, так що видно другу та третю сторінку:

„... мятаю завжди. Завжди чомусь заспокоювала себе: нічого подібного. Він не зробить так, бо він хлопець і здоровий, м'язистий хлопець з ясною натурою... Правда, я дуже здивувалась, коли ти враз почав плакати, як ми прощались. Я ніколи не думала, що мужчина може плакати з-за жінки, я собі думала, що це тільки так буває в романах, але роман же то для читання... Я здивувалась

тоді, і, пам'ятаєш, сміялася, цілуючи тебе, сміялася і казала, що ти дурненький мій хлопчик, що ти повинен бути мужчиною і що ми зустрінемося ще, з'їдемося .. А як не вийшло так, то хіба ти... хіба ти зробиш так, як казав, хіба ти не любиш мене, хіба ти захочеш чорною завісою закутати моє життя?.. І хіба я винна в тому, що трапилось так? Спочатку я йому казала: — Як би тепер були манастирі — пішла б у черниці. Часто думала, плакала, — а вже ясно ставало, що життя твоє й моє піде по різних дорогах... Все боялась і жалкувала тебе. Всю юність ми провели вкупі, всі радості знали разом і врешті той вечір, коли ми попрощались... не можу забути... По твоїх листах, по листах моїх подруг я бачу, що ти любиш мене однаково... І я не знаю, я, здається, так само люблю й тебе, але я люблю й життя... Я пізнала його ширше і не могла б зараз жити тодішніми нашими інтересами і теперішніми твоїми. І от пізнавши, що не вернусь до вас і що тобі од цього буде важко... більше ніж важко... я ото й думала — не мати особистої радости в житті, коли не можу бути черницею, то відректись від власних примх і бажань. І я йому сказала: ніколи ми не об'єднаємо свого життя, ніколи цього не буде. Але він був терпеливий і міцний. Він вводив мене в круг своїх розваг, знайомств, культурної обстанови, в круг своїх широких інтересів. Він робив так, що я забувала себе й тебе, він у суперечках спокійно давав мені сам метод мишлення, в театрі розкривав зміст мистецтва, на виставках розкривав передо мною зміст людської душі і прагнень, і я побачила ті прагнення. Вони ввійшли в мою плоть і кров і переді мною поблідло наше місто з нашим базаром, з нашими вечорами, коли ти приходиш в майстерні і ми йдемо в садок і... вибач, милесенький, пізнай у мені хоч частинку культурної дівчини і не лякайся цього гострого, скептичного слова... йдемо в садок і виснажуємося ліричними зідханнями й розмовами .. Ця юність поблідла передо мною і стали трошки смішними твої листи.

Ну, вибач мені це. Я хочу бути одверта з тобою і хочу говорити просто, не закриваючи очей і не затуляючи їх тобі...

Скажу все. Я загубила ту гостру юнацьку цікавість до мужчин, тому що я одружена. І я побачила, що хочу жити людським життям. Життя мене вабить і я не можу відірвати своїх очей від нього...

Я тобі обіцяла, що все зроблю, щоб ми не порвали ніколи.

Я зламала обіцянку.

Зрозумій і виправдай, дорогий мій!

Я обіцяла тобі. Мені було 16 років. Ми жили в нашому міщанському місті. Ми знали, що все місто знає нашу таку молоду компанію друзів і вважає нас за чудових юнаків. А я вважала

самим розумним, самим хорошим, самим сильним — тебе. Ти приходив і забирав мене на гулянки. Ми грали в фанти, цілувались і все займали себе справами нашого гуртка, інтригами нашої компанії. Ми розбирали, чому Соні присудили поцілувати Колю, чому Ліза не пише листів Женьові... і ми всі — пам'ятаєш, п'ять листів написали Лізі, як вона сміє викликати страждання у нашого друга... У нас була юнацька любовна профспілка, де стояли всі за одного і один за всіх у інтимних справах. Ми цим жили. Цим турбувалися... Особисто ми обоє найменш підлягали контролеві нашого товариства, бо ти був найсильніший, а я найкраща, і ти був „отаманом", а я „героїнею". (В мене й зараз є картка з написом: „героїні" від „отамана"). Нас не турбували і знали всі, що я буду твоєю, тільки я... скажу тобі, затиснувши рота моїй комсомольській совісті: тільки я часто думала, що й люблю тебе, а твоєю може й не буду... аж соромно... мені не хотілося, що ти простий... робочий такий... Тоді я була дурне дівча і належала до нашої компанії...

Не знаю, чи став иншим ти. Писав мені, що багато читаєш, що вступив до профспілки, що хочеш не відстати від мене... Може бути, ти і змінився трохи, а я зовсім не та стала. Я вступила до робфаку, ще торік — він мені поміг залишити завода і вступити, я тобі про це не писала. Але, бувши я робфаківкою, живу ширшим життям, аніж мої товариші, бо я маю можливості з моїм чоловіком, а не треба нам закривати очей на те, що культурні потреби ми можемо задовольняти, маючи гроші... Гроші — це велика річ! Не думай лише, що я полюбила його за гроші. Я його полюбила за те, що він хороший, що в нього багата душа та розум, що він мене ввів у справжнє життя культурної людини, а нехтувати цим ми не сміємо й не маємо права. Я його полюбила не за гроші — мені гірко це писати, але тебе я забула через гроші — це так. Він міг зробити це грішми і своєю ініціятивною натурою...

Не дивись на мене кепсько. Раджу тобі — багато читай і ти мене зрозумієш. Подумай — чи могла б я зараз бути твоєю жінкою й знати лише, що мій чоловік робить у майстерні й заробить на кусок хліба, знати базар, гнилу й пусту кімнату, сусідок і що-найбільше, — бульварні романи? Чи могло б так бути?

Я їхала сюди і ми радились — коли ти набудеш кваліфікації, я залишу мою роботу на заводі, мою тітку в Харкові, і ми знову будемо вкупі.

Вийшло не так. І коли я тепер ще не кажу, то через кілька літ згадається юність і ти, та й тоді, мабуть, промовлю тихо сама до себе:

— В одному глухому, позаштатному ні то місті, ні то містечку, жили собі, були собі..."

4

На цім слові кінчалася сторінка... Ніхто не перевертав її, навіть знадвору, з одчинених дверей не повіяло вітром, бо в саду був тихий морозний ранок, було сонне царство, здавалося, по всій землі звис иней кільчастий й іскристий і видно було у дворі запушілу, наче в молодім білім цвіту, акацію...

На сході рожевіло...

В морозному повітрі блакитна хмаринка танула й обгортала запушілі инеєм віти.

Ні то усмішка, ні то досадливий оскал поставив верхню губу з чорними смужками квадратовою дужкою, в очі приснув холодного вогню і висунув уперте підборіддя...

— Ідіотизм!

Цим словом розрядив себе, розряжаючи бравнінґа в синє небо. Розрядив себе і розряжав далі:

— Ідіотизм! Ідіотизм!..

Дивився на поле, — а там, одзвонюючи, гуркаючи мерзлою землею, чахкав поїзд, потужно, бадьоро й весело пахкаючи клубами ажурного диму у світанкове небо: пах-пах-пах! Пах-пах-пах!..

Наче: на-плю-вать!..

Иней гнув дерева над парканами і лежала земля мовчазна, зумлена й ображена людською впертістю.

Харків 3 — II — 28

ЛЕОНІД ЧЕРНОВ

МІСТО — СЕЛО

Розляглася жовтоока осінь
В синіх далях,
де могили та хрести,
Заплітає
Золотії коси
Біля синьої
прозорої
води.
Гей ти, краю мій,
Робочий
Та плодючий!
Ніжний пах
солодких жовтих динь!
Скоро хмари
(дощові онучі)
Заховають нас
У попелястий дим.
Навкруги —
пухнасті
білі хмари,
Мокрі гави,
перелази в дерезі...
А в столиці —
Несходимі тротуари,
Дзвін трамваїв,
Юрби,
„Березіль“.

Дзвін
І зойк —
Симфонія столиці —
Тільки тут,

Ось тут,
За мурами буя.
А он там —
могили
та
криниці,
Україна листопадова моя...

Літо йде
— розхристане і босе —
У блакитний,
у холодний дим.
Чеше коси
Жовтоока осінь
Біля синьої
прозорої
води.

Укривайся ж золотим і жовтим листям,
Щоб у квітні
Втричі зацвіла,
Щоб село моє
полинуло до міста
І щоб місто
Простяглося
До села.

МИХАЙЛЬ ГАЄВСЬКИЙ

ОБСТАВИНИ

1

Одного часу мені доводилось що-вечора проходити міським сквером по боковій безлюдній алеї.

Що-дня на однім місці в незмінній позі сиділа похмура постать, задумливо схилившись на спинку ослона. Здається, вона нічого не помічала і помічати не хотіла. Встромивши застиглі очі кудись у просторінь, ця постать могла просидіти так, не ворухнувшись, годину, дві, три.

Про віщо людина може думати, що-дня застигши так на цілі години?

Я мимоволі зацікавився ним. І що більше я придивлявся до нього, то більше впевнявся, що десь його бачив. Щось знайоме у цих скорботних очах. Щось давнє, забуте вставало у пам'яті. А що — не міг пригадати.

Одного разу, коли вечірній промінь сонця заграв на його запалих щоках і весело заіскрився в очах, я немов прикипів до землі.

Калина! Анархіст Калина!

Я пригадав вісімнадцятий рік. Чорний ліс. Повстанський загін проти гетьманщини й німецької окупації...

Сумніву більше нема. Це був він. Але яка страшенна зміна! Лише специфічні рисочки та вираз очей, цеб-то те невловиме, що відрізняє людину від подібних їй і завжди залишається властивістю тільки даного індивіду, нагадувало забуте лице і рвійну, молоду постать Калини.

Коли я щільно підійшов до нього і назвав його прізвище, він поволі зняв очі на мене і ледве помітно усміхнувся в довгу, злотаву бороду. Потім задумливо звів руку, погладив бороду і тихо зідхнув.

Мені стало ніяково. Я сподівався, що він, принаймні, схопиться, закричить з радощів і стусоне хоч кілька разів мене під боки, зберігаючи давні традиції, але нічого такого не сталося. Він навіть

не дивився на мене. Ніби зовсім не хотів помічати моєї присутности. Я спробував себе назвати, але й це не дало жодного ефекту.

Тільки по хвилі відповів байдуже:

— Знаю.

Це щось не спроста, — подумав я і, приховуючи свою ніяковість, у голос додав:

— Вас не пізнати.

Він ледве хитнув головою.

— Так... Це вас дивує. Не той Калина... Не той.

В мене стислося серце. Сівши поруч, я поклав йому руку на плече.

— Я не знаю, — сказав я, — що з вами трапилось за десять років, але ви справляєте на мене тяжке враження. На мою думку, вам слід себе взяти в руки.

— Пізно, пізно, голубе. І не потрібно зовсім.

— Що з вами сталося?

— Нічого особливого, — сказав він, — просто так склалось і вже. Обставини.

Розуміється я засміявся. Потім посилкувався довести, що обставини — суща дурниця. Нарешті, дико слухати це від людини культурної!

— Так, так... — усміхнувся мій приятель і подивився мені просто в вічі. Що це за погляд! Мені здалося, що ті очі благали у мене смерти.

— Нічого ви не знаєте.

І раптом, зібравшись увесь докупи, ніби хотів стрибнути на мене, він крикнув:

— До чорта! Культура, сила, дисципліна — до чорта все! Мені вже нічого не потрібно!

Я цього не сподівався і всім тілом відхилився назад.

Одна щока йому болізно засмикалась. Він ущух і зовсім тихо пояснив:

— Нерви...

Я не втерпів, щоб не попрохати його розповісти, що саме сталося з ним. Проти мого сподівання, він охоче погодився, неначе тільки й чекав цієї нагоди. Поспішно вставши, він гарячково схопив мою руку:

— Ви нікуди не поспішаєте? Оце гаразд. Сідайте.

2

— Це трапилось зі мною тоді, коли людина стає надто дорослою, щоб не почути в собі сили гіганта, але ще не остільки досвідченою, щоб за своєю ортодоксальністю побачити звичайну наївність.

Обставини

Це трапилось зі мною тоді, коли в людини починають відростати крила, а буйна сила б'є невпинним потоком, часом одбиваючи своєю стихійністю глузд. Словом, це було тоді, коли нам минає двадцята весна.

Багато треба бачити, багато треба пережити, щоб навчитися розбиратись у занадто складному механізмові, ім'я якому життя. Один нерозміряний крок, один непевний погляд, необмірковане слово — дрібниця, а ця дрібниця розіб'є ваші надії, в нівець поверне ваші сподівання, зруйнує ваше життя.

Тоді я цього не знав, ба! — власне, не думав про це.

Моя двадцята весна прийшла в огні революції! Я стріляв, підривав мости, складав відозви, виголошував промови, цитував на пам'ять Кропоткіна, Енріко, Малатесту, Воліна, але життєва мудрість була для мене така ж відома, як секрети індійських факірів.

Отже, це трапилось тоді, коли Україна палала, як головешка. Палала огнем, палала гаслами, палала свіжою друкарською фарбою незчислимих відозв.

Палала мітингами, завзяттям, подвигами, жахом.

Здавалось, сама історія хитромудро приготувала для мене свято. Я почував себе обранцем. Руйнуючи, я будував. Я ніс на своїх плечах історію. І-сто-рі-ю! Ну, хіба ж можна не почувати себе гігантом?

Він зупинився. Очі, що були загорілись хоробливим блиском, раптом ніби потухли. Він здивовано озирнувся навколо і зупинив свій погляд на мені. Я напружено слухав. Тоді він присунувся ближче до мене і, ніби пригадавши про щось надзвичайно важливе, продовжував:

— Нагадаю вам, що в ті часи полохливість вважалась за такий анахронізм, що бачити її було смішно, а розуміння страху атрофувалося. Адже смерть була звичайною буденною річчю. А звикнути можна до всього: до сахарину, до вошей, до тифу, навіть до смерти. Така вже людська натура.

І в цей час, коли палахкотіли заграви, клекотали хвилі людські бурхливим морем, а старий світ тріщав і хитався, серед хаосу людських пристрастей я зустрів її.

Вона стояла біля самої трибуни й уважно ловила кожне моє слово. Темні, трохи ніби здивовані, очі збуджено бігали то від мене до юрби, то знов від юрби до мене. Здавалось, вона вивчала, як дуже моя промова впливає на присутніх. Я зупинив свій погляд на ній. Тоді вона ясно усміхнулася і, ніби погоджуючись з моїми словами, тихо захитала головою.

Ах, ці ямочки у кутиках уст! Вони з'явилися в подяку за мою роботу! Такі-то вже лагідні, лагідні й лукаві.

3*

Серед сірої похмурої юрби робітників, де кожен, здавалось, думав про щось своє, нікому невідоме, тим паче мені, вона була, як веселка на тлі чорних навислих хмар. Так! Я знайшов спільника! Я звертався до неї і шукав у ясних очах співчуття. І я находив його. Ті очі мило мружились і потопали в спокійній лукавій усмішці.

Востаннє кинувши у натовп свої прикінцеві гасла, підсумок моєї промови, я протиснувсь до неї. Я поклав познайомитись з нею. О, не з кохання, ні! Я ж не був кавалером. В її особі я вбачав собі спільника.

Вона простягла мені теплу маленьку руку й мимохідь кинула:

— Ви добре говорили. А тепер за мною черга.

З цими словами, усміхаючись, хутко зійшла на трибуну.

Це було так несподівано, що я навіть не встиг їй нічого сказати. Тільки розгублено подивився услід.

Спільник чи ворог? Не знаю чому, але в ту хвилину мені невимовно хотілось почути в ній свого спільника. До того хотілось, що я не міг ні на мить навіть у думці припустити противне. Не подумайте, що я боявся опонентів — о, ні! То річ звичайна, але думка, що якраз вона може бути моїм опонентом, а значить ідейним ворогом, непокоїла, ба, навіть лякала мене.

Ось вона вже на трибуні. Натовп заклопотано, діловито гомонів. Вона вичікує тиші. Нахмурені брівки. Щільно стиснуті уста. Ямочок як не бувало. Тільки очі так само лагідно й тепло визирають з-під шапки жовтавого хутра.

Аж ось вона зняла руку, відсунула шапку геть на потилицю, востаннє стрельнула в мене очима, усміхнулась і почала говорити.

У мене стислося серце. Слухайте ж, вона почала з того, що взялася розхвалювати мою красномовність. За инших обставин я, звичайно, не мав би нічого проти; навпаки, був би вдячний за таку послугу, але тут... до чого це все? Такий уступ до промови не віщує нічого доброго. Я це знав.

Слухайте ж далі. З тією ж лагідною, ясною усмішкою, яку хвилину перед цим дарувала мені, вона руйнувала мої доводи. Вона цитувала мої речення і тут же глузливо розшифровувала їх посвоєму. Вона намагалась довести незрілість і наївність моїх ідей і для цього не обмежувала себе ніякими засобами. Проте нетактовности закинути я їй не міг. Але мені від цього не легше. Врешті яке мені діло, що саме вона говорить і як? Важливо те, що вона проти мене. Вона мій запеклий, непримиримий супротивник. Мій ворог, ворог.

О, як я хотів тоді, щоб вона була справжнім ворогом, класовим ворогом! Принаймні, я з огидою пройшов би повз або дав би

волю ненависті. Але вона ж не була моїм класовим ворогом, лише супротивником.

Нас єднало велике, спільне — революція. Одначе між нами прірва. Її переступити не можна: ідеї, що я їх захищав зі зброєю в руках, не могли укластися в рямці її програми. Вона ж вважала свої переконання за єдино правдиві. Здавалося б, що дивного, що страшного в тім, що я в особі якоїсь жінки зустрів супротивника? Хіба я не бачив перед себе сотень супротивників? І хіба я таїв зло до кожного з них особисто? Ні, і тричі ні! Чому ж вона сповнила груди жалем, тривогою, гнівом?

Оповідач на хвилину замислився. Жовтий лист повільно закружляв у повітрі і ліг йому на коліно. Не подивившись навіть, він машинально взяв листок і, розірвавши на дрібненькі шматочки, сховав у бороді ледве помітний смішок.

— Вона скінчила і ще раз кинула мені щасливу, соромливу усмішку. Де ж пак! Її промова викликала невгавучі оплески і жваві голосні суперечки. Здається, я вже її ненавидів. Ненавидів за те, що любив. Так, так! Любив. Я був певен того.

3

Я мав завдання від конфедерації організувати в робітничих кварталах і на великих підприємствах гуртки і бойові загони. Дні минали в якійсь шаленій гонитві. Всі години було заповнено вщерть, і їх не вистачало. Коли за мирної обстановки час міряється на вагу золота, то підчас революції він міряється на вагу людського життя. Виграти час, це значить виграти перемогу, що рівнозначно виграти право на життя.

Вокзал, друкарня, звязок з гуртками, збори в трьох, а то й в чотирьох місцях на день, — скрізь треба поспіти, скрізь треба віддати часточку себе і бігти далі. І в цій безупинній гонитві я згадував про неї. Згадував? Ні! Образ її був зі мною завжди. Я не можу сказати точно, що я почував, згадуючи про неї. Але це почуття схоже до того, коли людина, кохаючи, знає, що втрачає найдорожче і в жодний спосіб повернути втраченого не зможе.

Я говорив собі: „Ти не можеш її кохати, вона ворог, ворог“. І формально я втрачав її. Але тільки формально. Справді ж я відчував її, як свою невід'ємну частину. І от у такі хвилини в мені кипіла образа. На кого? На себе, на революцію, на зорі в небі, на неї, на ті обставини, що сприяли витворенню в нас різних переконань. Обставини! Всемогутні обставини! Одна й та ж сама людина може бути дурнем чи дипломатом, поважним чи гнаним всіма,

бездарою чи талантом, щасливим чи нещасним в залежності від того, в які обставини вона потрапить. Ви смієтесь?

Він підозріло подивився на мене.

— Ні, ні, — сказав, я — продовжуйте.

— І я поклав у який завгодно спосіб зламати обставини. Знищити стіну, що нею нас розділив збіг безглуздих обставин. Невже людина безсила проти них? Для сили нема нічого неможливого. (Мені минала двадцята весна).

Та виявилось, що є такі обставини, що тільки плохість може подужати їх. Сила ж у такій борні є найбільший наш ворог.

Вам, здається, не до смаку моя філософія? — раптом обірвав себе оповідач. — Але я передаю вам те, що почував. Без цього вам важко буде мене зрозуміти, як того треба. Ви згодні зі мною? Ну, от і добре.

Він замислено копирснув ціпком зо два рази пісок під ногами і шумно зідхнув:

— Не загубити б ниточки... Ага! Дворище заводу гуло тисяччю горлянок. Теплий березневий вітрець бадьорив, приємно лоскочучи збуджені лиця. Груди повнились радістю близької перемоги. І було все так просто й зрозуміло.

Я був в особливому настрої і, здається, говорив так, як не доводилось уже говорити потім. Навіть коли серед сірої маси голів застрибала в очах шапка лисячого хутра, а з-під неї засяла лукава усмішка, я не спіткнувся, а промовляв ще з більшим запалом.

Як і треба було сподіватися, вона (бо це була Катруся), лише я встиг скінчити, ще з місця намагалась перекричати всіх. Не встиг я пробігти очима кількох записок з запитаннями, як вона вже, рожева, із збитою на потилицю шапкою, стояла поруч зі мною. Коротенький милий смішок у мій бік і знов упертий наступ на мене, як і минулого разу.

Це мені починало не подобатись. Не може бути, щоб її присутність на моїх доповідях була лише як випадковість. Очевидно, вона організовано мене переслідує. Але чому якраз мене? На інших заводах виступають мої товариші. Значить, їй цікаво саме зі мною змагатися?

Після зборів я поставив перед нею питання руба. Чим з'ясувати її постійну присутність на моїх доповідях? Вона відповіла: „Інтересами соціяльної революції". Тоді я не без лукавства спитав: „Хто ж у цім безпосередньо зацікавлений?"

У кутиках уст з'явилися незрівняні ямки.

— Я не анархістка, — відповіла вона.

— Ви хочете сказати, що не мали бажання йти, але вас послано?

Обставини

Катруся хитро примружила очі.

— Ви не зовсім влучно коментуєте мою відповідь. Друге — так. Що ж торкається першого, то я того не сказала. Не завжди нема охоти йти туди, куди посилають. Иноді буває навпаки: посилають саме туди, де сам бажаєш.

Останнє вона, як мені почулось, підкреслила.

„Хм... Коли вона говорить правду, міркував я, то вона переслідує мене. Але з якою метою? Чи лише виконує директиви своєї партії, чи... (я вагався навіть припустити) чи їй було просто цікаво зустрічатися і дебатувати саме зі мною? І чому саме зі мною Невже й вона?..“ Ні, ні, далі розпитувати я не наважився. Занадто небезпечно. По правді, я боявся відкритися їй. Боявся, щоб вона, знаючи моє до неї ставлення, не скористувалася з цього. Я ще не знав, у який спосіб вона могла б використати це, але я знав одне: вона жінка. А чого тільки не може зробити жінка з своїм супротивником, знаючи свою владу над ним.

Отже, поступитися перед нею, цеб-то в її очах себе знизити — який мужчина, мавши двадцять весен за плечима, пристав би на це?

Инша справа, коли б ми не стояли одне проти одного зі зброєю, а кожен робив своє діло, не маючи жодних стосунків, — о, так! Я не боявся б зробити признання, я міг би рабом її бути! А тут? Дико навіть подумати.

Вона весело, з захопленням, розповідала мені про всякі пригоди, плела нісенітниці і довірливо зазирала в очі. Але не те важливо. Треба було чути й бачити її! Така чесність і відданість в очах, такий щирий, невинний сміх може бути тільки у давніх друзів, може, друзів дитинства, що давно вже чекали зустрічи і нарешті таки дочекалися.

Між иншим, вона щиросердо призналася, що й надалі скористується з нагоди зустрітися зі мною в такий же спосіб.

Це вже було занадто. Вона певне гадала, що тим зробить мені велику приємність! А справді, мені було б незрівняно приємніше почути, що вона їде до Туркестану або на Далекий Схід.

Вона не збрехала. Я не провів жодної доповіди, навіть випадкової, щоб вона не з'являлася там, часто незрозумілими для мене шляхами, і не кидала мені зрадливої усмішки. Що-разу я мусив запасатися новими аргументами, що-разу мусив з експромту найти влучну кулю для одсічи несподіваного ворога.

Непомітно справа набирала особистого характеру. Між нами точилась потайна боротьба за професійний гонор. Кожен з нас не мав ніякої охоти поступитися своєю програмою, чи залишити цю гонитву, ба, навіть висловити незадоволення! Ми, як щирі друзі,

тисли одне одному руки, обдаровували наймилішими усмішками. І не подумайте, що тут ми кривили душею! Принаймні я. Це була цілковита щирість. Але водночас росла й ненависть. Мої нерви де-далі тугішали. Це було понад мої сили. Врешті я цілковито заплутався в своїх почуттях. І не міг збагнути, що переважало. Скоро вона з'являлася перед мої очі, як два почуття в мені виростали разом, немов два близнюки. І яке більше з них, любов чи ненависть, ще й тепер не можу сказати.

Одного разу я наважився запитати її, що вона почуває до мене. Не забуду ніколи того ясного, майже дитячого погляду, яким вона зазирнула мені просто в вічі.

— Ви мені подобаєтесь.

Трохи таємности в голосі, але так просто й первісно, до несподіванки. Звичайно, ви гадаєте, що я палко потиснув їй руку, розчулено промимрив якісь солодкі слова, що давно вже зривалися з уст, щасливо перецілував їй кожен пальчик...

Нічого такого! О, я не з тих, що за ласкаву усмішку дівчини, до того ж мого запеклого ворога, проміняють своє пролетарське кредо!

Я прийняв це за жарт і з смішком незалежної людини сказав приблизно таке:

— Але, не вважаючи на це, я залишаюсь і надалі вашим ворогом.

Я міркую, що ця фраза була в моїм житті історичною фразою. Правда, я зразу ж стямився, що бовкнув щось недоречне, та вже було пізно. Хоч вона в свою чергу сприйняла мою відповідь за жарт і продовжувала мило щебетати, але я не міг не помітити чогось нового, в її голосі чогось такого, що робило її иншою, ніж я звик її бачити.

Я ще вгледів, як зачервонілися щоки, в очах забігало щось неспокійне, а вся вона стала ніби поважніша.

4

Комуністична партія хутко закріпляла свої здобутки. Од часу до часу ще здригалась Україна, як породілля після тяжких пологів, але то вже не заважало їй відживати. Прокотились громи, погасали заграви, і життя помалу входило в колію.

Я, що почав своє життя в диму революції, я, професійний бунтар, що горів, як запалений смолоскип, тепер почував себе зайвим. І не тільки почував, а бачив це і розумів.

Доба руйнування старого світу скінчилася.

Я за облавком. Факт.

Я розумів: инакше бути не може. А проте всередині якась порожнеча. На плечах утома відкинутої життям людини.

Обставини

Я порівнюю себе з тим нещасним кондуктором, що встав на хвилину з вагона, заґавився і не завважив, як потяг пройшов перед носом, ласкаво прийнявши до себе не тільки звичайних пасажирів, а навіть безбілетних пройдисвітів. Образливо до болю кондуктору, що він, можна сказати, сам частина потягу, лишився на промерзлій землі, а якісь зайці, що ховали свої фізіономії при зустрічі з ним, поїхали в безмежну даль, полохливо причепившись уже на ходу.

За всяким великим піднесенням приходить реакція. Тоді ми озираємось назад на пройдений шлях. Зважуємо наші вчинки. Мацаємо руками свою голову: чи все як слід, на своєму місці?

І я почав озиратися на пройдений шлях і мацати голову. Я запитував себе:

„Як це сталося? Чому революція пройшла повз мене? Адже могло статися инакше? Так. Могло. Я тепер розумію, в чім справа. Досить того, що ненависть моя до Катрусі розтанула так швидко, як сніг весняний, а любов набухла, немов зерно перед тим, що має кільчитися. Тепер я вільний у своїх почуттях. Обставини зникли. Вона мені більше не ворог“.

Віднайшовши, нарешті, себе, я одразу ж хотів побачити її, але одна маленька причина утримала. Як вона зустріне мене? Як поставиться до мене? Можливо, з погордливою усмішкою переможця? А може з кепкуванням? А коли ні, то хіба без ущіпливого слова обійдеться? Я знаю, глузування мені не стерпіти.

І я поклав зачекати, аж поки життя увійде в свою колію, аж поки забудеться все, що було, чи, принаймні, загубить свою свіжість. А проте я скоро змінив свою постанову. „Однаково,— сказав я собі, — те, що було, ми не скоро забудемо“.

І я пішов.

Я почував себе так неспокійно, що навіть з дороги хотів повернути назад. Найбільше мене непокоїло те, як вона зустріне мене, як взагалі поставиться до моєї поразки? Що робити, як тримати себе, коли, наприклад, вона глумливо примружить очі, збере в букетик губи і кине: „Ну, як ви себе почуваєте?“ А потім роблено-наївно: „як же це ви проспали революцію?“

Коли я переступав поріг її кімнати, в мене було таке почуття, як у переможеного, що йде просити ласки в переможця. Зразу ця думка протислась у мозок якось несподівано, і я посилкувався одігнати її. Але, раз виникши, ця думка росла в мені, протислась у кожний мій нерв, заполонила всю істоту.

Обставини склалися так, що я не міг почувати себе инакше.

Зустріла мене Катруся так радо, ніби давно очікувала на моє завітання. Та, не дивлячись на її милу гостинність, я вбачав у її

поведінці заховану силу переможця. Вона з пристойности не виявляла цього, та хіба ж я сліпий? Хіба я не бачу в її відношенні вибачливости дужого до знищеного супротивника?

І я ловив кожен рух її, кожен погляд, кожну інтонацію і робив з того найнеможливіші висновки.

Як зараз бачу її перед собою. Милу, життєрадісну, бадьору мою Катрусю!

Пам'ятаю, вона силкувалася відтягти мою увагу від дійсности і тому говорила про щось стороннє. Люба! вона боялась зачіпати моє болюче місце.

Але це ще більше мене дратувало! Вона жаліє мене! Я ж знав що так буде! З жалю до мене не зачіпає тієї теми, про яку сама хоче говорити. Але я не дозволю! Я не дозволю жаліти себе! Я дам їй відчути, що вона не перемогла мене! Що я лишився такий же дужий, як і раніш. Я вживу всяких способів, навіть брехні.

Одначе я сам не хотів починати. Я чекав. Я був на сторожі.

Нарешті вона запитала:

— Чому вас не видко було?

„Ага,— подумав я,— не втерпіла. Невже вона гадає, що я такий наївний, щоб признатися і сказати те, що справді було?"

— Я виїжджав з міста,— була моя відповідь.

Вона уся аж засяяла. Значить, сподівалася гіршого.

— А я думала, ви соромитесь своєї поразки і тому ховаєтесь від людей.

При цих словах усміхнулася так, ніби просила вибачити за те, що могла припустити таку непристойну думку про мене.

— Мені на людей плювати,— сказав я і, помовчавши, додав:

— Ну, а коли б так дійсно було, як ви думали?

— Можливо, я перестала б вас поважати. Про мене, або ж стійте до кінця, або ж, коли не маєте твердого ґрунту під ногами, майте мужність признатись у цім одверто, а ховатися — то справа боягузів.

Ні, я цього не міг перенести. Вона говорила зі мною, як з хлопчиком! А говорила так через те, що почувала свою перевагу наді мною! А перевагу цю дала їй перемога. Так ні ж!

Я встав і заходив по хаті:

— Мені нема чого ховатися! Я такий, як і був. Я не з тих, що міняють свої переконання, як рукавички, і пристають туди, на чиїм боці перемога!

Ви думаєте, я вірив у те, що говорив? А Катруся? Її це збентежило. Вона захоплено — так - так, я пам'ятаю це — слідкувала за мною, а потім з'явилися ямки, рідні, незрівняні ямки у кутиках уст!

Вона сказала :

— Хіба ж я вимагаю од вас, щоб ви міняли свої переконання? Я ж знаю, що цього вимагати не можна. Це прийде само собою в свій час. Навпаки, я люблю бачити в вас бунтаря.

Але своїми нотаціями вона мені впливала на нерви. Я був, як наелектризований. Пам'ятаю, я схопив свого картуза і з ненавистю кинув:

— А я ненавиджу в вас переможця!

5

Ніч я спати не міг. Я бігав по кімнаті і силкувався в своїй пам'яті відновити нашу розмову. Це вимагало великих зусиль. Я ніяк не міг пригадати, що саме спричинилось до того, що наша розмова набрала такого дикого, неможливого характеру. Безумовно, я не міг припустити, що Катруся дозволила собі якусь нетактовність. Надто вона делікатна й чутлива. Щоб пригадати, мені не вистачало спокою.

Я знав одного педагога, що вживав оргінальної методи перевіряти знання своїх учнів. Перед тим, як викликати до дошки, він клав перед себе штрафний журнал і журнал для балів і брав в обидві руки по перу. Встромивши очі, як два ножі, в свою тремтячу жертву, він, не даючи отямитись, кидав : Острови Европи! Ну! Швидше! Ага — не знаєш? Ну! Марш на місце!"

Охоплений панічним жахом, учень ніяк не може пригадати не тільки, які острови в Европі, а навіть, що таке Европа. Проте, діставши кола за знання і три з мінусом „за поведінку", нещасна жертва, сідаючи за парту, мимоволі шепоче : Шпіцберген, Нова Земля, Ісландія, Корсіка, Велікобританія, Ірландія, Сардінія, Кандія Кріт.

Отже, знесилившись украй, я ліг на канапу і заплющив очі, щоб спокійно розмислити. Я лежав нерухомо. Я прислухався до невиразного шуму нічної тиші.

І от щось пропливло в моїй голові, як самітня гілочка по текучій воді. Тихо, соромливо закрутилося на місці й спинилося: „А чого вас не видко було?"

Я підвівся: є! Причина — ні, не причина, а привід. Привід до мого вибрику. Причина инша. Причина та, що я почував себе переможеним.

Я міркував: Невже Катруся дійсно хотіла надати своєму запитанню того значіння, як я зрозумів? Ні, безумовно ні! Я просто чіплявся до всього і образив її. І за віщо?"

І що більше я думав про це, то більше ненавидів себе і впевнявся, що я страхополох та й годі. Чому не сказати було одразу, що я помилявся, що на її боці не тільки перемога, але й історична правда? Ні, так далі бути не може! Це божевілля. Геть гонор!

Геть брехню. Все, все, що заважає наблизитися до неї! Відтепер я вільний від усього, що перешкоджало мені любити!

Я поклав собі другого ж дня виблагати в неї пробачення і, примирений з самим собою, заснув.

* * *

Страшний грюкіт примусив мене розплющити очі. Знайомий грюкіт. Вибухи.

Я кинувся прожогом до вікна. Травневе сонце лиш сходило, і перші пучки яскравого проміння щойно кинули позолоту на стіни моєї кімнати.

По сонній вулиці попід стінами будинків перебігали по одному, по двоє озброєні люди і стріляли в напрямку до центру міста.

Ось страшний рев бурею вірвався в розчинене вікно, і окремі голоси важко відбились луною в ранішнім дзвінкім повітрі: „Сла-а-а-ава!“

Тупотіння сотень ніг по асфальту тротуарів: то людська юрба ордою побігла повз моє вікно.

Банда!

Миттю я опинився на вулиці. В кешені бравнінг, в руках дві бомби. Озирнувся навколо. Позаду, на перехресті вулиць, юрба, у центрі кулемет. Напевне охорона тилу. Попереду ген-ген посунуло в безладді товпище. Там стрілянина.

Пройти непомітно не можна. Одверто, це значить добровільно підставити себе під дула бандитських одрізів. На це в мене зовсім охоти не було.

Я повернувся до кімнати.

Білий шмат на руку, пляшка з водою, у руки білий рушник — і я недоторкана особа.

Я біг, розмахуючи своїм нейтральним озброєнням. Думка про Катрусю не покидала мене й на мить.

Де вона? Що з нею?

А тут, як на те, ще й зупинки в дорозі. В однім місці я сам мусив з дипломатичних міркувань зупинитися, щоб перев'язати бандита. В другім місці ледве не силою примушено мене до цього.

Нарешті її будинок. Туди. Перелякані фізіономії мешканців. Катрусі нема. Пішла з вечора. Казала, в парком, на нічну варту.

Передо мною лінія огню. Перейти її — нема нічого простішого. На те є двори, ворота й паркани.

Перед великим будинком паркому посеред шляху стояв „Максим“ і, не вщухаючи, татакав. Піхота відходила. Очевидно, під охороною цього кулемета вона відступала.

Я прожогом кинувся на гору. Третій поверх. В великій кімнаті серед розкиданих на підлозі паперів, серед роззявлених шахв і столів з висолопленими язиками — шухлядами — я побачив Катрусю. Вона саме говорила по телефону і, здається, дуже нервувалася. Уперто кидала те ж саме слово по декілька разів, і голос їй був надтріснутий і знеможений. Можливо, від безсонної ночи.

Бідна Катруся!

Вона озирнулася. На зблідлому обличчі застигла суворість. Убійча зморшка між брівками.

Але в ту ж мить на моїх очах суворість зникла. Зморшка розтанула — натомість ямки, брівки піднялися підківкою, губи засмикались — і раптом сміх! Ви розумієте — сміх, ніби вона сидить в кіно-театрі і дивиться „страшну трагедію американського бойовика“!

Я остовпів. Що з нею діється? Невже події й безсонна, повна напруження ніч так вплинула на неї?

Мені здавалось, що цей сміх от-от перейде в істеричне ридання. Я підступив ближче:

— Катрусю, що з вами?

Ледве перевівши подих, вона здивовано розвела руками.

— Ви ще питаєте, що зі мною? А з вами що? Здається, ви себе чудово почуваєте в такім озброєнні? І як ви до цього раніш не дійшли? Вам так до лиця!

Поспішаючи, я зовсім забув про свій проклятий „панцер“. Аж тепер я побачив у своїх руках рушник і порожню пляшку.

Я брязнув пляшкою об підлогу і ніяково повів плечима:

— А все ж таки я не розумію, що тут смішного!

Катруся рвучко показала рукою за вікно:

— Чому ви не там?

Я з зусиллям приховав подалі своє самолюбство і стояв перед нею, як приборканий звір.

— Я мушу бути там, де ви.

— В мене вистачить сили обійтися без лицарів з нейтральними пов'язками.

При цій репліці звір, що сидів у мені, заревів, як пристрілений. Ще одна така фраза — і я недалекий був би від того, щоб убити її. Вона це помітила.

— Ну, ну... Невже ви не бачите, що я жартую? Я ж знаю, що вам треба було перейти через лінію. Ви, слово чести, неможлива людина. І все ж таки ви мусите піти туди...

Різкий дзвінок телефона не дав їй скінчити. Кричала в трубку перелякано, рвучко.

Я зазирнув у вікно. Троє червоноармійців вовтузились біля кулемету. І враз хутко потягли його геть у той бік, де відступала піхота.

— Я повернувсь до Катрусі збентежений, але вона не дала мені навіть сказати.

— Я знаю. Мені тільки-що передали. Його установлять трохи далі. Поки-що тут ще безпечно.

Сказала і здивовано підняла брівки, ніби вперше мене запримітила:

— А ви ще тут?

Я вважав, що вона просто жартує. Дико було б залишати її тут саму, коли кожну хвилину можуть вірватись бандити. Ні, ні, я поклав нізащо на світі не вийти звідціля, хіба що з нею разом. Я їй це так і сказав. Хай вона гнівається, хай... (Телефон весь час заважав нам говорити).

Але Катруся не жартувала. Вона показала на двері.

— Ідіть! А я телефона не лишу. Коли сюди вдеруться, то вже однаково. Смерть і мені... і вам... Нічого не зробите. Не врятуєте мене... Сами загинете.

Я був у нестямі. Оці її міркування бісили мене. Я не міг її саму залишити на призволяще. Отак узяти й віддати, що є найдорожчого, до рук бандитів? Що вона каже?

— Я не лишу вас! Розумієте ви це, чи ні? Я не маю сили лишити вас!

Я майже кричав. Тоді вона щільно підступила до мене і безстрашно кинула мені просто в лице:

— Ви боїтесь? Признавайтесь!

Це вже було понад мої сили.

— Ви ідіотка! — крикнув я і почув, ніби цегла посипалась мені на голову, а понад усе як ножем у груди:

— Боягуз!

Мої руки конвульсійно схопились за бомби. Я рвійно повернувся і кулею вилетів геть.

В цю хвилину повз будинок з страшенним гуком лавою посунули бандити. На тім місці, де хвилину перед цим стояв наш кулемет, вже лежали трупи бандитів, а живі ломились у наступ. Все це тоді смутно відбилося в моїй голові. Вибігши на вулицю, я кинув у саму гущу людську обидві бомби і почув, що кудись ніби лечу. В очах все перекрутилось, потемніло — і я впав непритомний.

6

Калина замовк.

Вечірню тишу краяли згуки сирен і трамвайних дзвінків. Инколи ледве чутно лунали гудки паротягів і глухо котився гамір безупинного

людського потоку. Я пильно вдивлявся в запалі очі Калини, в передчасні зморшки на гарному колись обличчі.

Смертельна нудьга затаїлась там. Застигла.

Можливо, що в тих згуках він вбачав урівноваженість сумної для нього буденщини, уперту працю над відбудуванням країни, грандіозну і водночас нудну й одноманітну, як годинник.

Може, шукав простору в цім розміренім ритмі і не знаходив його, і жалкував, що у спогад одійшли громи і блискавиці . . . А може пригадував минулі дні свої, дні завзяття, боротьби, несподіванок.

Я не наважувався порушити його нерадісних дум, але він стиха продовжував:

— Я в шпиталі лежав шість місяців. Щось різали, а щось зашивали; потім ускладнення; а потім ще різали і ще зашивали. Словом, шість місяців я помирав, а коли все ж таки остаточно лишився жити і виходив з лікарні, лікар дав мені... оцього листа.

Калина дістав бумажника і обережно видобув звідти потертого листа:

— Ви, звичайно, догадуєтесь, від кого цей лист. Так. Це писала Катруся. Ось його зміст.

„Любий мій! Два місяці я провела біля твого ліжка — і ні разу ти не пізнав мене. Пишу без жадної надії, що ти прочитаєш. Пишу на всякий випадок. Пишу для того, щоб ти знав, що де б я не була, я завжди буду з тобою. Наше минуле таке мені дороге, що я повсякчасноситиму спогад про нього у серці. Це найкраще, що було в моїй юності. Я знала твоє страждання, я розуміла кожен твій погляд, кожне слово твоє. Що ж до нашого останнього побачення — ну, що ж, так сталося. Коли б наша розмова напередодні скінчилася инакше, то, може б, і останнє побачення не було б фатальне для нас, а може й зовсім його не було б і все пішло б инакше. Тут уже одно за одне чіпляється, і ні я, ні ти в цьому не винні. Просто склалося так.

Прости, любий. Може, назавжди.

Твоя Катруся

P. S. Залишаю цього листа лікарю, бо знаю, що в тебе, як і в мене, тут у цім місті нема нікого близького.

К.“

Прочитавши листа, Калина повернув до мене обличчя, і його очі, повні невимовної туги, благуще зупинились на мені.

Здається, в моїх очах він шукав порятунку. Може від смерти, а може від чогось страшнішого.

Як довго може людина отак дивитися в очі?..

— Що ж було далі?

— Нічого.

— Значить, ви розгубилися?

— Так.

— А потім?

— Вона потрапила в Хіну. В Шанхаї.

— Чому ж ви тут?

— Не можу.

Не сказав, а зідхнув розпачливо.

Я, не розуміючи, потис плечима, але не став допитуватись.

— Ви мали про неї звістку?

— Я мав звістку від неї,— роблячи наголос на „від", промовив Калина.

— Тоді, чому ж киснете? Чого вам треба?

Він байдуже:

— Нічого.

Його поведінка вже починала мене обурювати. Але раптом зринула думка: переді мною психічно ненормальна людина. Безперечно, це так.

Повільним рухом Калина передав мені папірця.

Це була телеграма. Ось її зміст:

„Нарешті їду. Чекай. Катруся."

Шаленою радістю за товариша мені захопило груди.

Тепер мені все зрозуміло. Ця звістка так вплинула на його вимучені нерви, що паралізувала здібність виявляти радість. Занадто вона велика, могутня. Своєю несподіванкою вона здавила мозок. Людині треба отямитись, щоб зрозуміти значіння такої події.

Але очі Калини застигли холодним жахом.

— Тепер кінець.

І жаль і безнадія, були в тих словах. А в тім, як він видихнув повітря з грудей, відчувалась полегкість.

— Чому кінець?

— Друже, дай мені свою адресу.

Я дав.

Він встав на обидві ноги і тоскно заломив над головою руки. В ногах йому сухо рипнуло.

— Чув? — з смішком кинув мій приятель, — протез. А тут, — показав він на груди,— щось зовсім инше. Поважніше. Зрозумів?

У мене захололо всередині. Голову ніби здавило холодним залізом.

— Так...— прошепотів я і потис гарячу руку, що подав мені на прощання Калина.

„БЕРЕЗІЛЬ“ МІКАДО

СТАВЛЕННЯ РЕЖИСЕРА В. ІНКІЖІНОВА. ОФОРМЛЕННЯ СЦЕНИ ХУДОЖН. В. МЕЛЛЕРА

* *
*

Якось над вечір, тижнів за два після мого побачення з Калиною, до мене в кімнату хтось постукав. На мій голос відчинилися двері, і до хати поспішно ввійшла дуже вродлива молода жінка. Не вітаючись, вона підійшла щільно до мене й схопила за плече:

— Ходімте.

Я здивовано оглянув її.

Утомлені очі тужно, непокійно благали. Рука тремтіла у мене на плечі.

Я відсахнувся. Згадав Калину, адресу.

— Катруся?

— Так. Ведіть.

Я вже хотів їй сказати правду, але по очах зрозумів, що пояснення зайві, і мовчки взяв капелюха.

Вийшли на вулицю. Її невеличка стисла постать горбилась ніби від холоду.

Квапилась.

Неприємно дихнув цвинтар тлінним запахом могил і трухлявого дерева. Жовтий лист з похилених вітів тихо спадав на свіже насипану могилу.

Я зупинився і тихо промовив:

— Тут.

Катруся на хвилю застигла.

Потім здивовано підняла брівки. Великі краплі скотились їй на обличчя.

Я одвернувся.

Чув тільки стримане глухе ридання.

Коли я підійшов до неї, вона, обнявши могилу, тихо, знеможено здригалась.

Потім поспішно встала і ледве чутно сказала:

— Ходімте.

X. 1927.
Харків

І. ЯКІР

ТОМУ ДЕСЯТЬ РОКІВ

(Уривки спогадів старого червоноармійця)

I

Я ніколи не був військовим і раніш не розумівся на військовій справі.

Почав я свою кар'єру з того, що організував два-три десятки шибайголів і на вантажевому автомобілі гнався за румунами від Кишинева. Я думав, що коли б ми, крім кількох ескадронів завзятої кінноти, мали й піхоту, то румуни не так швидко захопили б Басарабію.

Отже, почав я з командирства над вантажевими автомобілями, з тим, щоб потім, бувши в числі инших більшовиків, змушений відійти з Басарабії на Дністер, почати організацію червоних загонів. Так само, як і невелика група моїх товаришів, я взявся до організації, мобілізації та инших речей, готуючи збірні, звідні полки, батальйони й батареї. За основу бралось майно якої-небудь царської частини, що поїхала додому, призначалося командира і берегове наддніпровське селянство повставало проти румуна-поміщика.

Це не все, що мені доводилось робити в Тирасполі — центрі тираспольського загону, або, що те ж саме, „особливої армії для боротьби з румунською олігархією“ (таку назву дав Муравйов). Мені довелося, крім того, командувати і — чим би ви думали — „китайським батальйоном“.

Я гадаю, що це був перший китайський батальйон в робітничо-селянській Червоній армії. Утворився він так... Тираспіль лежить у низині на березі Дністра. Підчас перебування в Тирасполі безперервний огонь румунських батарей, розгром штабного дому, щоденні втрати товаришів, відсутність хоч би якої ув'язки з центром поглиблювали витриманість невеликої групи товаришів, що взялися тоді організувати червоні полки.

За нашу підпору, навколо якої ми формували нові частини, був славнозвісний п'ятий кінний заамурський полк. Він цілком від старої армії лишився без єдиного офіцера-заамурця — вони всі повтікали, і потім цілком виявив себе, як чудова червона частина. Заамурці

всі називали себе більшовиками і багато з них згодом і стали дійсно більшовиками.

Отже, був у нас п'ятий заамурський, під командою Кокарева, загін Котовського, теж кінний, кілька басарабських батарей і потім наші формовані перший басарабський наддністрянський полк, другий і т. д.

Настрій був войвничий. Братва ненавиділа румун, бо по цей бік Дністра видно було свої рідні поля, де не так давно мужик відчув волю, поділив поміщицьку землю і де поміщик тепер, з допомогою румун, мстився за це запекло, кровожерно... Тільки заамурці були здалеку, але й вони тримались міцно й не розходились.

Людей взагалі було не багато і воювати було трудно. Мимо нас що-дня на всяких потягах, паротягах, конях казенних і селянських багатьма десятками й сотнями тисяч їхав на північ „румунський фронт". Мужик не хотів воювати, не міг. Він стомився... Наші мітинги, умовляння на станціях не давали позитивних результатів, тільки одиниці з тисяч лишалися з нами.

Селянство херсонського берега також підбурити на масовий рух не щастило. Доводилось задовольнятися своїм земляками-басарабцями, що не мали домівки, ненавиділи окупантів-румун та своїх поміщиків. Тільки в середині лютого Одеса почала потроху присилати окремі загони, але своєю організованістю і дисципліною вони перевищили наші найгірші сподіванки.

У нас була військова рада, до складу якої входило по одному представникові від сотні, екскадрона, батареї й окремої частини. Ця рада вирішала справу, маючи свою президію, секретарями якої були Ваня Рожков і я. Крім цього, рада мала штаб і командувача.

Командував у нас тов. Венедиктов, що опісля загинув на Дону. Потім у нас Генкварм, Дегенарм і всякі инші арми. Зараз уже всього не пам'ятаєш точно. Першим був тов. Левензон, другим Гаркавий.

Був і свій суд, на чолі якого стояв т. Меєрсон. Всі ці основні ролі були в руках завзятих хлопців-більшовиків (деякі з них вибрались у Радянську Росію).

Тяжко було командувати, одверто кажучи. Збереться чоловіка півтораста ради, всяк по-своєму — і нічого не добереш.

Я згадую, як приїхав до нас Муравйов на головнокомандувача. Всі були задоволені. Нарешті — начальство, керовництво, певні перспективи. Зібрано раду. Муравйов гарно говорив, великий був демагог, зрадником він зробився пізніш, ударив він себе кулаком у груди, та як нападеться на нас: „Моя доблесна перша армія, — каже, — мре під Рибницею, а ви, зрадники, не наступаєте на

Бендери"... Ніхто, треба сказати, нам і не наказував наступати. Ми й так сами двічі пробували і нам щастило з великими втратами перебиратися через річку, та не тільки перебиратися, але й гнати верстов на 30—40 регулярну румунську армію, а там не вистачало сили, ні з чим було, ну, і відступали.

Проте, промова зворушила, деякі дядьки навіть заплакали: „Як же це, перша мре, а ми от що". Ну й пішли в третій раз. Пішли, добре бились, багато втратили і... знову відійшли. Відійшли ми, очуняти не встигли, наказ від головнокомандувача: „Негайно всією армією відходьте через Одесу на північ. Німці вам у тил зайшли". Оце вже зовсім новина була, несподіванка. Які німці, звідки вони, чого їм тут треба? Проте почали вантажитись на потяги. Вантажитися було воно не легко. Не хотять дядьки їхати. Не бачуть вони німця, а хату, румуна видно, і не можуть зрозуміти вони одразу, як це можна кидати своє поле і кудись іти.

Майже всіх, проте, умовили. Одна батарея не поїхала. Так і лишилася з чотирма гарматами на березі Дністра продовжувати війну з румунами, відбивати свою землю. Вже як ми їх умовляли, ніщо не помогло — не переконали. Що було далі з цією мужицькою, по-своєму міцною батареєю, коли їй у тил зайшли австро-німецькі корпуси, а з фронту насіли румуни — не знаю. Думаю — розійшлися, а, може, й битись з усіма почали.

Думка біжить, плутається. Багато забуто, якось боїшся забути й решти.

Так от було це в одну скрутну ніч. Я був черговий по загону, лежав на соломі в хаті і тільки й те, що підіймав мене з соломи телефон: то з однієї застави, то з другої дзвонять — хто в справі „розвідка румунська з'явилась", хто без толку, просто так — сумно слухати вночі рідкі вибухи гарматні, торохтіння кулеметів. Замотався я до краю. Та й хто не замотався в ці тяжкі перші місяці тяжкого року!

Ранком хтось будить у сотий раз. Ніч на фронті минула спокійно. Продрав очі, переді мною у якійсь синій кохтині китаєць. Промовляє одно слово —„Васіка. Я, мой Васікі".

— Чого тобі?— питаю.

— Кітайсі надо.

— Яких тобі китайців?.. — А він все своє торочить:

— Китайсі надо.

Так я його й не зрозумів. Не зрозумів його й наш „Дегенарм". Слово це всі казали, але ніхто його не розумів.

Години через дві той самий китаєць увійшов у штаб і на мигах запропонував нам вийти на двір. Вийшли й зрозуміли: на дворі вишикувалось чоловіка 450 китайців. На вигук „Васікі" вони

виструнчились. Виявляється, румуни з підозри в шпигунстві розстріляли трьох китайців. Китайці в тилу фронта працювали на лісних розробках, от вони розізлились на румун і прийшли до нас.

Голі вони були, голодні. Страшно було на них дивитися.

Людей у нас було мало, зброї не вивезеш — багато, все одно кидати доведеться. Ну й вирішили ми — чим не салдати. Майбутнє довело, що гарні вони салдати були... Обули, одягли, озброїли. Дивишся — не батальйон, а цяцечка. От мене й призначили ними командувати. І послали нас на оборону старої тираспольської фортеці.

Помічниками в мене були — перший знайомий „Васіка" і один китаєць Сен-Фуян, що звав себе капітаном китайської служби. Він власне й командував, а я так — найвище керовництво провадив. Спочатку вони мене не розуміли, я їх теж не розумів, і договоритись було трудно. Почнеш „Васіці"- товмачеві розповідати — він був товмачем, бо краще за инших говорив... на мигах, і справжня кумедія виходила.

Як годиться взагалі розумним воякам, ми, одержавши наказ заняти фортецю, рушили туди колоною, спереду якої на коняці з великого пса завбільшки (заамурські — злі коні, розумні, але злі) я, Сен-Фуян і „Васіка". Дорога в фортецю місцями ішла чистим полем і тут румуни ретельно нас обстрілювали. Лунала гарматна команда і народ було непогано, по-своєму, примінявся до місцевости.

Отже, перша „розумна справа", зроблена батальйоном під моїм керовництвом з допомогою китайського „капітана", був рух колоною під огнем по нічим не захищеній місцевості. Друга — ми розквартирували свій штаб в піроксилиновому погребі з багатоаршинними стінами і пізніш мусили відтіль вибратись, бо жоден телефоніст не хотів туди провести проводів. Що-правда, треба тут зауважити, що всі будівлі було спалено. Оселились ми в фортеці, почали привикати. Незручне було наше місце — ми внизу, румуни вище. От нас і видно. Як тільки кого помітять, одного чи групу, зараз же і стріляють. Наші стійки стояли понад берегом, перевіряв я їх досить часто... Поїдеш як-небудь без „Васіки", залишиш коня якому-небудь „ході" на заставі, сам підеш. І тоді й лиха не оберешся. Всюди тебе не пускають: спочатку націлить на тебе ґвинтівку, репетує „Не хаді". Потім пізнає — посміхається на весь рот: „Капітана, хаді" — і всякі там чемності. Обдивишся все ще, заморишся, вертаєшся до коня, знов „не хаді", знову націлена ґвинтівка. Тільки й дивись — бабахне. Ти „капітана", а він тебе... не пізнає. Дуже важко було по-первах. Потім уже почали пізнавати, кожен знав, і не хвастаючись скажу — любили мене... А клопоту було багато.

І. Якір

Простояли ми до самісінького наказу муравйовського, а там і ар'єргарди відступили. Штаб, артилерію і ще, не пам'ятаю щось, в ешелонах пустили, а нас походом. Ми й прикривали.

Гарно, гарантовано прикривали. Китаєць — він стійкий, не боїться нічого. Смерти не боїться. Брат рідний загине в бою, він і оком не змигне: підійде, очі йому закриє та й годі; знову біля нього сяде, в кашкеті набої, а він спокійнісінько стріляє. Коли він розуміє, що перед ним ворог (а наш тираспольский китаєць розумів це — багато над ним румуни знущались, били), то погано тому ворогові. Китаєць, буде битись до останнього.

Я не пам'ятаю, як звати невеличку станцію, не доходячи до Одеси, де ми зіткнулись з німцями. Німців було багато і вони перемогли нас, але ми бились добре, втратили багато і на потрібний час затримали ворога. Ми вже відійшли й підраховували поранених, втрати вбитими і кулеметами. Убитих було багато і кулемета одного не вистачало, всі знали, що, раз не вистачає, значить не инакше, як кулеметників побито. Через дванадцять верстов на відпочинку вночі до нас повернувся кулемет з трьома чоловіками. Начальника кулемета було тяжко поранено, два инші притягли і його, й кулемет не кинули.

В той час це була надзвичайна річ. Тут поруч цілі склади залишають старі царські полки, кулемет иноді за п'ять карбованців можна було купити, а то й дешевше, гармату можна було сторгувати за такі ж гроші. А вони товариша пораненого і зброї своєї не кинули.

Після цього бою батальйон ще міцніший став. Рідні вони нам стали, близькі.

Тільки раз незгода була. Одержували вони платні по 50 карбованців і до цього дуже поважно ставились. Життя легко віддавали, а плати вчасно і годуй гарно. Так от у бою ми мабуть чоловіка вісімдесят втратили. Приходять до мене їхні уповноважені і кажуть, що їх наймалось 530 чоловіка і, значить, за всіх я й мушу платити. А которих немає, то рештки грошей, що їм припадали, вони між усіма поділять.

Довго я з ними морочився, переконував, що негарно так, не по-нашому. Проте, вони своє одержали. Другий доказ навели. Нам, кажуть, у Китай родинам убитих посилати треба.

Довелося перші місяці платити, відучили тільки потім.

Багато гарного було у нас з ними за цей довгий тяжкий похід через усю Україну, ввесь Дін, у Воронізьку губерню. Більшість їх загинула, але про це далі.

Я нічого майже не сказав про основу загону. Про тих, завдяки яким і удалось зладнати досить міцний кулак, тисяч на п'ятнадцять уже тоді, в січні 1918 року, і не тільки зладнати, але в значній своїй частині і зберегти протягом всієї громадянської війни.

Про заамурців. На румунському фронті було кілька кінних заамурських полків. Мені довелося близько знати п'ятий і шостий кінні полки, з них п'ятий — наша міцна основа.

Ще в Басарабії п'ятий був єдиною міцною підпорою більшовиків. Всі офіцери з нього потайки повтікали, але від цього полк не тільки не знеладився, але зміцнів. На сотнях у нього стояли старі унтера, полком командували теж вони. Всі вони були наші, мужицькі, командири, згодом з них стали чудові комунари і багато, мабуть майже всі, загинули в боях за робітничо - селянську справу. З 30—40 командирів живих я знаю тільки двох: Кокарева, та й той дірявий, дві кулі пройшли через легені коло серця, скалічили людину, кашляє, все хоріє, груди йому болять, та Медведева — кулеметника, начальника команди, потім командира полка, бригади. Цей теж покалічений, рука перебита. Але цей і зараз в армії.

А політичні організатори цього славетного полку всі загинули. Загинув комісар Ваня Рожков, завзятий більшовик. Загинув уже під кінець громадянської війни під Мелітополем — ногу гарматнем одбило. Лікаря не трапилось поблизу, ну й загинув, а війна ж через два тижні і скінчилась. Тут він уже командував дивізією другою Бліновською, а до того все політробітником, комісаром був.

Мілєшін — секретар нашого колективу більшовицького, розумніший за всіх нас був і більшовик старіший, дуже ми його любили, слухали. Цей від Краснова загинув. Зарубали козаки.

Гуровий — помічник командира, Гожий... а не порахуєш добре бойових товаришів, що один за одним переходили з чоти на ескадрон, з ескадрона на вищу посаду командира полка і потім, або до цього, чесно б'ючись за революцію, гинули.

Ще один епізод, що яскраво змальовує стан частини нашого загону.

Поряд з иноді дуже великою боєздатністю — сваволя та анархія опанували за перші місяці життя наших частин. Ґрунт для провокації був що - найкращий.

Після бою, про який я писав, з великим міцним загоном я прибув у штаб загону, лишивши свій батальйон за кілька верстов у селі на відпочинок. Розповів, як було діло. Заліз у вагон і не помітив, як заснув.

Разбудив мене якийсь гомін, невиразний шум. Пізніш я не раз чув цей гомін незадоволеної спровокованої юрби... Річ була дуже

звичайна — басарабці наддністрянські не розуміли, куди вони йдуть, не зрозуміли, чого вони припиняють боротьбу за свої села.

Прокинувся я, вийшов на путі й побачив велику злісну юрбу наддністрянців, що її під'юджував з трибуни провокатор Чернов.

— Куди ж це, товариші, ми йдемо і як це нас легко обдурили і повели з берегів наших? Хто це, товариші, і за скільки вони нас продали? Звісно, хто... Нас продав штаб, і треба нам іти спитати, за скільки продав, спитати нашими багнетами.

Тоді я ще не розумів, як треба в таких випадках робити, бачив небезпеку, бачив провокацію, був молодий і гарячий, продрався до трибуни, скочив на неї і, як тільки він закінчив, почав своє.

Казав, що правильно — продають нас, але продає не штаб, що веде нас від небезпеки, що веде на організацію червоних полків, на те, щоб потім бити ворогів наших, а продають Чернови. Служать Чернови ці, свідомо чи несвідомо, поміщикові, румунові й німцеві, розбивають єдність і нашу силу. Казав переконливо й запально.

Вплинуло... Тільки що все гаркотіло: „Правильно, підемо з багнетами, спитаємо", похваляли Чернова, а тут уже пристають на мої слова. Заспокоїлись і розійшлись.

Проте, це тільки початок. Все ніби заспокоїлось. Визвав мене хтось з Одеси до телеграфу. Балачка була ділова. Телеграф далеко від вагонів, з верству. Не встиг я балачку закінчити, як розчинились двері, з'явився Чернов, а за ним чота чоловіка з тридцять. Він тільки рукою тицьнув — „ось він, взяти його, шпига".

Запам'ятав він свою образу. Не міг словом перемогти — вирішив инакше.

Я й слова не встиг вимовити — схопили й на двір. В той час люди були як звіри. Попадись їм людина, тицьне на неї хто-небудь, а особливо свій командир — уб'ють, замучать.

Ведуть мене путями. На смерть б'ють. Не тільки ті, що ведуть, а й ті, що сотнями тиняються по путях.

Оце, підійде, заміриться справа, та як двине — хилишся на бік, падаєш, другий зліва. Так і хиляєшся то на один, то на другий бік, а вартові прикладами підганяють. Похилишся від удару, він як суне прикладом нижче лопатки — все в тобі лускає, а йдеш. Били хто руками, хто прикладом, вели розстрілювати, і всі задоволені були.

— От коли він попався, голубчик, шпиг!

Був у нас такий робітник — більшовик Годунов, Ісакій звали його. Розстріляли його німці в Катеринославі. Він як побачив, що ведуть мене, кинувся всередину, кричить, волосся на собі рве: „Товариші, кого ж ви — свого та ще такого!"

Не впливає: поблагословили його прикладом — він і з дороги беркицнувся. Ззаду тільки галасує.

Ще мене рятувати кинувся їхній один командир, иншого тільки батальону, Шмідт — гарний був більшовик, любили його вони дуже але й тут нічого не допомогло. Не так-то просто чоловіка відняти в юрби, коли вона його вбити хоче. Особливо в лютому 1918 року.

А проте відняли. І досить просто. Вели мене біля вагонів. Стояв там наш Генкварм Левензон і рядом з ним командир полку Харченко. Гарні хлопці. Удали, що не пізнають мене, навмисне.

— Кого це ви, товариші?

— Шпига!

— Куди?

— Розстрілювати.

— Як же це так розстрілювати без допросу? Його допитати добре треба.

— Правильно, правильно! — гуде моя варта.

Я не все розумів. Завели в вагон і почали допитувати. Тільки потім зрозумів, як рятували. Вийшов командир і сказав, що справа поважна, так за хвилину кінчати не можна, від нього, від шпига, про все довідатись треба. І розійшлись.

Тут тільки вони кинули комедію допита і — до Чернова.

— Ти ж чого це, падлюко?

А він боягуз був — коли за ним батальйон, та під'юдити його зуміє — герой, а сам боязкий був, зрадник... Так воно й обійшлося. Охрип я од бійки, довго груди боліли, днів два, мабуть, лежав.

Важко й неправильно на деяких вплинув цей випадок. Не більшовики вони були справжні. „Як же це так, кажуть, за „них" мучишся і від них же бійку, смерть приймаєш". Неправильні ці слова були. Я, хоч і битий, розумів тоді, що цей шлях не гладенька стежечка, нам ще трапиться чимало небезпек і перешкод, які треба перемогти. Через це ми йдемо до Червоної Армії. Так воно було скрізь, так воно було і з нашими наддністрянцями.

Підійшли до Одеси. Наказ був у нас головнокомандуючого Муравйова. Такий наказ приблизно, точно не пам'ятаю:

„В тил нам вийшли німці без попередження. В Київі бої з українською Радою. Звязок з центром революції, Пітером, втрачено. Наказую доблесній особливій армії вантажитись в ешелони і рушити на Одесу, Заставу, Вознесенськ і далі на північ. Всю артилерію мати навантаженою на платформи і придатною до бою. Проходячи повз Одесу, з усіх гармат відкрити огонь по буржуазній, капіталістичній і аристократичній частині міста, зруйнувати її і підтримати

в цій справі нашу доблесну героїчну флоту. Непошкодженим лишити тільки чудовий палац пролетарського міського театру. Я такої-то години такого-то дня виїду з Одеси в Миколаїв“.

Це, звичайно, приблизно, але зміст витримано цілком.

У нас голова на плечах була. І ми чудесно розуміли, що поряд з буржуєм у підвалах і на горищах живуть робітники-бідняки. Зрозуміло, ще не тільки стріляти ми не збиралися, але вирішили хоч би якою ціною, перешкодити цій лихій справі.

До Одеси в цей час підходили походом заамурці. Ми послали до Муравйова делегацію. Довго вона з ним сперечалась, вимагала скасування наказу, особливо флоті. Ми, власне, й так не виконали б його. Сперечались, показуючи в вікна на путі, де юрбами навмисно ходили заамурці, і свого добились.

Скасував він наказ. А делегатів наших вивіз ... Без дзвінка, без свистка тихо знявся потяг і пішов на Миколаєв і в потязі делегати.

Розстріляв би, я думаю, цих сміливих делегатів, свідомих салдатів революції, якби вони йому не довели, що не вернуться вони — значить, загине армія. Не передасть їй ніхто наказу рухатись далі — і німці настигнуть. Спинили на полустанку кур'єрський салонний потяг, випустили їх, і вони кіньми, дрезиною дістались до нас.

Так ніхто, мабуть, і не знає, як ми врятували місто Одесу від марної руїни, від марних втрат.

Далі пішли ми на Березівку, Колосівку — Вознесенськ.

На станціях вантажили гарматні, цукор, хліб і відсилали в далекий центр. Тоді вже розуміли, що голодати там будуть, що гарматні всі при фронтах загинуть. Уперто вантажили, як тільки тиха хвилина випаде — вантажили й відсилали, спеціяльних комендантів і завідувачів навантаженням завели. Багато вивезли.

Траплялись нам загони різні. Дикі загони. Був такий загін Марусі. Грабували, ґвалтували ... Боролися ми з ними. Лад їм давали.

Підійшли ми до Березівки, а німці нам навперейми йдуть. Ми з півдня на північно-схід, а вони з заходу на схід.

Так прийшли ми в Березівку, а в Колосівці верстов за десять німці і багато їх. Спокійнісінько розташувались і не знають, що ми тут під боком. Вирішили ешелони просувати, а самі вдарити по них вночі. Зібрали все, що біля штабу було, і моїх китайців, і вирішили вночі напасти.

Рушили, хоч до них верстов десять треба було вночі пройти невідомою місцевістю.

Згадую я тієї ночі дівчину одну, років шістнадцять їй було. В штанях вона ходила, з карабіном. Смерти шукала. Багато їх тоді без мети, без змісту в житті блукало. У Керенського в жіночому

батальйоні була. В батальйони ті жінки більше з нічев'я пішли, а були й такі, що запальній, „патріотичній“ промові піддались. На захист „батьківщини, революції й Керенського“ пішли. Гарні були, але темні, несвідомі. От така саме була й Шура.

Лихо їй трапилося. Ще в Тирасполі чергувала вона в кріпості на телефонній польовій станції. Вночі з Одеси загін на підмогу до нас прийшов. Кепський загін. Самісінькі бандити були.

Польова станція у прикритті на віддалі стояла, щоб гарматнем не влучило. Удвох вони, дві дівчини, дежурили на станції. А ніч була темна, тільки то тут, то там гарматень вибухне, то тут, то там поодинокі постріли або клекіт кулеметний. Звичній людині в таку ніч моторошно стає. А вони нічого, чесно свої обов'язки виконували.

Раптом в двері грюкає. Прийшло троє з Одеського загону. Одягнені гарно, стрічками кулеметними пообчіплювались, по два револювери, бомби.

Не хотіли відчиняти. Криком і грюкотом ті взяли. Відчинили.

Ввійшли, зачинили двері на замок і до наших: „Роздягайсь! Лягай!“

Дівчата в сльози, благали, просили, руки цілували. А ті як звірі — жінку побачили, їх не вблагаєш.

Підморгнула Шура своїй подрузі, розстрібати комір почала, прихилилась до ліжка, ніби ковдру закотити, карабін вхопила і ну стріляти!

Гуркіт, диму повно. Дівчата в вікно.

Та не помогло й це. Нагнали, голову розбили, притягли назад і люто познущались. Довго ґвалтували й топтали дівоче тіло.

Непритомних їх обох у лікарню потім привезли, понівечених, скалічених.

Як опритомніла Шура вперше, так і почала смерти шукати, смерть собі заподіяти хотіла; двічі допомогала їй „сестра“. Врятовували. Довелося мені потім розмовляти з нею. Заспокоював. Доводив, що саме зараз і жити — за робітничу справу боротися... Важко її було вмовити. Хоч і не стала вона отрути чи кулі своєї шукати, але в бою стала отчайдушна, дика — смерти все шукала...

Знову я збився. Так от — ішли ми темної ночі від Березівки на Колосівку. Ледве чутно лунають кроки. І тихо торохтять кулеметні возики. Кулемети везли просто руками. Довго йшли, дух притаївши, щоб несподівано наскочити.

Розвідка повідомила, що спереду горять огні і стоять ешелони. Німці вже раніш вважали, що воювати ні з ким. Навіть охорони поважної не було.

І. Якір

В розвідку ходив і я. Так же по дорозі праворуч від мене за двадцять - тридцять кроків ішла Шура. Коли з пітьми її невеличка постать з'явилась на шпилі і маячила з карабіном у руках — спокійніш якось ставало. Коли ми підійшли близько, побачили огні і німців, що міцно спали, зморені великими переходами. Поставили кулемети.

Раптом наказ з тилу. Безгучно відступати. Шкода було до краю. Адже тут рядом ворог. Ворог, що топче вкраїнські поля, сажає на старе місце поміщика.

Проте, вишикувались швиденько, тільки зубами заскреготіли і швидко, иноді бігом, відступили на Березівку.

Вже світало, знову стало видно не тільки постаті, але й обличчя дорогих товаришів, стомлені безсонням та нічним переходом.

Ледве встигли прийти на спустошену станцію і сісти в останній ешелон вже під вогнем німців, що рушили нам услід.

Пам'ятаю я ще зустріч з панцерним потягом.

Всі люди на потязі носили матроські кашкети з георгієвськими стрічками, ледащий був потяг. З чиїхось наказів він рвав путі і мости перед німцями.

І все так виходило, що, тільки наші ешелони з станції путьовку беруть, він через станцію по шляху нашого руху дорогу розірве, а ми мусили лагодити, від німців відбиватись і шукаючи мостів, повільно рухатись.

Розлютувались ми на нього. Не один ешелон через цю „роботу“ кинути довелось.

Зустрілись з ним на станції і ледве між своїми бою не вийшло. І не через те, що він дорогу нам, не знаючи про нас, руйнував, а через те, що несвідомий він був, більшовицький, а на нашого товариша, довідавшись, що він еврей, напався.

— Ага,— каже,— жиди ви, і штаб у вас жидівський! Розжену я вас зараз вщент і діла з вами не хочу мати!

У нас в штабі було кілька товаришів евреїв і жодної ріжниці між ними не було, а тут воно ось як... Добре що схаменулись, не почали через дурня затримуватись і з своїми битись.

Одне слово, невіглас був їхній командир, зовсім не більшовик.

Потім ще рухались, ще бились, ще з рідними своїми загонами стрічались.

Зустрілись раз з полком, Ставропольський, здається, був. Вночі заамурці бій почули і в бій пішли. Було це в районі станції Долинської. Бій іде, з ґвинтівок стріляють, а хто з ким б'ється, розібрати не можна. На ранок тільки довідались — полк цілий

з фронта додому йшов. В порядку йшов, прапор бойовий несли. Командир-полковник вів, гарний командир. Люди пішки — він теж пішки. Додому йшли. Дійдемо, сподівались, до першого міста руського „з порядком". Чудаки! Порядку тоді ніде ж не було. „Там чин чином розформуємося, прапор, ящик здамо — й додому". Ну, а по дорозі частенько доводилося стикатися то з німцями, то з бандитами.

Німців на цей раз загін був невеличкий і тільки нахабством брав. Знав, що ніде в нас міцних полків не було. Полк проте добре бився, і сам, мабуть, одбився б. Ну, а з допомогою заамурців і поготів.

Побили німців разом, потім познайомились, до нас пристали і вже з нами до кінця.

Так ми до Катеринослава дійшли.

Китайців де-далі меншало... Багато втрачали, але по дорозі нових вербували. Приводили знову голих, роздягнених.

Тут уже десь до нас приблудився один зовсім письменний китаєць, в цивільному ходив, з великим револьвером поверх піджака. Жульман був. Ше-Чан-Хо, звали його. Ніби представником себе він усіх китайців призначив.

Йому гроші давали — він поїде і з якого-небудь завода, лісорозробок або шахти приведе чоловіка двісті китайців. Обдурював він їх, всі гроші брав собі, не платив їм нічого.

Коли довідались ми — вигнали к бісу.

Проте, він і потім біля різних штабів крутився. У Антонова був, і все торгував китайцями, що йому на слово вірили, а він їх дурив.

Всякі тоді жульмани були. Був і такий от китаєць.

Зима була люта, коли ми підійшли до Катеринославу. Заамурців прямо таки заносило на їхніх кониках снігом.

Прийшли до Катеринославу, а там вже війна — воюють більшовики з анархістами. Стрілянина в місті по всіх улицях. Половину будинків подірявлено. А тут ще де повстання, де просто бійка, а німці не відстають і насідають.

Одверто скажу, не розуміли ми всіх цих обставин, не усвідомлювали: чи є війна з німцями, чи немає. Коли є, так чого ми самі б'ємося, а армії, фронту справжнього немає. Сами мало розумілись на справі і скаржились на центр. Не допомагає нам підкріпленням штаб, все нам самим уздовж залізниці доводиться битись. Коли й пришлють який-небудь загін з губерніяльного чи повітового міста — довго не повоює: або поб'ють його — воювати не вміє, або сам поїде.

I. Якір

От ми й вирішили делегацію до Антонова, главковерха тодішнього, в Харків послати.

Послали. Делегація наша вимагала відповіди — воюємо чи ні, коли воюємо, так де армія, а найголовніше, що всі з сили відбились, особливо заамурці, ставропольці та инші, що залишилися від царських полків воювати і що потрібен нам відпочинок — резерв.

Антонов з'ясував, що тепер немає і не може бути ніякого відпочинку, що воювати треба. Але потім зважив, мабуть, що пропаде гарна міцна частина і наказав іти відпочивати в Маріупіль. Поїхали наші. Декому з нас наказано було залишитись і з різних загонів зробити армію, номер їй дали, здається 3-й. Ну й лишились. Багато там загонів було до першого бою. Був такий загін, четвертим маріупольським звався. Озброєний до зубів був. Зброю всю покидав і відступив. Тільки його й бачили.

Катеринослав німці взяли, а ми мости обороняли, від нашого загону похідний такий потяг панцерний захищили, гармата одна, кулеметів два. Розбестився він зовсім, баба в нього за орудійного начальника стала. Стріляв, проте, гарно. Тут у мене уриваються спомини, так само, як і пам'ять тоді урвалась — приглушив мене на мосту важкий гарматень.

В санітарний потяг здали. Гарно в потязі було, порядок, лікар гарний Ареф'єв і сестер дві. От вони й відходили, а то обов'язково вмер би.

Тиждень я лежав у потязі. Спочатку нічого не розумів, потім розуміти став. Коли ж цей потяг і загін наш переходили через Луганськ, прийшли там до мене товариші-китайці з батальйону. Охали вони, а лікар їм, як я потім довідався, сказав, що справа моя безнадійна. Вони попрощались зі мною, вважали, що умру — чоботи, речі забрали мої.

Потяг далі рушив, і де він тільки не був. Був він і в Рузаївці, і в Пензі і в багатьох инших пунктах, але ніде з нього поранених і хорих не брали. Повно, кажуть, та й годі. Так він блукав по путях, скидаючи то тут, то там померлих, поки не повернули його на Москву до станції Арапово, годин п'ятнадцять їзди до Москви,— допустили, а там стій — ні вперед, ні назад. Так ми й простояли тижнів два, а то й більш.

Тільки по весні почав я поправлятися. В потязі тому, мабуть, і вмер би, якби не сестричка, забув уже ім'я її, вподобала вона мене, жалко стало — вона й доглянула. На Рузаївці вперше вийшов я на сонечко погріться. На станції стояли ешелони, гілками й кольоровими паперцями оздоблені. Ешелони чехо-словаків. Задерикувато, нахабно вони поводились. Паротяги забирали на станції, порядку-

вали, свою адміністрацію встановлювали. Майна в них, зброї, було багато - багато ешелонів. Там же вони потім і виступили проти нас. Добре, що наш потяг пішов не на схід, а з Москву.

На станції Арапово нас надовго затримали. Багато там з потяга мертвими товаришів винесли, а в иншому місці вони може б і одужали. Такий час був тяжкий. Порядку ще не було.

Там же на Арапово я поправився так, що хоч і з трудом, а самотужки в Москву вирішив дістатись.

Проводила мене команда, сестру в поміч до Москви дали, я й поїхав. В Москві, кажуть, наші українські ешелони стоять. Пішов шукати. Вагончик у нас у штабі був. „А“ на ньому значилось і без номера. Ще посредині дошка срібна, що тоді - то такий - то великий князь ним користувався. На нього випадково натрапив я на путях. Провідник знайомий страшну історію розповів. Розбили, каже, загін наш до останньої людини, рештки невеликі прийшли в Калач. Воронізьким їдь, каже, там докладніше узнаєш. Насилу я у вагон уліз і поїхав в Калач шукати. Сміялися з мене інваліди. „Куди це ти, каліч, при повній зброї зібрався?“

Довго їхав, кілька день, дістався до станції Талової, там свого коменданта зустрів, в Калач він мене спрямував. Найшов я там наших, та не всіх — багато загинуло — козаки повбивали. І китайців моїх майже всіх. Козак китайця як впіймає за часів громадянської війни, обов'язково уб'є та ще й познущається над ним. В Калачі я про все довідався докладніше. В Луганськ наших з Маріуполя перекинули. Постояли вони там, а німець уже тут. Багато в Луганську загонів було і пішли вони двома шляхами: одні на Царицин — Ворошилов повів їх, а наші на північ в Радянську Росію через Дін. Пройшли через Луганськ, на Луганську, на Мілерово, а там прямою дорожкою пó степах донських, через козацькі станиці на Калач - Богучар.

Тут з ними і лихо трапилось. Йшли трьома колонами. Середню Борисевич вів, полковник, що раніш ставропільцями командував. Тут же й китайці мої. Праворуч заамурці йшли, верстов за п'ятнадцять, а ліворуч ще колона — басарабці та инші. Вантаж залізницею везено, ззаду німці натискували. Люди поморились, воювати не хотіли, не могли. Укладено було з німцями мир.

Під тисненням німецького кулака з Пітера було розіслано телеграми в усі прикордонні з Україною пункти про те, щоб роззброювати озброєні українські загони, що переходять через російський кордон. Цей наказ і загубив нас. Скористались з нього козаки,

по-зрадницькому скористались, і запропонували нашій середній колоні роззброїтись; дисциплінована людина був Борисевич. Ну й наказав зброю здати, а далі рухатись так... Тільки почали наші здавати зброю, вискочило з села два ескадрони й почали обеззброїних рубати, решту в полон брати. Китайців — тих не милували. Нехристі, кажуть, вони, шпиги німецькі. Їх майже всіх порубали. Борисевич кинувся було рятувати: як же це так, чесно умовились, ми наказ виконали, а ви... Не дали й балакати. Тут же й його, чесного салдата, що на той час цілком зрозумів боротьбу за ради, порубали.

Так по-зрадницькому вчинили козаки з загоном, що довго боровся за робітничу справу. Инші колони не піддались, зброї не здали і після бою пройшли на Богучар, минувши Дін.

Цим не все скінчилось. Прислали козаки своїх людей в Богучар, просять начальство виїхати до них, полагодити ніби якісь непорозуміння з салдатами. А відомостей про загибель колон наші не мали. Думали, суперечка про постачання харчів — поїхали. Поїхав командувач Венедиктов, голова суду Меєрсон і ще хтось. Приїхали. Їх зараз же заарештували і в Новочеркаськ, а там повісили по військово-польовому суду, як злосливих більшовиків. От як удруге „підкували" наших козаки станиць Вішанської та Мігуленської.

Розбитий, з такими втратами, під кінець руху без командирів і багатьох товаришів, прийшов загін в Богучар-Калач і там спинився спочивати, а звідти пішов на Вороніж через Лиски. В Лисках теж був такий випадок. Стояла там на вузловій станції ліквідаційна комісія — ліквідувала рештки українських армій. Ну, і нас ліквідувати хотіла. Ми як тільки вийшли, зараз же все, що здатне було до бою, на кордонах поставили. Заамурський п'ятий полк — на Євстратівку. Панцерних потягів у нас три було, тих теж на Валуйки-Олексієвку та Євстратівку, а розбиті і тили пішли на Вороніж.

Ліквідаційна комісія не пускає. Здавайте — гроші, зброю, майно. Гроші, звітність — це ми охоче давали, а от зброю ніяк не хотіли здати. Ніяк вблагати, умовити не могли — здавай та й годі. Наказ такий. І зрозуміти трудно до цього часу — чого це було і чого не хотіли нас пустити в Вороніж і покласти в основу яке-небудь формування.

Допоміг випадок: тут же на станції хотіла комісія роззброїти один загін Сіверса, звався він загарінським і командував ним Загарін.

Комісія мала невеличку команду, а в Загаріна 1000 бойців. Так він сам комісію обеззброїв, заарештував і тримав, поки вона

не дозволила йому вирушити, а ми потайки разом з ним вирушили на Вороніж.

Прибули на станцію — штабний ешелон і при ньому півсотні китайців — вони все в ешелоні йшли, через те й лишились цілі. Пара ешелонів з рештками басарабців та два бронепотяги, що прийшли на ремонт.

Ввечері в штаб наш приходять товариші з місцевої ради довідатись, що за народ: бандити чи свої. Очевидьки, зробили гарне враження. Вони нам і розповіли, що в городі готується повстання проти рад, що повстанням керує Курземський латиський полк, певніше, його офіцери, що в казармах провадиться шалену агітацію проти більшовиків, проти ради.

Спитали, як ми — чи покладаємось на своїх і чи підтримаємо воронізьку раду. Ми, звичайно, обіцяли зробити все, що могли. Підготували свої „рештки", вивантажили і панцерні машини, спрямували гармати панцерних потягів на загородній район, на казарми курземців. Підготували все й поїхали в їхній штаб.

Там нікого не було, всі були в казармах. Виступ було призначено на 12 годин ночи. Поїхали в казарми. Навколо казарм сновигають люди з ґвинтівками — видно було, що до чогось готуються.

Наш начальник штаба з командиром одного панцирного потяга приїхали на тачанці, ми чоловіка четверо — верхи. Нас чотирьох внизу залишили, самі пішли в помешкання, де відбувались збори представників залоги, запрошених провокаторами, що вирішили, коли і в який час виступити.

Тачанка наша була чудовий старий екіпаж із великими ліхтарями спереду. І ця невеличка обставина мала велике значіння, бо на ті часи для салдатів иншої частини це теж було приводом до довгих і злостивих балачок.

Ми під'їхали до штабу Курземського полку, приблизно опів на 12, цеб-то за півгодини до передбачуваного повстання. Не заставши там нікого, рушили до казарм. Не встиг екіпаж і за ним кінні рушити, як зверху було кинуто бомбу, що не пошкодила нікому, але набила багато синяків одному з товаришів: його кінь плигнув, попруга лопнула і він трохи побився.

Затримуватись коло штабу, з'ясовувати, хто „пожартував", не було часу, бо можна було упустити головне. Воронізькі товариші підганяли нас.

Вже за пару кварталів до казарм почали зустрічатись то поодинці, то групами озброєні. Вони тільки ждали гасла. Казармовий двір був повен найрізноманітніших людей — тут були й салдати й

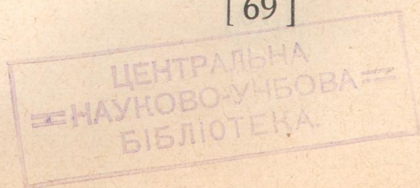

просто підозрілі людці, що під'юджували на ганебну справу. Ми лишились внизу, начальник штаба з командиром панцерного потягу пішли нагору.

Добре працювали зрадники — виявилось, що крім нас і без відома в залі між иншими делегатами було й по три представники від наших частин: від панцерних потягів, автопанцерного загону, заамурців і навіть від рештки китайців. Велике казармове приміщення сповнялося гомоном. Обговорювали, як зробити виступ і розгромити партійні організації, Чеку й Раду. Як завжди буває в таких випадках, намічалося — й єврейський погром...

Нашого візника оточило чоловіка за двадцять, питаючи, кого привіз; до нас, одягнених заамурцями, теж чіплялись, глузуючи, лаючись: „туди вашу мать, бачите, старий режим у вас, ач який фаетон!“ Кучер, старий басарабець, земляк, загнув їм такого, що вони зараз же одчепились, зрозумівши, що тут народ по-їхньому балакати не буде.

Ще дрібниця надзвичайно характерна: один з нас, 4-х кінних, був старий член більшовицької партії, всі ми були в теплих шинелях з карабінами за плечима; при шаблях, із заломленими папахами, на невеличких заамурських кониках, ми скидалися на справжніх сибірських козаків, що зробили великі й тяжки переходи.

Біля казарм маячило кілька верхівнів у цивільному вбранні, двоє з них було в студентських кашкетах. Це були люди з якоїсь місцевої охорони чи самозахисту. Один з них, обережненько такечки під'їхавши, почав розпитувати Федоренка, хто ми й чого приїхали. Тов. Федоренко навмисне голосно, щоб чули курземці, відповів, що ми заамурці, що прибули після боїв, після тяжких поразок і чудових надзвичайних перемог.

— Знаєте, що сьогодні курземці хотять бити раду, більшовиків та жидів,— спитав той,— і як ви про це думаєте?..

Федоренко заломив набакир папаху, й ще дужче гукнув: — Ми воювали, вмирали, за кожен аршин радянської землі з німцями бились, а вони, так-перетак їх, формувались, формувались, ряжки в тилу понаїдали, а тепер проти наших робітничих та салдатських рад виступають. Нас, мовляв, тисячі. Наші полки тутечки недалечко. Хай насміють тільки—ми усіх їх порубаємо“...

Це, треба сказати, хоч і простий на вигляд салдат промовив, а може саме через те, що саме простий чоловік сказав, вплинуло на всіх, і вони пішли потихеньку толкувати, що ми, чого доброго, можемо їм перешкодити.

В цей час у залі відбувалась така сцена: на місці голови зборів молодий офіцер у салдатській шинелі з ґвинтівкою, поставленою

біля столу, волосся розкуйовджене, ввесь вигляд і мова такі простацькі, під „народ“ підробляється, сукин син, під юрбу, під них підробляється, їх на провокацію й зраду своєї влади підводить... Кілька разів намагався представник ради, губерський комісар, виступити, оханути, від злочину утримати—слова вимовити не давали, почнуть голасувати—і доводиться змовкати. Попросив слова наш начальник штабу, так голова не дав—злякався, щоб не взяв він гори.

Проте дати довелось. Наші представники вимагали. Встали всі вони, чоловіка 40, і заявили:

„Ми,—кажуть,—стільки-то потягів, панцерних сагонів, батарей сотень і ескадронів, входили в особливу армію Румунського фронту і вимагаємо, щоб нашому начальникові дали слово“. Прибрехали дуже і ескадронів та сотень додали скільки треба було для настрашки...

Дали слово нашому Він і почав говорити:

— Особлива армія,—каже,—пішки з берегів Дунаю прийшла, з румунами, німцями, бандитами, козаками і з ким тільки не билась. Билась, дороги трупами своїх товаришів-салдатів вкривала. Бились ми, радянську землю й радянську владу боронили. Прийшли нарешті вимучені виснажені в радянську Україну, і що ж ми тут бачимо? Бачимо вас, тиловиків одгодованих, що на провокацію піддались, стали над проваллям.

Тут один наш кіннотник увійшов і навмисне, щоб побачили вони, розбещені, яка дисципліна в нас, юрбу розштовхав, підійшов, острогами брязнув та як ревне: „А нам, товаришу начальник, як накажету — ждати?“

Начальник штабу гарний був, зрозумів, чого той хоче, зрозумів як це на инших вплинути мусить, і сердито до нього: „Адже внизу наказав ждати“. Той тільки ревнув: „Слухаю!“ — крутнувся на підборах і, брязкаючи острогами, з залі на вулицю, вниз.

А наш продовжує „Отже,—каже,—у нас тут частини до казарм ваших підведено, 12 гармат з панцерних потягів на казарми наведено, автопанцерники по ріжках порозставлювано, кавалерія під містом. І коли тільки ви, зрадники, насмієте проти влади нашої зробити що-небудь, ми вас на гамуз потрощимо!..

І що ви гадаєте — все це так дуже вплинуло, що схаменулись вони, не пощастило підбурити їх, загуділи: „Що ж це, битися, воювати салдатам між собою...“ На тім і скінчилось.

От як ми, цілком випадково, допомогли воронізьким товаришам усунути повстання. На другий день офіцерів тих заарештували, під суд віддали. Раділи воронізьці, що ми вчасно прибули, а то скрутно було б.

І. Якір

Не кінець на цьому, товариші, а початок. Бо до цих місяців 18 року і стосується початок будови організованої могутньої Червоної армії. Через усякі труднощі, через ряд часткових поразок, через тисячі смертей найкращих наших товаришів вийшла Особлива армія в Воронізький район. Ні румуни, ні німці з їхніми регулярними корпусами, ні зрада козачих станиць на Дону не затримали руху революційно настроєних робітників Особливої армії на північ. І йшли вони на північ зовсім не для того, щоб розійтись додому і зажити мирно, а щоб усі свої сили, усе життя віддати на боротьбу проти поміщиків і фабрикантів. З великим досвідом роботи в справі організації червоних частин вийшли ми, бійці Особливої армії, з румунського фронту походом Румунія — Вороніж. І з надзвичайною енергією почали велику роботу — формування червоних частин і утворення на півдні захисту від німців та контр - революційного козацтва. Отже, тут тільки був по суті початок організації справжніх червоноармійських полків.

С. ФЕДЧИШИН

ЕСТЕТИКА ҐЕҐЕЛЯ

ҐЕҐЕЛЬ І ЙОГО ДОБА

Відкриття Америки та спричинене ним переміщення шляхів світової торговлі було поворотним пунктом в історії Німеччини. Економічна та торговельна могутність Німеччини почала катастрофічно падати, а вслід за цим розвалювалась і без того гнила, „римська імперія німецького народу". З нагоди тисячоліття цієї, злощасної для Німеччини, римської імперії в 1801 році тоді тридцятилітній Вільгельм Фрідріх Ґеґель [1]) писав в одній із перших своїх політичних розвідок, що Німеччина його часу, в політичному відношенні дуже подібна на Італію часів Макіявеллі. Ій бракує єдности, а значить — і сили, вона являє собою узаконену беззаконність, чи то „конститутивну анархію". Всім відомий бюрократизм та безсилля законодавчих, судових та адміністративних імперських установ того

---

[1]) Ґеґель родився в 1770 році (27 серпня) в місті Штутгарті в сем'ї князівського урядника, якого предки, як протестанти, із-за релігійних переслідувань еміґрували з католицької Австрії в лютеранський Віртенберг. Після закінчення вищої освіти був декілька років домашнім вчителем, спочатку у одного бернського патриція, Штайгера, а потім у франкфуртського купця, Гоґеля. Одержавши після смерти батька маленьку спадщину (біля 3000 гульденів), покидає учителювання та займається науковою працею. В 1801 році він захищає в Єні свою дисертацію „Про орбіти планет" і приступає до праці над „Феноменологією духу", що є одним з найглибших його творів. Після битви під Єною та непорозумінь з Шеллінгом він переїздить до Бамберґу, де займається редакторською працею, а в 1808 році назначається директором гімназії в Норінберзі, де енергійно працює над своєю „Наукою логіки". Тільки в 1816 році здійснилась його мрія перейти на академічну працю в один з німецьких університетів. Побувши два роки професором в Гайдельберзі, переходить в постійну працю в берлінський університет, в якому досягнув світової слави як основоположник найбільш глибокої і послідовної з систем німецького класичного ідеалізму. Ґеґель умер в 1831 році від холери, хоч дехто вважає, що немаловажну ролю в його смерті зіграв, той факт, що після перших же ударів революційної бурі 1830 року демократичне студентство відсахнулось від свойого вчителя, а його ж власні ученики почали видвигати на перший план революційні моменти в його вченні. С. Ф.

часу ось як прекрасно малює Геґель: „Видається загальна постанова, яку треба виповнити, а на випадок відмови питання вирішується судом. Коли відмова не становиться предметом розбору суду, то постанова прямо не виповн ється. Коли ж вона становиться предметом судового розбору, то можливо, що відмова не буде засуджена, коли ж відмова буде засуджена, то постанова не виповняється. Але це теоретичне рішення повинно бути виповнено, а кара повинна бути здійснена. Тому віддається наказ примусового виконання кари. Але і цей наказ не виконується. Тоді повинен послідувати наказ проти його невиконавців, щоби примусити їх до виконання. Цей наказ, однак, не має успіху. Тоді приходиться видати декрет, щоби покарати тих, які не виконали його в відношенні до тих, хто не підпорядкувався йому, і т. д. Суха історія розказувати, як повертаються в фікцію ступінь за ступенем накази, що мають за ціль приводити в дію закон“ [1]).

Навряд чи можна лучше схарактеризувати безсилля тодішнього фіктивно-„загальнонімецького“ уряду. Але Геґель не остановився на цій негативній характеристиці політичного стану Німеччини. Він не вагався зробити із неї крайні логічні висновки, а саме що тодішня Німеччина вже більш не держава, і коли вона хоче бути такою, то їй треба ліквідувати політичну і фінансову анархію та запровадити сильну, централізовану владу, як одну із важливіших передумов її відродження. Це був могутній революційний голос представника південно-німецької буржуазії, яка без краю терпіла від феодальної розпорошености і вимагала так потрібної для неї сильної влади та ліквідації всіх та всяких феодальних пережитків.

Та не треба думати, що Геґель був безумовним прихильником централізації. В листі до Нітгаммера за 11 лютого 1808 року напередодні введення Наполеоновського кодексу в південно-західній Німеччині висловлював надію, що тоді „зникнуть теперішні характерні о с о б л и в о с т і ц е н т р а л і з а ц і ї і організації, в яких немає справедливости, немає ґарантій, немає популярности, а є лиш сваволя і мудрування окремих осіб“, а в листі за 22 лютого він дає позитивну характеристику свого розуміння правильної державної організації. „Вона є,— пише він,— не в одному командуванні, а в дійсній п р и л ю д н о с т і, без якої не може бути і речи про виховання і волю народу, і біда Німеччини в тім, що в ній нема „прилюдности, тоб-то звичаю, щоби уряд доводив до відома народу

[1]) Цит. по кн. Куно Фішер — Геґель т. I, С. П. б., 1902, стор. 62 — 63. Тому що у Харкові немає повної збірки творів Геґеля, нам часто приходилось користуватись багатими виписками із творів та листів Геґеля, які подає Куно Фішер в вищеназваному двотомному творі про Геґеля.

про стан держави, витрачання державних коштів, стан державних боргів, організацію установ і т. ин.“

Як бачимо, Геґель дуже живо відкликався на політичні події дня. В цьому нас переконує ще й ціла низка фактів. Ось хоч би його відношення до французької революції. Підчас перебування в Тібінгені він захоплювався французькою революцією та приймав вмісті з Шелінгом участь в засадженні дерева свободи. І в той же час його денник - альбом переповнений революційними гаслами в роді: „In tyrannos!“, „Vive la liberte!“, „Vive Jean Jagues!“, і не дивно, що університетські власті підозрювали в нім автора нелегально розповсюджуваного німецького перекладу „Марсельєзи“.

Цей революційний настрій не покинув його і підчас перебування в Швайцарії. Там він мав можливість наочно познайомитися зі славетною тоді швайцарською „демократією“, яка, одначе, зробила на нього погане враження своїм дріб'язковим, загуміковим політиканством та інтригантством. Саме підчас його перебування там відбувалися чергові вибори бернської „Верховної Ради“. Про ці вибори він писав Шеллінгові: „Я не в силах описати усього, що тільки не робиться (підчас виборів — С. Ф.), до якої степени всі інтриги при князівських дворах при помочі двоюрідних братів та сестер є ніщо в порівнянні з тими комбінаціями, які тут практикуються. Батько вибирає свойого сина або зятя, який має найбільше придане, і т. д. Щоби мати поняття про аристократичне правління, треба провести тут одну зиму перед пасхою, коли відбуваються вибори до Ради“ [1]).

Але найбільш характерним для Геґеля того часу було його відношення до Наполеона. „Я бачив імператора [2]), цю світову душу, в той час, коли він проїздив по місту з метою рекогноскування; до речи, тебе охоплює дивне почуття, коли бачиш таку істоту, сконцентровану тут в однім пункті, верхи на коні і в той же час верховода та керуючого світом“.

Ці патетичні слова стануть зрозумілі, коли прийняти на увагу, що саме французька революція знищила не лиш французький, але і німецький феодалізм. Куди не з'являлись побідні орли армії Наполеона — феодалізм танув, як сніг, і всякі спроби відновити його заздалегідь були засуджені на невдачу.

І тому німецькі карликові деспоти почали помалу приспособлюватись до нового режиму, щоби лиш зберегти своє та побільше загарбати чужого. Скориставшись з цього, Наполеон знищив більше

---

[1]) Ibid. стор. 72 — 73.

[2]) Геґель бачив Наполеона в 1806 р. після битви під Єною.

100 маленьких держав та їхнім коштом збільшив Баварію, Віртенберг і Баден, які разом з десятком поменших середньонімецьких держав під напором Франції розірвали всі свої звязки з імперією і утворили Райнський союз під протекторатом французького імператора.

В цих країнах було введено буржуазне французьке законодавство (цивільний кодекс Наполеона), що не в малій мірі співділяло розкрепаченню промисловости та виходові її на широкі рейки капіталістичного розвитку. Правда, середньонімецький капіталізм не поспівав в свойому розвитку за англійським та французьким, але все-таки міг похвалитися деякими успіхами як в галузі бавовняного, суконного та шовкового виробництва, так і в галузі машинобудівництва та других видів металообробки.

Приручивши таким чином середньонімецькі держави, Наполеон негайно розправився з Прусією, яку теж примусив перевести буржуазні реформи та ліквідувати крепацькі та васальні відносини, відірвавши від неї попередньо самі промислові західні провінції (Вестфалію, яку він віддав свойому братові Жерому) та польські землі, з яких утворив варшавське князівство.

Хоч як половинчаті були реформи Штайна і Гарденберга, в Прусії все-таки і вони зіграли свою прогресивну ролю. Правда, селянство одержало „волю“ коштом повернення одної третини землі, яка належала їм підчас крепацтва, поміщикам та коштом затрати величезних грошевих та збіжжевих засобів на викуп феодальних повинностей, а ремесники все більше підпадали під гніт немилосердної експлоатації скупщика, і обидві класи вмісті, крім того, терпіли від непомірного податкового пресу: але зате золотий дощ з зібраних податкових сум попадав в кешені обуржуазілих юнкерів та часто-густо і чистокровних капіталістів, які вкладали їх в нові галузі виробництва, поширювали існуючі.

Як бачимо, Наполеон з усіх сил помагав німецькій буржуазії залізною мітлою вимітати все феодальне сміття, і тому немає нічого дивного в тім, що навіть після його занепаду у багатьох її ідеологів збереглися самі глибокі почуття пошани тя співчування. „Навколо нас,— писав Геґель Німгаммерові, відбуваються великі події, велике видовисько доставляє нам саморозпад великого генія; це — саме трагічне; вся маса посередности давить без устану, і примирення всім своїм абсолютним олов'яним тягарем до того часу, поки не стягне вниз і не поставить її на одному рівні з собою; головна пружина всього цього процесу, причина, завдяки якій ця маса має силу і остається, діючи хором, на верху, є в тім, що велика індивідуальність сама примушена давати їй право на це, тоб-то сама веде до загибели“. (Письма Геґеля і до Геґеля. I, стор. 37).

Однак, не зважаючи на весь „олов'яний тягар посередности", що навалився на „великого генія", Геґель переконаний в тім, що „світовий дух нашого часу" скомандував іти вперед; така команда зустрічає опір; ця істота іде, як закована в броню стальна фаланга, непобідимо і так само ледве помітно, як сонце, все вперед, не зупиняючись перед перепонами; незчислимі легкі закони, що борються за і проти цього духу, роз'їжджають з боків, більшість з них зовсім не знає, в чім діло, і дістає лиш удари в голову як би від невидимої руки". „Самий правильний розрахунок, звичайно, пильно слідити за прямуючим вперед велетнем,—тоді можна навіть задержуватися по дорозі, влаштовувати навіть ділові, старанно працюючі компанії, співдіючи намазуванню клею для задержання велетня, і для власної розваги помагати діловій суєті. Реакції, про яку ми стільки чуємо, я чекав: вона хоче досягнути свойого: la verite en la repoussant, on l'embrasse (відштовхуючи істину, ми обнімаємо її) — ось глибокорозумна приповідка Якобі". (Письма Геґеля і до Геґеля, стор. 401, 402).

Геґель прекрасно розуміє, що ніяка реакція не в стані задержати поступовий історичний процес, який, не зважаючи ні на які перешкоди, іде вперед з такою ж конечністю, як і сонце. Класові організації, що борються за і проти цього прогресивного історичного процесу, можуть тільки прискорити або до деякої міри гальмувати цей процес, але ні в якому разі не остановити, і всіх, хто намагається стати поперек дороги об'єктивно назрілому ходові подій, колісниця історії відкидає далеко в сторону.

Але Гегель інтересувався не лиш всесвітньо-історичними проблемами — він вдумливо ставився і до тих процесів, які відбувалися під впливом французької революції в маленьких південно-німецьких державах, зокрема в його рідні Віртенбергу. Цьому питанню він посвятив дві статті, а саме: „Про найновіші внутрішні взаємини Віртенбергу і особливо про устрій магістрату" і „Оцінка вийшовших з друку нарад земських станів Віртенбергу в 1805 і 1816 р.".

В перший статті Геґель висловлюється за поступові реформи, гостро критикує стару віртенбергську конституцію, яка „вертиться навколо одного чоловіка, котрий ex providencia maiorum (з провидіння вищих) об'єднує в собі всі власті та не дає ніякої ґарантії свойого признання людських прав і пошани до них", картає маленького віртенбергського деспота та його прибічників, яких „примушує йти на реформи лише страх перед небезпекою, що грозить упадком держави", і підносить до небес тих прогресивних буржуазних політиків, які „під впливом ідеї справедливости підносяться над своїми дрібними інтересами та хоробро вимагають політичних

реформ. Така,— закінчує він статтю — ріжниця між „страхом, який примушений“ та „відвагою, яка хоче“.

Не менш цікава і друга стаття, в якій Геґель обстоює нову конституцію, запропоновану королем земським чинам, і різко критикує послідніх за їхнє вимагання повернути стару середньовікову конституцію. Він обвинувачує земські чини в назадництві і зауважує, що химерно вимагати повернення старого права після революційної бурі, що прокотилася по усій Німеччині і була страшними жорнами, які вже подавно перемололи хибні поняття про право та пересуди, про державний устрій.

Але революційні бурі минули, настала реакція, по всій Европі виступила на сцену нова революційна класа — пролетаріят. Цього було достаточно, щоби відстрашити слабу боязливу німецьку буржуазію від революції й зблизити її з піднявшою голову феодальною реакцією.

В ті часи Геґель переїхав на постійну працю в Берлінський університет і навіть напередодні французької революції 1830 р. був вибраний його ректором. Це були часи жорстокого переслідування по усій Німеччині „демагогів“ (революційної німецької молоди). Зміна політичної ситуації не могла не відбитися на його політичних поглядах. Ця зміна найбільш яскраво виявилась в його статті „Про англійський біль про реформу“, в якій Геґель становиться на сторону консервативних торі. Він виступає проти поширення виборчих прав навіть на нову промислову буржуазію „Нової Англії“. Такий свій погляд він аргументує тим, що опозиція, коли переконається, що вона не в силі боротися з парламентскою більшістю, „може попробувати шукати сили в народі, і тоді замість реформи може вийти революція“.

Так завершився логічний круг розвитку політичного світогляду Геґеля переполохом перед революцією. Ще декілька років тому він вихваляв французьку революцію і називав французьку реставрацію „п'ятнадцятилітнім фарсом“ а сьогодні mutatis mutandis англійський біль про виборчу реформу називає раною „в благородні внутрішності“ англійської конституції.

Невже ж не характерний для Геґеля і для його епохи той факт, що він в часи найвищого підйому революційної хвилі в 1808 р. писав Нітгаммерові: „... з кожним днем я переконуюсь, що теоретична праця може дати більше, чим практична; коли царство думки революційоновано, то дійсність повинна уступити“, а в часи реакції він проголошував принцип примирення з дійсністю за формулою: „Все, що дійсне — розумне і все, що розумне — дійсне“.

Однак, не треба ні в якому разі перебільшувати питомої ваги консервативної сторони геґелівської філософії. Вирішуючи це питання, ми повинні взяти до уваги весь комплекс тих складних обставин, в яких розвивалася німецька ідеалістична філософія. Ми ні в якому разі не маємо права приміняти одну і ту же мірку до, скажімо, французької та німецької філософії.

Це прекрасно показав Енґельс в своїй книзі „Людвіґ Фоєрбах". „Подібно тому, як у Франції вісімнадцятого століття, в Німеччині девятнадцятого століття філософська революція була вступом до політичного перевороту. Але ж як несхожі одна на одну ці філософські революції. Французи ведуть одверту війну з усією офіціяльною наукою, з церквою, часто навіть з державою. Їхні твори друкуються по ту сторону кордону, в Голяндії або в Англії, а сами вони нерідко переселяються в Бастілію. Навпаки, німці — професори, державою призначені наставники молоди: їхні твори — одобрені начальством підручники, а система Геґеля — корона усього філософського розвитку — начеб-то підноситься в ранг королівсько-пруської державної філософії. І за тими професорами в їхні педантично темних словах, в їхніх незґрабних скучних періодах ховалася революція. Тай невже ж люди, що вважалися тоді представниками революції — ліберали, — не були самими завзятими противниками цієї філософії, що переповнила туманністю людські голови. Все ж те, чого не помічали ні уряд, ні ліберали, бачив уже в 1833 р. по крайній мірі, один чоловік, правда, він називався Гайнріх Гайне".

Що ж саме бачив Гайне в філософії? Про це він красномовно розказує в одному із своїх листів у Німеччину 40-х років. „... Коли я якось висловив своє незадоволення з приводу слів (Геґеля—С. Ф.): Усе, що є — розумно", він дивно якось усміхнувся та й замітив: „Можна би також сказати — повинно існувати все, що розумне". Сказавши це, він поспішно оглянувся навкруги... Тільки пізніше я зрозумів подібні вислови".

Після цих слів нам буде дивно, коли ми в уже цитованій праці Енґельса сторінкою далі прочитаємо: „Її (діялектики Геґеля—С. Ф) консерватизм відносний, її революційний характер безумовний..."

Правда, кількома рядками дальше Енґельс оговорюється, що він виклав погляди Геґеля різкіш, чим вони виложені у його самого, але це єдиний висновок, до якого може привести його метода. А що торкається консервативних елементів у філософії Геґеля, то це наносний, чужерідний наріст на його моністичній методі, який можна сміло усунути без шкоди для послідньої.

Федчишин

МІСЦЕ ЕСТЕТИКИ В СИСТЕМІ ҐЕҐЕЛЯ

Філософія Ґеґеля є найвищим щаблем розвитку і завершенням німецького класичного ідеалізму. В ній Ґеґель подав увесь світ природи, історії і духовного життя як вічний процес виникання, розвою та зникання речей, понять та ідей. Це і є та діялектична метода[1]), яку Маркс поставив, по його власних словах, з голови на ноги, щоби розкрити раціонально ядро, яке було сховане в ґеґелівській філософії під містичною оболонкою.

В той час як ґеґелівська метода, хоч і в перевернутому виді, ввійшла складовою частиною в сучасну матеріялістичну науку, його система, хоч і була „величним підсумком усього попереднього розвитку" і несвідомо вказувала „шлях, що веде з лабіринту систем до дійсного і позитивного пізнання світу" (Енґельс), має для нас менше значіння, а подекуди і зовсім тратить його в наслідок того, що Ґеґель в системі зраджував своїй же методі, намагаючись досягнути „абсолютної істини" і тим самим заперечуючи і спиняючи діялектичний процес.

Але ця остання хиба ґеґелівської системи є загальним недоліком усіх систем тому, що система не може не бути застиглим на даному ступені процесом. Система є підсумком людського досвіду в тій чи іншій царині життя чи науки за певний період.

Вся справа тільки в тому, чи вважати систему „природним" закінченням процесу, чи тільки тимчасовим підсумком досягнень, які, може, завтра прийдеться реконструювати в нову систему в залежності від нагромадження нового досвіду, що, може, підтверджує одну частину системи, а заперечує або вносить поправки в другу.

Ще Чернишевський писав з цього приводу в своїй рецензії на російський переклад Арістотелівського твору „Про поезію", що „система—лиш тимчасові палітурки для науки, і, коли ви дійсно виросли вище понять (даної — С. Ф.) системи, ви не будете відкидати науку, а складете нову її систему. Систематичність науки не гальмує її розвитку"[2]).

З останнім розумінням системи можна погодитись і марксизмові, хоч він зрікається побудування систем і замінює їх менш статистичними теоріями, які виникають в процесі прикладання матеріялістично-діялектичної методи до досліджування певної галузи науки.

---

[1]) Що до самої методи, то вона, на думку Ґеґеля, „є абсолютна, єдина вища, безконечна сила, якій ніщо не може протистояти; це стремління розуму найти і пізнати себе в кожній речі". (Логіка Т. 2). Цю зовсім правильну думку Ґеґеля Маркс інтерпретував в тім розумінні, що метода і вироблена за її допомогою теорія є не що інше, як дороговказ до дії. С. Ф.

[2]) Гл. Чернышевский. – Эстетика и поэзия. С. П. б., 1893, стор. 113.

Естетика Геґеля

Не зважаючи, одначе, на вищенаведений недолік геґелівської системи, ми, марксисти, не можемо забувати, що Геґель був універсальним розумом свого часу й що він в своїх творах часто спускається зі своїх ідеалістичних висот на „конкретний історичний ґрунт“ (його власний вираз), тоб-то, висловлюючись ясніше, дає прекрасну і, як це не дивно, часто матеріялістичну аналізу окремих історичних проблем.

Ми не можемо байдуже й безчинно пройти повз ті незлічимі матеріялістичні перли, що розсипано по ідеялістичному морю геґелівської системи. Правда, ці перли встигли обрости в ідеялістичній геґелівській системі містичним лушпинням (скаралущею), але і це не повинно нас відстрашити і від додаткової праці по очистці із-під наносної містичної „ахінеї“ (вираз Леніна).

Ми не можемо тут зупинятися на геґелівській „Феноменології духу“, в якій він розглядає розвиток індивідуальної свідомости на різних її ступенях, який був для нього не чим іншим, як відтворенням ступенів, історично пройдених людською свідомістю. Ми постараємось лиш показати, як побудовано систему Геґеля і яке місце займає в ній естетика.

Першою частиною його універсальної системи є логіка, в якій Геґель показує діялектичний розвиток логічних категорій від буття до абсолютної ідеї. Абсолютна ідея, яка на початку логіки була абстрактним буттям, в кінці її переходить у форму безпосереднього буття — природи. Таким чином Геґель переходить від логіки до філософії природи, а відціль—до філософії духу, що є найголовнішою частиною його філософії.

Тут абсолютна ідея виступає спочатку як суб'єктивний дух, втілений в антропології, феноменології й психології, а потім — як об'єктивний дух, втілений в праві моралі та обичайности. Синтезою суб'єктивного та об'єктивного духу є абсолютний дух.

Абсолютний дух виявляється повністю в світовій історії і в свою чергу проходить три степені розвитку. Перша — коли він спокійно споглядає в повній свободі свою суть — є мистецтво; друга — коли дух побожно уявляє собі свою суть — є релігія; і, нарешті, третя — коли дух розуміє, мислить свою суть в розуміннях та пізнає її — є філософія.

Навряд чи найдеться в усій світовій філософії більш грандіозна по універсальності та струнка по своїй побудові система[1]), ніж

[1]) Енциклопедична система Геґеля мала своїх — правда, невдалих — попередників. Ще брати Шлеґелі і поет-романтик Гарденберг — як подає Гайм у своїй книзі „Романтична Школа“ — намагались написати енциклопедію, але це підприємство було вище їхніх сил. Як французька буржуазія 18-го віку в особі Дідро та

геґелівська, і не має нічого дивного в тім, що деякі ідеалістичні вчені порівнюють її з готичним кафедральним собором[1]). Але й матеріялісти вміли достойно оцінити позитивні прикмети геґелівської системи — правда, не забуваючи при тім і про негативні. Ось що пише з цього приводу Енґельс в свойому творі „Людвіг Фоєрбах“: „Тому, що Геґель був не тільки творчим генієм, але й людиною з енциклопедичною вченістю, то всюди, де він виступав, він творив епоху. Без сумніву, в силу вимог системи він досить часто примушений був прибігати до тих насильних конструкцій (побудувань), які до цього часу викликають такі страшні крики між його ворогами-пігмеями. Але ці побудування є для нього лише рямцями для праці, риштуванням для його будівлі. Хто, не спиняючися біля нього, добувається в середину будівлі, той знаходить там незлічимі скарби, які до теперішнього часу зберегли свою повну вартість“ (стор. 33 рос. перекладу Плеханова, Москва, 1918).

Цих скарбів, що зберегли, на думку Енґельса, повну вартість і тепер, чи не найбільше в геґелівській естетиці. Недарма другий видатний теоретик марксизму Плеханов писав, що саме в естетиці Геґель найбільш охоче знижується на „конкретний історичний ґрунт“ і що деякі його думки про розвиток мистецтва не знаходять собі рівних в усій світовій літературі.

Але до цього часу марксисти — за винятком Плеханова — якось зовсім не цікавились естетикою Геґеля. Це зовсім не заслужено. Глибоке вивчення її, хоч би тому цікаве, що вона була вихідною точкою не лише для позитивіста Тена й народника Чернишевського, але й для марксиста Плеханова, при чім всі вони взяли з неї незвичайно багато плідних думок. І це зовсім зрозуміло тому, що Геґель, з одного боку, великий, оригінальний філософ, а з другого — прекрасний знавець мистецтва[2]).

Раніше, ніж приступити до викладу і критики геґелівської естетики, ми дозволимо собі навести декілька біографічних довідок, що звязані з цим питанням.

Геґель ще замолоду почав цікавитися естетикою. Він переклав, напр., трактат Лонгіна „Про піднесле“. Правда, в той же час він

енциклопедистів створила знамениту французьку енциклопедію, так і німецький класичний ідеалізм в особі Геґеля виповнив заповітну мрію німецької буржуазії. (С. Ф.)

[1]) Гл. на пр. H. Glockner — Vischers Aesthetik in ihrem Verhältuis zu Hegels Phenomenologie des Geistes. Leipzig. 1920. Стор. 27.

[2]) Цю останню прикмету доводиться визнати за Геґелем, не зважаючи на те, що він, як дійсний син своєї епохи, висловлював часто погляди, що тепер визнані за помилкові, напр., він недооцінював „Пісню про Нібелунгів“. Це зрозуміло для марксиста, тим більш, що ми не визнаємо за естетичними нормами абсолютного характеру.

захоплювався читанням сентиментального дидактичного міщанського роману „Подорож Софії з Мемеля в Саксонію“ пастора Йоганна Гермеса, але одночасно він дуже уважно вивчав і грецьких класиків, Гомера, Евріпіда, Софокла і ін. І даремно Шопенгавер висміював Геґеля, що, мовляв, його улюбленим твором була „Подорож Софії з Мемеля в Саксонію“, в той час, як моїм (Шопенгавера — Прим. С. Ф.) улюбленим автором є Гомер. Геґель умів цінити античну літературу і культуру чи не ліпше за Шопенгавера. В цьому нас переконують ті погляди, які він висловлював не раз в своїх творах, а також в директорських промовах у Нюренберзі. „Коли допустити, — пише він в одному з листів до Нітгаммера, — що взагалі треба виходити з прекрасних зразків, то для вищої освіти повинна бути і лишатися головним чином література греків, а також римлян. Досконалість і краса цих майстерних творів повинні бути духовною купелею, хрещенням для непосвячених, що накладає на душу незгладний відбиток і всилює потяг і смак до мистецтва та науки. Для цього посвячення не досить загального зовнішнього знайомства з античними — ми повинні поріднитися з ними, щоби пройнятися їхнім повітрям, уявленнями, звичаями, навіть, коли хочете, їхніми помилками і пересудами і стати горожанами цього світу — найкращого з усього, що коли-небудь існувало... Я гадаю, що не впаду в перебільшення, коли скажу, що чоловік, що не знає античних творів, прожив, не знаючи краси“.

Як бачимо, Геґель не то що недооцінював античного мистецтва, як цього хотілось би Шопенгаверові, але навпаки, він настільки ним зачарований, що іноді впадає в повну переоцінку античної культури та значіння її для його сучасности, вимагаючи органічного злиття з нею та просякнення навіть її пересудами. Одначе, це зовсім зрозуміло для Геґеля, що в його часи антична культура була об'єктом найстараннішого досліджування і мала великий вплив на цілу тодішню европейську культуру.

Вплив мистецтва стимулював в свою чергу в Геґеля зацікавлення і новішим мистецтвом. Це особливо проявилось в берлінський період його діяльности, коли він міг досхочу користуватись усіми незлічимими художніми скарбами, що їх так багато було в тодішній пруській столиці. Всі його біографи одноголосно констатують той молодецький запал, з яким він відвідував музеї, галереї, концерти, театр і т. ін., всюди стараючись не лише задоволити свої естетичні почуття, але й зібрати матеріял до своїх лекцій по естетиці.

Ці лекції Геґель вперше читав в 1818 р. в Гейдельберзі, а останній раз в 1828 — 29 р.р. — в Берлині. Один з його учнів, Гото,

видав ці лекції в 1835—38 р.р. на підставі посмертних записок Геґеля та записів лекцій його слухачами, в тім числі і своїх власних. Вони і є головним матеріялом для дослідження поглядів Геґеля на мистецтво тому, що в енциклопедії і феноменології посвящаються мистецтву лише дуже маленькі розділи, в яких коротко та схематично виложено ті погляди, які трактуються в „Лекціях по естетиці“ в розгорнутому виді і підтверджуються багатішим фактичним матеріялом з історії мистецтв, що має підчас навіть самостійну вартість.

СТАН ЕСТЕТИКИ В ЧАСИ ГЕҐЕЛЯ В НІМЕЧЧИНІ

„Нічим не кишать наші часи більше, як естетиками“[1])— писав сучасник Геґеля Ріхтер. І це зовсім справедливо. Естетика в тім часі цікавила найбільш широкі шари німецької буржуазії. Вона була для неї наряду з філософією одним із засобів для розрядження своєї соціяльної енергії, тому що галузь політики була монополією феодальних клас, і тим самим активна участь буржуазії в політичнім житті була зведена до мінімуму.

Типовими представниками тодішньої німецької буржуазії були не хто інший, як Ґете і Шіллер. Але вони обидва не пішли одним шляхом. Останній шукав порятунку від німецької вбогости під покрівлею кантівського ідеалу, в той час як Ґете, хоч і погорджував вбогістю соціяльного оточення, але, будучи до нього прикований об'єктивними умовами, намагався знайти вихід в примиренні з дійсністю, щоби мати можливість творити всесвітньо історичне діло на „ідеологічному фронті“. Другими словами, він — як каже Маркс в своїй статті з приводу книги Гріна „Про Ґете з людської точки погляду“ — не вагався „віддаватися дріб'язковим ділам і menus plasair (придворним забавам) одного з найбільш нікчемних німецьких дворів“, щоб мати змогу одночасно в своїх геніяльних творах їдко висміювати тодішню німецьку буржуазію.

І тому не дивно, що в таких умовах і другі ідеологи буржуазії звертали свої очі в сторону розроблення тих чи інших ідеологічних проблем, в тім числі естетичних.

В таких соціяльних умовах зовсім природно родиться особливе замилування і звязане з ним вивчення античної культури і мистецтва, росте німецька класична література, філософія, і в тім числі одна з її складових частин — естетика.

В усіх університетах читалося окремі курси естетики, кожний філософ творив свою систему естетики, а книги з естетики росли

[1]) Цит. по Самсонову.—„Ист. эстетических учений“, ч. I, стор. 21.

в ті часи в Німеччині, по авторитетних свідоцтвах сучасників, як гриби після дощу.

Я не спинятимуся на естетиці Канта, яка знайшла марксівського інтерпретатора в особі Л. Зівельчинської. Формальна і суб'єктивна естетика Канта породила або, принаймні, намагалася виправдати той однобокий естетизм, який в особі Шіллера і почасти в Ґете був рівнозначний з втечею від життя і який знайшов своє завершення в естетичній системі Шеллінга, для якого мистецтво є „байдужність ідеального в реальнім“.

Цей однобокий естетизм знайшов палке заперечення в особі Фіхте і Гердера. Перший всупереч Шіллерові вважав, що письменник не може не вмішуватися в суспільне життя і повинен старатися його перебудувати, інакше його письменницька творчість — пусті звуки на потіху неробів, а другий ніяк не міг погодитися з думкою Канта і Шіллера, що мистецтво — гра, і вважає кантівську естетику (як і його філософію в цілому) конструкцією пустих і темних абстракцій. І в свою чергу Шіллер і Кант платили їм тою ж монетою, називаючи Фіхте „неуком в естетиці“ (Шіллер), а Гердера — повзучим емпіриком, „який псує голови людей тим, що осмілює їх робити загальні висновки на підставі голого емпіричного глузду, без того, щоб продумати принципи“ (Кант).

Геґель як і в філософії, так і в естетиці був завершителем ідей німецького ідеалізму. „Світовий дух дійшов до цього пункту“— любив Геґель казати про свою філософію. „Кожний ступінь має свою осібну форму в істинній системі філософії: ніщо не страчено, всі принципи збережені, тому що послідня філософія (і ми додали б — естетика, прим. С. Ф.) є сукупність усіх форм. Ця конкретна ідея є результат зусиль духу зробитися об'єктом для самого себе, пізнати самого себе шляхом серйозної праці, що продовжувалась майже дві з половиною тисячі літ: tantum molis erat, se ipsam cognoscere mentem (стільки праці коштувало розумові пізнати самого себе)“.

І, дійсно, геґелівська естетика є підсумок естетичних вчень грецько-римського і новішого европейського періодів. Не трудно було б показати, які елементи платонівської, аристотелівської і плотинової естетик ввійшли складовою частиною в геґелівську, але ми згадаємо лиш його безпосередніх попередників.

Про кантівську естетику Геґель говорив у своєму курсі з історії філософії, що це „перше розумне слово про красу“. Він хвалить Канта за формулування тої думки, що прекрасний лише той предмет, форма якого оцінюється як основа насолоди при його представленні.

Фіхте цінить Геґель, як того, хто в своїй філософії „я“ підготовив ґрунт для розуміння іронії [1]), яке грає в ній визначну ролю.

Без сумніву, визначний вплив на нього мала й естетика Гердера, особливо в питанні про рішаюче значіння в естетиці змісту перед формою.

Але найбільш близька його естетика до шеллінгіянської, що виросла як логічне продовження естетичних поглядів Канта і Шіллера і була дуже важним етапом в розвитку естетики в Німеччині. На ній ми спинимось трошки докладніше.

ЕСТЕТИКА ШЕЛЛІНГА

Вся філософська система Шеллінга носить на собі тавро своєрідного естетизму, але, з другого боку — як він сам це зазначає в своїх лекціях з філософії мистецтва — остання є лише повторенням його системи в вищій потенції [2]).

Основним лейтмотивом його естетики, як і філософії, є принцип тотожности протилежностей і їхня єдність в „Абсолютнім“.

Мистецтво, на його думку, є одночасно і свідома, і несвідома діяльність. Воно є виявом свідомої діяльности, в якій, одначе, величезну ролю грають і елементи несвідомости. Твори, в яких немає елементів несвідомости, в дуже малій степені є художніми творами. І тому, на його думку, в художникові об'єднані дві діяльності, одна — свобідна, що зветься надхненням, а друга — рефлективна, свідома.

Мистецтво є для нього щось реальне, об'єктивне, а філософія — ідеальне, суб'єктивне; відсіль філософію мистецтва він визначає як науку, яка має за ціль представити реальне, що є в мистецтві, як ідеальне.

„Я конструюю, — пише Шеллінг, — в філософії мистецтва не просто мистецтво як мистецтво, як щось о с о б л и в е, але я к о н с т р у ю ю у н і в е р с у м в ф о р м і м и с т е ц т в а (підкреслення Шеллінга), і філософія мистецтва є наука про всесвіт (das All') в формі або потенції мистецтва“ [3]).

Це і по його думці, абсолютна наука про мистецтво. Щоби ясніше виявити цей його погляд, скажімо, що, напр., музику він вважає „п р о т о т и п і ч н и м ритмом природи і самого універсуму (всесвіту), який проривається за допомогою мистецтва в відображенім світі“ [4]).

---

[1]) „Порожнеча і нікчемність всіх речей, виключаючи мене,— ось перша сторона іронії“ — формулує Геґель це розуміння в своїх „лекціях з естетики“.

[2]) Гл. Schelling's Sämtliche Werke. Stuttgart u. Augsburg. Cottasche Budhandlung 1859, Band V, стор. 363.

[3]) Там же стор. 368.

[4]) Там же стор. 369.

Естетика Геґеля

Таким чином, естетика Шеллінга має якийсь космологічний характер, а естетична діяльність є для нього синтезою теоретичної і практичної діяльности, і сам світ є sui generis художнім твором. „Те, що по цей бік свідомости уявляється нам, як дійсний світ, по той бік свідомости, як ідеальний світ мистецтва, — продукт одної і тої ж діяльности".

Коли дійсний світ є в такій же мірі художнім твором („продуктом одної і тої ж діяльности"), що і твір мистецтва, то виникає запитання, хто ж його творець.

„Цей творець,— каже Шеллінг,— це бог і людський геній, лише „шматок абсолютности бога. Це вічне поняття чоловіка в бозі як безпосередньої причини його творчости, є те, що ми називаємо генієм, який є божественним, що живе в чоловіці. Це є, так сказати б, кусень абсолютности бога. Всякий мистець може тому лише постільки творити, поскільки він звязаний з вічним поняттям власної істоти в бозі" [1]).

Ми в другому місці покажемо, як це ідеалістичне та містичне розуміння генія трансформувалось у Геґеля і Чернишевського і послужило основою для матеріялістичного визначення цього розуміння в Плеханова, а тут спинімося ще на тім, як уявляє собі Шеллінг розуміння краси.

На його думку, краса є прообраз абсолютного в мистецтві, так же, як, напр., в філософії прообразом абсолютного є правдиве. В свою чергу правда і краса є лише два різні способи розглядання абсолютного. В другому місці він розглядає красу як безкінечне, висловлене в конечній формі. Відсіль і його вчення про єдність форми і змісту, яке привело його до проголошення „чистого мистецтва", що не служить ніяким зовнішнім цілям, ні почуттьовості, ні економічній користі, ані другим життьовим потребам.

В свойому вченні про єдність форми і змісту художнього твору Шеллінг перший виступив проти штучного відриву форми від змісту в „критичній" естетиці Канта. Слідом за ним в цьому пітанні пішов пізніше Геґель. Що ж до теорії „чистого мистецтва для мистецтва" і визнання мистецтва свобідним від утилітарних інтересів, то тут Шеллінг є продовжувачем тих традицій Канта, яким Геґель протиставив думку про „службове" (в гарному розумінні цього слова) значіння мистецтва [2]), як „першого вчителя народів".

[1]) Там же стор. 460.

[2]) „. . . Мистецтво носить своє призначення і свою конечну мету не в самому собі, але . . . його розуміння лежить в чім іншім, чому воно служить засобом. Мистецтво в цьому випадку є лише один із багатьох засобів, який показав себе пожиточним і примінимим для виховавчих цілей. Але тут саме ми дійшли до тієї

Шеллінг читав свої лекції майже рівночасно зі Шлегелем і навіть прохав посліднього прислати йому для перегляду свої лекції. Коли порівняти лекції цих обох філософів, ми побачимо одну дуже характерну для обох ріжницю. Лекції Шлегеля побудовані й ілюстровані багатішим, конкретним і фактичним матеріялом, в той час як лекції Шеллінга — до речи, написані more geometrico „Етики“ Спінози — намагалися втиснути естетику в узькі рямці його філософії тотожности і замість дійсного, конкретного мистецтва мали за об'єкт дослідження в вищій мірі абстрактну, якусь космологічну, чи то космічну схему „мистецтва в собі“. В добавок естетика Шеллінга претендує бути своєрідною естетичною релігією майбутнього.

І тому не дивно, що вона весь час носилась „в темних хмарах абстракції і в розрідженім повітрі верхніх шарів абстракції“ (Енґельс) та займалася більш або менш штучними конструкціями.

Шеллінг на протязі всієї своєї „філософії мистецтва“, висловлюючись образно, весь час літає в небесах, і навіть тоді, коли спускається на „грішну землю“ він, за малими винятками, не оперує конкретними об'єктами мистецтва. Візьмімо маленький приклад: „Форма музики,— пише він [2]),— як форма реально розгляданих ідей, як форм буття і життя небесних тіл, як таких; тому музика — не що інше, як засвоєний ритм і гармонія самого видимого універсуму“. А далі Шеллінг пише, що першим, хто висказав подібний погляд, був Пітагор, та що його не зрозуміли, і продовжує: „В світі планет пануючим є ритм, його рухи є чиста мелодія; в світі комет панує гармонія. Як весь сучасний світ підлягає центротяжній силі супроти універсуму, так сказать би, нудьгує за центром, так і комети, яких рухи виражають тільки гармонійний хаос без усякого ритму, і як, навпаки, життя і діла старовинних (народів), а рівно їхнє мистецтво було експансивне і центробіжне, тоб-то в собі самому абсолютне і ритмічне, так також і в рухах планет аналогічно панує центробіжна сила — експансія безконечного в конечне“. (Там же 503—504).

Тільки-що наведені цитати, як і багато попередніх, ясно показують, яким „високим стилем“ написана ця найбільш абстрактна з усіх німецьких естетик. І не дивно, що вона не мала значного впливу на широкі громадські кола. Зате дуже багато плодовитих

границі, якій повинно перестати бути ціллю для себе самого, поскільки воно або знижується до голої гри та забави, або до простого навчального засобу“. Negels Werke Band X. Vorlesungen über Aesthetik. Herausgegeben von Notho. Berlin, 1842, част. I, стор. 66—67.

[1]) Schellings Werke B. V. Стор. 501.

думок, порозкиданих по його творах, почерпнули із неї найбільш глибокі мислителі того часу, в першу чергу — Зольгер і Геґель.

В чім же головна заслуга Шеллінга в естетиці? Він правильно поставив важніші проблеми естетики. Але, як зазначає Плеханов, одна справа — поставити певну проблему, а друга справа — її вирішити. Якраз це друге завдання було поверх його сил. Воно було виконано його філософським спадкоємцем Геґелем.

С. ЩУПАК

КОМУНКУЛЬТІВСЬКИМИ МАНІВЦЯМИ

(Про „Нову Генерацію")

Не можна, звісно, сказати, що „Нова Генерація" цілком відродила в тих самих формах, у тих самих розмірах, із тою самою базою, з тими самими силами й впливами старий „Комункульт". Адже відомо, що комункультівці пережили найтяжчу кризу, очевидно, не меншу, а то й більшу, ніж инші літературні об'єднання. Ще задовго до розколу „Гарту" розколовся „Комункульт": активна частина його рішуче відвернулася від цього трансформованого футуризму, шукаючи стежки до пролетарської літератури й критики. Згодом і решта комункультівців розповзлася: одні захопилися „академізмом" Хвильового, а инші блукали, міняючи що-разу своє літературне пристановище. Отже, одного часу Семенко, оцей упертий апологет українського „Ліфу", був цілком самотній. Загалом ідеологічна криза в українській літературі, яку сигналізував виступ Хвильового, надто тяжко відбилася на „Комункульті", який завжди становив конгломерат людей із досить відмінним літературним вихованням, традицією й світоглядом, який („Комункульт") ніколи не базувався на особливо твердих і життєвих принципах.

У великому хаосі літературної дискусії й перегруповання літературних сил комункультівці дезорієнтувалися й загубили шлях до свого старого „Семафору"... Треба було, щоб на літературному обрії цілком прояснилося аж до того, щоб можна було добре розібратися в кольорах, де саме червоне, де сіре, а де, може, й жовте, щоб ті з комункультівців, хто ще не зовсім підпав під вплив гоноровитого та самозакоханого „академічного" дрібного буржуа в літературі, збагнули... і почали шукати шляху назад... до „Семафору", який, безперечно, не вважаючи на всі його старечі хороби, в багато разів поступовіший і революційніший за кобеляцького симпатика всіх европейських Европ.

Отже, реставрували комункультівство. Звісно, це досить обскубане комункультівство, бо багато сил було розгублено за цей

час: одні з них пішли вперед, перерісши своїх колишніх товаришів, а инші, як ми вже казали, заблудились у нетрях академізму. Це проте не заважає „Новій Генерації“ реставрувати старі комункультівські постулати, старі традиції й навіть старі футуристичні кунцштюки.

Переломним моментом у комункультівців після довгого періоду небуття була „Зустріч на перехресній станції“. Треба сказати, що на цьому колективному творові трьох старих українських футуристів помітні ще ознаки занепадництва й роздоріжжя, на якому опинилися в наслідок літературної дискусії навіть оці могикани футуризму: адже двоє з цих трьох, що „зустрілися“, встигли зрадити футуристичний прапор, перейшовши до табору инших. Ось чому Семенко докоряв їм за дезертирство. Ось чому там за прикладом „модних“ „бунтівників“ проти „революційного штампу“ сиплять дотепами що до „соціяльного походження“ „Плугу“, ВУСПП то-що, ось чому вони всю літературну Україну поза собою прокламують, як „відсталу оазу“. Проте саме „Зустріч на перехресній станції“ позначає поворотний пункт для колишніх комункультівців, що, побачивши, в який безвихід вони зайшли, воліють повернутися до свого старого прапору чи-то пак „Семафору“.

Ось як визначає „перший“ із трьох, що „зустрілися“, їхнє майбутнє після зустрічи:

„Невідомо, що дасть нам ця зустріч. Можливо, що нас буде більше. Але зараз треба яскраво виявити себе на кілька років і організовано йти вперед, не давати завмирати тим творчим комбінаціям, які повстають у наших жвавих, живих і безконкурентних головах. Ми постоїмо біля Семафору, але мені здається, що в майбутнє таки дійсно один шлях, і всі стають у чергу біля Семафору. Ви ж знаєте добре, що ми все-таки перші, і всі ті, що підуть за нами,— перші. Треба висадити наш десант на оцьому безнадійно-порожньому, закинутому на власне самоз'їдення березі. Треба кинути наші бумеранги, а головне — працювати й показувати, як треба працювати. Висадимо десант і підемо українськими преріями, вносити електрифікацію на хуторі й перешкоджати знищувати ті індустріяльні надбання, які ми принесли в українську культуру“.

Дарма що їх було всього троє, а двоє з них „дезертири“, „перший“, згідно з старою доброю футуристичною манерою, зводить на нівець усі літературні сили й ідеали, дивлячись на них погордливо з пташиного польоту футуристичного „Семафору“. „Семафор“ — ось „єдиний“ шлях, а поза ним — „безнадійно-порожній“ берег. Отже, десант на цей берег — це був поклик. Після цього поклику й з'явилася „Нова Генерація“. „Нова Генерація“ — і є цей десант.

Що ж являє собою на ділі „Нова Генерація"?

„Нова Генерація" є крок уперед проти „Зустрічи на перехресній станції", а надто проти „Бумеранга". Хоч „платформа" „Нової Генерації", що про неї йде мова в 1 - му числі, ставить в один ряд „Гонг Комункульту" й „Бумеранг", але ми залишаємось при тій думці, що „Бумеранг", був яскравий прояв роздоріжжя та занепадництва наших „ліфівців" у той час, як „Гонг Комункульту" відбив найпоступовіший період у розвитку українського футуризму, а саме, коли він перейшов від деструкції до позитивної роботи на фронті комуністичної культури. От „Нова Генерація" справді продовжує справу „Гонгу Комункульту", правда, з слабшими силами й при иншому співвідношенні сил.

Ми ніколи не легковажили ту позитивну роботу, яку виконували українські футуристи в ділянці українського слова. Вони мають навіть історичні заслуги перед жовтневою літературою, як новатори, що по - новому, революційному оформляли словесний матеріял і тим, безперечно, вносили свій великий вклад у революційну українську літературу. Але в той же час вони завжди хоріли на сектантство, універсалізм і нерозуміння марксизму.

У „Новій Генерації" ми спостерігаємо всі плюси і мінуси часів комункультівства, до того мінуси виростають у більшу величину через брак сил у літературній практиці. Звісно, після тої організаційної та ідеологічної кризи, яку пережив наш український „Ліф", після того, як він мало не став утіхою й надією навіть таких завзятих ворогів, як неокласики (вихвалення на вечірці з боку неокласиків „Бумерангу"), „платформа" „Нової Генерації" („Платформа і оточення лівих" „Н. Г.", ч. 1) є приємне явище, яке свідчить за те, що найкращі традиції революційного футуризму перемагають, і це ґарантує, що носії цих традицій в основному залишаться на революційних позиціях. У цій платформі нема вже ноток розчарування й скептицизму, які ми спостерігали в „Зустрічі".

Тут уже нема й того тону наплювательства на все й на всіх та того самохвальства, яке позначилось у застосуванні до цілої літератури етикетки „відстала оаза". Навпаки, „Нова Генерація" зазначає, що вона має чимало спільників у боротьбі, а саме ВУСПП, Молодняк, Березіль. Вона чітко визначає свої ідеологічні засади: спрямовання на комуністичну культуру, на індустріялізацію, отже на пролетаріят; боротьба проти занепадництва, „европейського" хуторянства, націоналізму то - що. Але це загальні ідеологічні постулати, які, звісно, можна тільки вітати. Специфічне обличчя „Нової Генерації" виявляється там, де вона конкретизує свої погляди й завдання що до самого творчого процесу.

Комункультівськими манівцями

Об'єктивність вимагає визнати, що дечим вона поступає проти колишнього „Комункульту". Зовсім по-марксівському визначає „Нова Генерація" своє ставлення до буржуазної культури. Нема вже колишньої безцеремонної самохвальби й чванства. „Ліфівці" усвідомили вже вагу буржуазного мистецтва і тому вони висувають, як позитивне завдання, „оволодіння буржуазною культурою". Це є пункт із програми, зазначеної в 2-му числі „Н. Г". Правда, поруч із цим ставиться категоричну вимогу: „витрушування буржуазної психології з пролетарського руху в сьогоднішньому етапі його". Але ж ця вимога не перечить завданням пролетарської літератури й критики. Взагалі „Нова Генерація" наче чутливіша до вимог доби ніж колишній „Комункульт". Зістається таке враження, що наші „ліфівці" стали досвідченіші, поважніші й через те не хочуть, щоб їх трактували, як прихильників якоїсь одної форми, хоч би й „найлівішої". Вони переконалися, що ліфівцям і в Росії, і на Україні, і в літературі, і в театрі доводилося під натиском життя не один міст за собою палити, не один раз робити переоцінку цінностей.

Ось чому наші „ліфівці" з „Нової Генерації" волють краще орудувати абстрактними термінами: „ліве оповідання", „лівий роман", „лівий вірш", ніж точно й чітко визначити свої формальні погляди.

Правда, Гео Шкурупій намагається приховати цю нову тактику, впевняючи, що не футуристи пішли за життям, а життя пішло за футуризмом, чи комункультівством, чи „Новою Генерацією". Мовляв, „до лівої акції мистецтва перестали ставитися так вороже, як ставилися раніше". Хочете фактів:

„Вже з охотою ходять до театру Курбаса (може, тому, що він не називав себе футуристом і лівим. Знайшов же спосіб обдурити обивателя), Меєрхольда, читають ліві вірші, але тепер обиватель змінив напрямок своєї атаки" („Н. Г.", чис. 2).

Нам це здається дуже наївним, коли Шкурупій зводить усю проблему лівого мистецтва до того, чи визнає його, чи не визнає його обиватель. До чого тут обиватель? Ми кращої думки за театри Курбаса й Меєрхольда, так само й за вірші Шкурупія чи Бажана, бо певні, що не тільки обиватель, а робітники та революційна молодь користуються з них. У тім-то й справа, що під натиском вимог робітництва, культурні смаки якого все більше зростають, ліве мистецтво міняє свої шляхи й методи. Під цим самим натиском і Шкурупій із своїми товаришами відмовляється від декотрих консервативних рис, ґарантуючи собі насамперед більшу волю для руху й шукань. У цьому й є певний поступ за нову форму, а не за якусь певно визначену футуристичним штампом форму.

Але ж, перебуваючи під гіпнозою старої славетної футуристичної традиції, наші „ліфівці“ не можуть аж ніяк позбутися тих мистецьких поглядів, які цілком перечать марксівській діялектиці й які визначають до певної міри рецидив не тільки комункультівства, а й панфутуризму. Ось як вони визначають свою „ліво-мистецьку систему“ в минулому, на якій вони настоюють і тепер. Ця „система,— як вони кажуть,— пішла по двох протилежних лініях — 1) боротьби з буржуазно-міщанством (деструкція) і 2) будівництва речей для пролетаріяту (екструкція) й зведення всієї своєї виробничої роботи в плані універсальної комуністичної установки науки, техніки, культури, мистецтва (конструкція). . .“ („Н. Г.“, ч. 2). Навіть у так званій позитивній лінії цієї системи немає, на наш погляд, марксизму. Зведення всієї творчости до „будівництва речей“ — це є зневажання мистецтва, як ідеологічного чинника, це є заперечення Бухарінового твердження про ролю мистецтва, як чинника „систематизації почуттів в образах“.

„Громадська людина не тільки думає, а й почуває: вона страждає, милується, бажає, радіє, віддається відчаєві то-що; її почуття можуть бути й безмежно складні і тонкі, її душевні переживання можуть бути настроєні то на такий, то на инший камертон. Мистецтво й систематизує ці почуття, виявляючи їх у художніх образах або словом, або звуком, або рухом (наприклад, танок), або якими иншими засобами, иноді „досить“ матеріяльними, наприклад, в архітектурі“ (Н. Бухарін. „Теория истории матер.“).

Ми бачимо, що Бухарінове визначення мистецтва далеко не скидається на комункультівське екструктивне „ділання речей“. Та коли так непевно стоїть справа з теорією позитивної програми, то як повинна виглядати „деструктивна лінія“ „Нової Генерації“? Тут ми просто відмовляємося розуміти, як можна поєднувати деструкцію, як формальну методу, з позитивним ставленням до ідеї опанування буржуазної культури. Очевидно, що, бажаючи віддати дань старому футуристичному богові, наші друзі з „Нової Генерації“ просто не звели кінців із кінцями.

Теоретичні погляди „Нової Генерації“ досі найповніше репрезентував, очевидно, Ол. Полторацький, але ж статті цього товариша найяскравіше ілюструють теоретичну безпорадність як самого автора, так, очевидно, й цілої групи. Маневруючи між марксизмом на словах і прихованими симпатіями до формалістів на ділі, Полторацький не може приховати того, що вихідний пункт є для нього саме формалізм. Зрозуміло, що й у цьому автор прислужується старому футуризмові, який приходиться, безперечно, рідним братом сучасному формалізмові. Полторацький не відважується стати цілком

на бік формалістів, і тому він тішиться з неминучости „синтези“ формалістів і соціологів, проте він не втримується від того, щоб не сказати, що саме праці формаліста Ейхенбавма „точно (підкреслення наше. — С. Щ.) встановлюють галузь літературознавства“. Ми не належимо до тих, хто цілком зневажає роботу формалістів, тим більше не так давно опубліковані статті в „На литературном посту“ Ейхенбавма й Тинякова, які роблять крок уперед на шляху до соціологічної школи, але мусимо сказати, що в основному вони залишаються на своїх формальних позиціях.

Ось недавно тільки вийшла книга Б. Енгельгардта „Формальная теория в истории литературы“, де широко висвітлюється всі засади формалізму. Автор уперто відстоює естетичну теорію, розвиваючи думки про безкорисливе художнє сприймання, як єдину ознаку естетичного сприймання, про іманентну еволюцію. Сенс, зміст, причинність і історичність — оці принципи літературознавства — ще досі є для формалістів критерії ненауковости. Відомо, як Плеханов визначає значіння причинности в оцінці розвитку літературних фактів як із погляду змісту, так і форми:

„Особливості творчости кожної епохи завжди є в найщільнішому причиновому звязку з тим громадським настроєм, який у ній виявляється... Ось чому визначення соціологічного еквіваленту кожного певного літературного твору було б неповне, а через те й неточне в тому разі, якби критик ухилився від оцінки його художніх якостей. Инакше казавши, перший акт матеріялістичної критики не тільки не усуває потреби в другому акті, але обумовлює його, як свій неодмінний додаток“. Ми бачимо, що Плеханов говорить про два акти, а саме: про оцінку „художніх якостей“ поруч із „визначенням соціологічного еквіваленту“. Але ж Плеханов настоює на принципі причиновости, а формалісти ще й досі вважають цей принцип за вульгарний, бо, мовляв, він примушує літературознавство виходити за рямки своїх специфічних теоретичних завдань. Дарма що Полторацький чіпляється в своїй статті „Крізь формальну методу“ („Н. Г.“, ч. 2) за Плеханова, але це робиться для того, щоб дати перевагу формалістам перед соціологами. Ми не тої думки, що всі соціологи безгрішні, що немає серед них вульгаризаторів. Сучасна марксівська критика все більше викриває вульгаризацію й серед соціологічної школи. Вона все більшого значіння надає зокрема дослідженню форми. Чому ж теоретик „Нової Генерації“ нічого не каже за тих соціологів-марксистів, які не є „соціял-інтуїтивісти“ (правду казавши, і до Фріче дурно Полторацький прищіплює цей епітет), а які справді творять марксівську науку літературознавства? Це робиться для того, щоб хоч

і приховано, а дати першенство формалістам. Полторацький сподівається тільки „через 10 років“ мати „матеріялістичну літературознавчу методу“, бо тільки тоді, мовляв, настане щасливий час „синтези“. Одно тільки незрозуміле, як це Полторацький згоджується з словами Ейхенбавма, який сказав, що „від марксизму нас відмежовує цигарковий папірець“, і в той же час відкладає аж на 10 років появу „матеріялістичної літературознавчої методи“. Чи матеріялістична метода є не більше, як цигарковий папірець, і чи для цього папірця треба аж цілих 10 років? Плутає наш теоретик, замість того, щоб точно виявити своє обличчя.

Але ж на небезпечному шляху формалістів стоїть ціла група „Нової Генерації“, коли вона в кожному числі тлумачить значіння „лівого оповідання“, „лівої поезії“, „лівого роману“ тільки за принципами формалізму. Тема, ідея — не включаються в комплекс тих елементів, що обумовлюють визначення „лівого“ твору. Зате Полторацький визначає в своїй статті „Практика лівого оповідання“ низку формальних принципів, які не є тільки ознака пролетарськости, а властиві й сучасній буржуазній літературі. Це спеціяльна тема — з'ясувати принципи лівого (що, на нашу думку, мусить бути тотожнє з пролетарським) оповідання, і через те ми на цьому докладно не спинятимемось. Одно ми хочемо сказати, а саме: ми застерігаємо „Нову Генерацію“ від некритичних переспівів формалістів якраз тоді, коли вони сами, правда, невідважно, шукають „синтези“ з соціологічною школою.

Кілька слів про літературну практику. Найпоказніше в цьому — це художній репортаж, який „Нова Генерація“, відмінно від инших журналів, з охотою містить. Не тут місце докладно спинятися на значінні художнього репортажу для нашої літератури, проте нам хочеться сказати, що відсутність уваги до цієї ділянки літератури в нас пояснювалась не тим, що ми її переросли, а що ми не доросли ще до цього. В чужоземній літературі художній репортаж займає не аби-яке місце, у нас же ми спостерігаємо зневажливе ставлення до цього. Ми не згодилися б із т. Френкелем, який пише в „Новій Генерації“, що „репортаж — найвище мистецтво доби соціялізму“. Це гіпербола, вона свідчить про те, що й серед теперішніх представників „Нової Генерації“ ще живе традиційна зневага до мистецтва, але що художній репортаж є література і що розвиток його збагатив би нашу літературу — це безперечне. З цього погляду треба тільки вітати цей почин „Нової Генерації“. Роботи Бузька й Шкурупія в 1-му числі з 1927 р., Мар'ямова в 2-му числі з 1927 року й 1-му з 1928 року є цікаві зразки художнього репортажу. Дальша увага до цієї ділянки літератури може, безперечно, дати користь.

Комункультівськими манівцями

Заслуговує на увагу спроба дати стислу форму оповідання — новели, але далеко не всі такі оповідання вдалі. У погоні за „лівим“ оповіданням нехтують тематику (бо ж ліве за „Новою Генерацією“ це є тільки спосіб організації матеріялу), а натомість дозволяють собі якесь чудернацьке жонглерство, фокуси й кунцштюки. Це досить яскраво можна простежити на оповіданні Ол. Влизька „Експериментальний депутат“, яке редакція „Н. Г.“ в своїй рецензії незвичайно вихвалює, кваліфікуючи це, як „зразок лівого експериментального оповідання“. Фабула — надумана; фразеологія — високий стиль; ідея — мізерна; політичні епітети замість образів — штучні й недоречні.

З погляду тематики заслуговує на увагу „універсальний“ ліфівець Андрій Чужий. Його оповідання напівфілософського характеру (Чужий любить взагалі по-філософському заглиблюватися), проте аж на півверстви від них дхне індивідуалізмом, занепадництвом і люмпен-пролетарською ідеологією. Звертаємо увагу на оповідання А. Чужого „Любов і голод“. Досить того, що до цього заголовку цілком серйозно додається в дужках підзаголовок „Вічні проблеми на тлі сучасности“. Може, хто не знав досі, які найклятущі „проблеми сучасности“, то Чужий дає на це відповідь.

„Він“ любить, але голодний. Любов не зносить голоду — така одна з філософських концепцій Чужого, і тому „вона“ відійшла. „Він“ не гнівається, а тужить... Не гнівається, бо філософічно міркує.

„Любов же зоставляє коренитися в землі, вона свого щирого насиченого зародками ґрунту не відпускає для краси мрій безплідних, любов, як і все здорове, земне, хоче здорового росту; вона хоче родити здорове, а для того, щоб родити й ростити здорове, потрібна: уважна, вперта, важка, але з любов'ю праця. Я ж після тисячі днів безробіття розгубив здібності на таку працю. Поруч із тобою я почуваю себе хлопчиком, безштанником, не вартим тебе; і тому, що в тебе очі свердликом: ти не сьогодні, то завтра побачиш, що я лише безштанько, і привітаєш мене спиною“.

Майте на увазі, що мова мовиться не про любов двох соціяльно нерівних істот, а про любов взагалі. Отже, любов не мириться з безштаньками, — ось мудрість Чужого.

„Бути свідомо великим злодієм сто тисяч крат приємніше, ніж бути півкультурним жебраком“, — це друга його мудрість. Раз голодному не щастить в любови, то вже краще бути „великим злодієм“.

Ці мудрості випливають із світогляду Чужого, який він сам так характеризує:

„Мій світогляд, а може й взагалі світогляд, залежить від фізико-хемічних процесів у мойому й в инших організмах“, або „мій історичний матеріялізм... байстрюцький“.

Цей люмпенпролетарський, ми сказали б, цинічний „матеріялізм“ пояснює нам, чому Чужий дає таку ганебну оцінку нашій союзній столиці — Москві: „Москва не усиновляє: імпресіоністів, таких легкодухих, що коли їдуть до Москви, то мають лише: квиток у кешені; напівреволюційне минуле; футуристичне переконання; любов до тісного незручного життя“; і т. д.

Оце так розуміє „лівий“ письменник сучасну Москву. Чи не походить це розуміння від надмірної відданости футуристичним принципам — адже Чужого вважають у колах Семенка за твердокам'яного. Тимчасом отака творчість, як оце оповідання Чужого,— це антихудожній та ідеологічно-шкідливий мотлох, якому місце тільки в редакційному кошику. Є чимало оповідань у „Новій Генерації“ менше претенсійних, але сумлінніше зроблених і ідейно витриманих. Отже, „Нова Генерація“ має кращі можливості, ніж ті, що походять від послуг Чужого. Поезія „Нової Генерації“ здебільшого ідеологічно витримана, революційна своєю тематикою і гарна своєю технікою.

Взагалі „Нова Генерація“ може зайняти своє позитивне місце в українській революційній літературі, якщо вона вирівняє свою лінію в теорії через засвоєння марксизму, а в практиці — через відмовлення від футуристичних кунцштюків і більші вимоги до своїх авторів.

БІБЛІОГРАФІЯ

Петро Панч. Голубі ешелони. Збірка повістей. ДВУ, 1928, стор. 380 і п 32°.

Сучасна радянська література що до її тематичного уставляння розкладається на два основні цикли, що їх дехто хоче зрозуміти, як стилеві уформування, як стилі пролетарського романтизму з історико-революційною тематикою і того ж таки соціяльного забарвлення реалізму. Останній, на думку багатьох сучасних критиків, повинен бути реалізмом конструктивним. Він бере за головну тему наше радянське, принципово конструктивне, планове будівництво. Виконання завдань першого циклу створить ґрунт для виникнення другого, підготує і читацьке сприймання, і письменницьку техніку до складніших і суворіших вимог конструктивного реалізму.

Прикладаючи таку схему до конкретного літературного життя, не важко побачити, що ми маємо конкретні виразні приклади революційно-радянського (тоб-то в тій чи иншій мірі пролетарського, бо, як і буржуазну літературу не завсігди творить сам буржуа, так і пролетарську творять не лише робітники від варстату . . .) романтизму з героїчною патетикою революції і громадянської війни, тимчасом, як конструктивний реалізм ще тільки тепер-от народжується.

Петро Панч у „Голубих ешелонах" являє собою певного представника історико-революційного жанру. Справді-бо, він у першій повісті „З моря" бере за тему епізод з революції 1905-го року на Україні, а саме момент, коли броненосець „Потьомкін" зайшов до Теодосії придбати вугілля, харчу та води і коли він примушений був повернути назад до Румунії, не виконавши свого завдання приєднати свої сили до тодішнього повстання на Кавказі. Друга „Без козиря" малює славнозвісний „наступ Керенського" 17 червня 1917 року в Галичині [1]). Третя становить початок історії голубих ешелонів (така назва) петлюрівської директорії. Дія в ній відбувається при кінці 1918-го року. Остання „Повість наших днів", чергуючи спомини про громадянську війну з історією відбудовування скляного заводу, ніби намагається поєднати тенденції обох одзначених циклів.

Варто лише порівняти з історико-революційним жанром у П. Панча той же жанр у творах Яновського (хоча б „Байгород") та, з иншого боку, Кузьмича („Італійка з Мадженто"), щоб уже не єднати в один стиль пролетарського романтизму творчість Панчову з їхньою. П. Панч хоче показати незадекоровану, побутову правду історичних подій, в обох письменників, що ми їх пропонували до порівняння, — инші, романтичні завдання, і їх більше цікавлять героїчні винятки, як масова дія та її пересічні співучасники.

Виходить, ніби так, що письменник-реаліст шукає і знаходить щось инше в великих історичних подіях, як романтик. Це пошукування в великих подіях їх життьової незабарвленої правди споріднює

---

[1]) В нашій статті „Наш історичний епос" у додаткові до газети „Народній Учитель" за 8 лютого ц. р. „Література і побут" № 2 тематику обох повістей подано (23 — 27 рядок згори) неточно, з двома фактичними помилками.

Панча з письменниками-гуманістами (в тому розумінні, яке надав гуманізмові, як літературному стилеві революційної дрібної буржуазії, що вже межує з пролетарськими стилями, тов. Степовий в своїй цікавій статті, вміщеній у № 2 „Критики").

Відмовляючись від романтичної декоративности, Панч починає впадати в протилежну скрайність, а саме в надмірне спрощення художньої дійсности. Для Панча характерним формальним явищем є негування нюансів і відкидання деталів у характеристиках та описах. Він підкреслює основні, найголовніші риси. Візьмімо для прикладу такий малюнок (369 ст.):

„Довкола, ніби на голубому сукні, повільно тягся поволоками дим і десь танув на обріях. Донбас курився димарями, мов сопки вулканами (? М. Д.).

Нарешті показались, як палі над водою, в балці димарі.

— Заводи,— із задовольненням сказав, тикаючи вперед пальцем, голова окрвику, — хемічні заводи й гути там.

Делегати з посмішкою на губах закивали головами і почали пильно вдивлятись униз".

Перед Панчем постає завдання виправдати чи замаскувати свої спрощувальні тенденції, характерну далекозорість його художнього ока, що йому заважає вловлювати деталі й нюанси.

І треба законстатувати, що, в певній мірі, сумнівному і талановитому письменникові щастить досягти потрібного сприймального ефекту через велику роботу коло змісту. Панчеві аж ніяк не бракує життєвого матеріялу, і він з нього почерпує цілими пригорщами, вкладаючи в надзвичайно стислі часові рямці величезну кількість подій і героїв. Кількість поволі перетворюється на художню якість.

Далі, кожна повість розвязує в художній формі якесь ідеологічне завдання, особливо яскраво виявлене в воєнних повістях. „Без козиря", без ідейного стрижня опинилась при Керенському армія, розвязується на негативному прикладі проблему конечної потреби такої ідеологічної домінанти для боротьби й перемоги. Трохи згодом козир, стрижень, домінанту, молоде бойове гасло знайшла Червона армія та згубила її жовтоблакитна. „Блакитні ешелони" в надрукованій частині епопеї розвязують надзвичайно важливу для України проблему краху націоналізму, як дрібнобуржуазної ідеології. В тій чи иншій мірі ця ідеологія перетерплює переродження чи виродження в сумлінні кожного з героїв, чи, точніше, кожної з соціяльних груп героїв що діють у повісті.

Антитетичні до воєнних останні дві повісті розвязують проблему організації. Ідеологічною темою „З моря"— повісти є негативний приклад недостатньої організованости революційної дії. В „Повісті наших днів" взагалі багато міркувань навколо основної проблеми радянського будівництва. „Повість наших днів" цікава фабульними ускладненнями, що намітились були вже в „Голубих ешелонах". Повість побудовано за конструктивним принципом з реалістичного матеріялу на основі виробничої тематики з пролетаризованим типажем героїв.

Не можна нарешті не побажати, щоб цікаву й типічну Панчову творчість було, нарешті, докладно розглянено, бо про нього ми не маємо досі солідної, монографічної статті.

М. Д.

Олесь Донченко. С у р м и. ДВУ, 1928.

О. Донченко досі більш відомий був, як поет. „Сурми" являють собою одну з перших його прозових спроб. Книжечка містить у собі одне чималеньке оповідання під досить загадковою, очевидно, символічною назвою. Про „сурми" автор згадує лише при кінці твору в XI розділі:

„Мені сняться сурми: мідні, срібні, золотаві. І я чую їхні звуки — безліч барвистих, густих звуків. Я бачу зелені, сині, голубі ескадрони".

Далі автор просинається, розбурканий грозою, і підчас грози приходить до нього з моторошною звісткою одна з двох головних героїнь оповідання.

Уже Донченкові поезії визначались певною літературністю, доробленістю і нахилом водночас до романтизму (хоча б

балада „Чернець і повія“) і до раціоналістичної рефлексії. Тематика оповідання має реалістичне забарвлення, автор змальовує побут коммольського містечкового осередку і молодих шкільних робітників за наших часів, не в історико - революційному аспекті. Описуваний побут становить, на жаль, певний контраст до згаданого сну в XI розділі. Але основне уставляння зроблено не на побут чи оточення, а на психологію героїв і тієї першої особи, від якої ім'я промовляється. Автор становить на художнє розвязання проблему кохання, проблему полового добору. Кохання в „Сурмах“ відображено, іменно, як стихію полового добору, що порушує весь лад особистого життя, примушуючи одних героїв до злочину, инших до самопожертви, а ще инших до малозрозумілих і для них самих учинків. Епіграф з В. Сосюри ще підкреслює романтичну вагу оповідання:

. . . Стучать закохано і дико
її вишневі чобітки.

А в тім автор, стриманий і скромний, иноді може занадто, ні в якому разі не являє собою романтики. В ньому забагато раціоналістичної рефлексії. Він так починає свої „Сурми“:

„У мене карі очі й чорні кострубаті брови, може навіть занадто кострубаті, і сходяться вони на переніссі. Це надає мені, мабуть, похмурого, зосередженого вигляду. Я більше мовчу, ніж балакаю, але все спостерігаю, все занотовую й складаю десь у глибоких куточках під черепною покришкою голови. Це трохи про мене, бо далі теж буде про мене“.

Уривок, безсумнівно, не позбавлений автобіографічного значіння. Зрозумілий стає дальший інтимний до певної міри тон оповідання і його акварельне письмо.

Не менш характерна така цитата: „Квітень приголомшив зеленим галасливим бубном, і я, очманілий, не встеріг приходу прозорого буз.ового травня“.

Так само не встигає тов. Сергій, від його ж ім'я розповідається, встерегти прихід пристрасти — травневої стихії — до серць товаришів. Тов. Сергій приїздить до містечка на літо відпочити з лікаревої наради від перевтоми. „Ах, містечко, подільське містечко, містечко з брудним, вонючим базаром, повне вивісок і евреїв“. Впливи містечка в певний спосіб одбиваються на побуті місцевого коммольського гуртка. Ці впливи автор цілком безсторонньо визначає і таврує, без особливого обурення. А в тім його осередок, хоч і кориться принагідному руському прислів'ю „в семье не без урода“, та в цілому здоровий.

Загалом кажучи, книжечку треба визнати за вдалий учневий етюд, що вже виявляє певну своєрідність у манері письма, до якої особливо спричиняється яскравий контраст поміж романтичною тематикою та раціоналістичним викладом. Авторові можна закинути деякий зайвий суб'єктивізм, якого в тім він не ховає від читача. Що до стилю, нам здається, авторові треба працювати коло дальшого загострення його виразности і простоти.

М. Доленґо

П. Лісовий. В революцію. Збірка. Книгоспілка, стор. 138, ціна 90 коп.

Вага оповідань, що містить збірка Лісового, полягає саме в тому, що в них правильно змальовано революцію в селянському побуті.

Серед масового читача ще панує думка, ніби революційні теми є виключно такі, що відбивають безпосередньо дні горожанської війни: червоні, білі, кулемети, наступи, відступи, зміна влад.

Лісовий по-новому підходить до цієї теми: він дає нам змогу продивитись, як революція зростала в самих глибинах народньої, колективної психіки.

Революція не народилася тільки в жовтні 1917 року.

Вона має коріння в минулому, її червона нитка тягнеться аж до часів крепацтва.

І автор короткими, міцними, стислими реченнями розповідає про це минуле. („Весілля“, стор. 122, 127).

Читач чує, як революція набирала злоби, гніву, помсти, що зруйнували не один палац, що пустили на вітер не один маєток панський Жовтневими днями.

Бібліографія

Революція — розплата.

Революція — момент, коли „нарешті і раби розправили свої спини" (стор. 12). Таке динамічне сприймання революційного руху впливає і на зміст оповідань.

Зміст оповідань, на цю тему („В революцію", „Фотографія", „Весілля") витримано в двох планах: давно минуле і сучасне.

Декілька зразків такого сприймання: 1912 рік. В селі поліція заарештувала молодого вчителя. Вся його провина полягала в тому, що він иноді читав улітку на колодках газету селянам та ще носив українську сорочку (стор. 5 „В революцію"); другий момент — сучасне: Минуло літо, настала осінь. Вибродило пиво волі й почало скисати, гірко ставало. Щось не приходило те, на що люди надіялись. Незадоволення розросталось. Розбуркане селянське море потроху заряжалось фронтом, містом, готувалось до атаки на панські землі (стор. 12 „В революцію"). Другий приклад: Кращі сили, молоді роки забирала економія. А село ниділо, вимирало, впадало чим-раз в більші злидні (стор. 54 „Фотографія"); сучасне: Революція прорізала променем цю безнадійність, подала надію (стор. 54. „Фотографія"). Таку ж двоплановість знайдемо і в оповіданні „Весілля" (123 і 125 ст.).

Двопланова, в двох історичних стинах розроблена, будова оповідань дозволяє уявити собі історичний процес, яко такий, і розуміння — революція набуває глибокого, свіжого змісту.

Для нас таке поглиблення теми тим більшої ваги набирає, що автор змальовує революцію на селі.

Революція на селі мала свої особливості, свої шляхи серед стихійного життя дрібної буржуазії села.

Нема чого тут розводитись про те, що дрібна буржуазія в минулому належала до буржуазії, а в майбутньому її шлях іде поруч зі шляхом пролетаріяту, а сучасність це — роздоріжжя.

Це роздоріжжя і дає чимало яскравих випадків несподіваних, своєрідних, але правдивих в сільських умовах.

Те саме роздоріжжя і породжує такі типи, що не потрапили свого певного класового шляху — чи звернули зі свого правдивого шляху на манівці, а звідси „трагедія душі".

Таких портретів Лісовий дає декілька.

От „Перекинчик".

„А чого ж серед вас немає Холода? — питаю.

— Якого? Карпа?

— Карпо нам тепер не компанія! Не товариш нам Карпо.

Він у куркулі записався" (стор. 95).

Іде екскурс до минулого, коли Карпо коло Ващенкового лісу (стор. 100) читаючи селянам „Павуки та мухи", закликав їх до борні проти царату.

Такий екскурс дан контрасно тому, що це дається читачеві підчас розмови з Карпом теперішнім, розтоптаним:

„От тепер цей Холод упав, його розтоптали. Його спокусила смачна їжа, м'яка постіль крамарихи" (стор. 103).

Автор це все не подає схематично, і поза всією стислістю оповідань читач бачить справжні живі постаті.

Такі „свихнувшиеся" постаті страждають.

„Не думайте, що я ворог революції! Моє серце там з вами. Я просто нещасний чоловік. І знаєте — його очі на мить блиснули давніми вогниками — як для революції настануть тяжкі часи, я, може, й пошлю під три чорти й Хведору, й крамницю, й торговлю і піду до вас!

— А чому цього тепер ви не зробите? — спитав я (автор — Мер.) ласкаво.

— Ні, зараз це неможливо" (стор. 104).

Автор резюмує своє оповідання такою кінцівкою: „Я повернувся до себе. Довго сидів перед столом і думав про шляхи життя. Які вони часто бувають заплутані (ст. 104).

З такими ж декласованими особами ми зустрічаємося в оповіданнях: „Розчавлені" і „Панське пхе".

Так можна схарактеризувати оповідання про наростання революції та про її рух в глибокій селянській гущавині.

Окремою групою треба визнати в збірці оповідання-гумрески: „Свиня", „Аліменти", „Сільський роман".

Бібліографія

Найблискучіша з гуморесок „Свиня“, або ж: як свиня обирала собі господаря — так можна було пояснити цю назву.

Вільно і правдиво розгорнено сюжет оповідання про зникнення двох свиней: Песичкиної (злиденна вдова) і Галичевої (незаможник).

Треба до цього додати, що пропащі належали до панської породи, і їх господарі на їх покладали велику надію в майбутньому, як на джерело прибутків, особливо вдова.

Коли зникла Песичкина свинка, то вдова по всьому селу бігала, питала, заявляла до сільради (! Мер.) . . . але зникла свинка та й край.

Але зі зникненням незаможницької свинки справа мала інший напрямок.

На одному з найближчих засідань комнезаму Галич поставив питання про загублену свиню і висловив думку, що її хтось украв із ворогів революції.

Далі ідуть перипетії того, як свиню знайшли, але знову — чия вона? Претендують два господарі.

Свинки були однакові, як дві краплини.

Кому дати? Ціле село розподілилося на два табори: одні казали, що свинка вдовина, инші доводили, що не вдови вона, а незаможника Галича.

Свиняча справа почала набирати суто громадської ваги.

Скликано було зібрання всього сільського активу і автор розгортає дальшу дію так:

„Секретар сказав блискучу промову про міжнародній стан республіки, про її гідру контр-революції й закінчив тим, що випадок з свинею гальмує справу радянського будівництва в Лозівцях і потребує неодкладного свого розвязання“ (стор. 29).

Кульмінаційний момент, коли Сивошапка подав соломонівську думку: „А що, товариші, давайте ми дамо самій свині вибрати собі хазяїна“ (стор. 30).

Так і було зроблено.

Наслідки цього:

„Народу зібралося таке стовпище, що пролізти не можна було“ (стор. 31). Авторитет місцевої влади було врятовано, а свинку повернено вдові.

Не мета рецензента переказувати з оповідання всі яскраві його моменти. Ми мали на меті тільки вказати і описати їх художні способи відображення.

Що до цих способів, то треба відзначити реалістичну маніру письма Лісового.

Побутове тло оповідань цілком гармонує з такою манірою, в цьому полягає головна і загальна риса всіх оповідань.

З боку сюжетики треба відмітити динаміку розгортання сюжету.

З цього боку характерне оповідання „В революцію“.

Автор міцно тримає читачеву увагу рухом дії.

От уже здається, що ланцюжок інтриги закінчився, урвався — сюжет вичерпано — кінець, але автор робить новий заворот і знов новий несподіваний блискучий рух, і знов новий епізод, і зацікавлений читач не може відірватися від оповідання.

Такий спосіб нагадує новели Генрі.

Чому ці оповідання справляють таке враження?

Тому, що автор в кожному накреслює декілька центрів інтриги, серед яких один являє собою домінанту для решти.

Так збудовано оповідання: „В революцію“, „Свиня“, „Весілля“ та інші.

Детальніший розгляд сюжетів, звичайно, потребував би окремої статті, на яку автор збірки безсумнівно заслуговує.

Другорядні характерні риси оповідань цієї збірки такі: гармонійне співвідношення поміж елементами стилю (діялог, натюр — морт, авторські відступи). Стислість усіх оповідань; зовнішність дії — відсутність психологізму.

Збірку, безумовно, з огляду на зазначені вище риси, можна рекомендувати для читачів і зокрема для хат-читалень, як матеріял цілком слушний для читання на масових літвечірках, де, без ніякого сумніву, оповідання матимуть успіх.

Вол. Мерявий

Бібліографія

Л. Піонтек. Тихим дисонансом. Державне Видавництво України. 1927, стор. 22.

Молода поетка Л. Піонтек видала свій невеличкий поетичний доробок під скромною назвою „Тихим дисонансом". Лірична ніжність цієї книжечки і найінтимніше сплетіння особистих почувань з мотивами революційними, з повсякчасною боротьбою цілого Радянського Союзу; часом наївне, щире, глибоке захоплення, а часом і мужній поклик, і гострий сарказм на адресу тих країн, що ними подорожує авторка („Сиру такого ви ніде не дістанете!!!" Голяндія, стор. 9) — оце характеризує книжечку і виправдує її назву. Мабуть ми не помилимось, коли скажемо, що й поява книжечки на сьогоднішньому літературному ринкові також є тихим дисонансом. Справді бо: нам тяжко буде назвати якусь иншу книжку будь-якого молодого поета (чи поетки), де б так міцно сплітались мотиви революційні й особисті. В цьому розумінні книжечка Л. Піонтек є один із небагатьох у нашій літературі прикладів. І лишиться вона дуже цікавим людським документом.

Коли вітер із моря, а сон притис
Балаклаву,
Я не сплю, лежучи в темному.
Думаю: кохав Асю і Клаву,
А я — навіть не для нової поеми.

І безпосередньо за цим ідуть такі рядки:

З темного кутка примарою
Плазує вбивство Стамбулійського.
Знаю: буде й в Болгарії
Перемога. Вже близько.
. . . .
А я знаю: так, як до неї,
Ти до мене не спалахнеш.

Отже поетка не може відокремити, відірвати свого від загального. В один напружений комплекс злилися кохання і примара боротьби, віра в перемогу і потяг до людини, що десь, в борні за цю перемогу.

І знову пленум Комінтерну,
А я ще й досі не в партії...
Але я пройшла головне inferno
І ти можеш мене кохати.

Треба відзначити новий тип жінки, що вважає себе за гідну любови тільки тоді, коли сама вона „пройшла головне inferno" і готова разом із другим горіти в борні.

Перші 12 сторінок книжки займають поезії під загальною назвою „Узор". Це сильніша частина книжечки, її, так би мовити, база. В восьми окремих віршах поетка передає свої враження (Москва, Себеж, Литва, Німеччина, Голяндія, Гук-Ван-Голянд, Лондон, ст. Джон — порт Канади). Із цих вражінь поетка тче узор.

Я узор Майбутнього витчу:
Він, Далекі, буде для вас —
Там буде червона нитка,
Як кохання перший час.

І правда: як в инших поезіях нитка кохання, так в „Узорі" оця червона нитка проходить через цілий цикл. Але:

Там буде і сіра нитка —
Дитина безсонних ночів,
Коли я відчула раптом
Боротьбу нашу ще болючіш.

Далі для кожної країни поетка знаходить своєрідні фарби. Часом одним рядком прорівається біль: „Литво, засніжений сум!.." А перед цим бреніла така бадьора певність:

Буде так: слабенька струна
Натягнеться перенапружено,
В світовому оркестрі з нами
Бренітиме і вона дружно.

І оця постійна зміна настроїв, мобільність емоцій у самої поетки, відсутність „революційної", чи, навпаки, мінористої тарабарщини, робить її поезії щирими й теплими.

Стисло і сильно подано Німеччину, де „робітник починає „Erhebt euch" співати". Далі прекрасний вірш „Голяндія".

Країно тюльпану і крокосу,
Од революції не рятують шлюзи...

І раптом, у дальшому вірші (Гук - Ван - Голянд), коли „прибрано з гуркотом трап. Тріпоче на вітрі брезент,“ — у поетки вихоплюється наївний, майже дитячий зойк:

Стискається серце в тузі.
Розсік пітьму маяк.
Коханий, Червоний Союзе,
Навік я твоя.

Лондон. Свої враження від цього камінного серця Англії поетка передає укладеними, як брук, довгими ямбічними рядками, на які вона кидає зливу електрики.

На Picadilly світло ллють каскадами
реклами,
Авто, трамваїв, кебів біга комашня . . .

Та й тут Л. Піонтек не зраджує її класове чуття (ота червона нитка). В блискучому й твердому місті, фортеці капіталістичного світу, поетці впадає в око такий контраст:

Тут все тверде. І тільки окарино
(Сліпця безногого) загрозою тремтить
Й примушує упевнені вітрини
Легенько збліднути на мить.

Краще й глибше не скажеш. Тут обличчя Англії після війни. Окарино сліпця безногого, що примушує „упевнені вітрини легенько збліднути на мить“, — не можна забути. Правда, ми б могли заждати від авторки ще й інших, більш разючих контрастів. Так само можна б жадати, щоб „Узор“ був ширше охопив усі ті країни. Але й поза цим він лишається цінною і майстерньою річчю.

Віршів, що задовольнили б смак любителів „чистого мистецтва“ у книжечці Л. Піонтек немає. Ось вона, припустім, пише „Коли в горах дощ“.

Я тепер у чужому краю,
Де піхти і чорні сосни.
Це весна. Але я знаю, знаю!
Тут буде Жовтнева осінь.

Ми цілком розуміємо, що таке поводження з любителями „чистого мистецтва“ може їх справедливо обурювати. Бо до чого тут, спитають вони, Жовтнева осінь, коли тут „весна“? Та очевидно така вдача пролетарської поетки, що любить дивитись і як:

Небо в нечісаній вовні
Цілує чорні сосни . . .

і в той самий час каже:

Я мрію не казкою — краєм,
Де весна пройшла в - осени . . .

Навіть єдиний у книжці „невтральний“ вірш „Десь грає цитра“, що так ніжно згучить для всякого вуха:

Десь грає цитра . . .
Застигли сосни у півсні
Спокійне озеро поволі мляво диха.
На горах сніг.
Тихо.

і той авторка підпалює, ніби навмисне . . .

Десь грає цитра.
Ніжна. Колискова.
Ніч змазала всі фарби угорі.
Я тільки відпочину, щоб знову
Горіть.
Десь грає цитра.

У збірочці є цікаві алітерації, асонанси, неповні рими. Такі приклади: „коліс — безслізно, сказано — в Азію, трап — мапи, брезент — континенту, ночів — болючіш, перенапружено — дружно, Стамбулійського — близько, примарою — Болгарії“ і т. ін. — характерні для книжки і роблять її обличчя оригінальним. Немає штампованих метрів. Тільки для „Лондону“ взяла авторка класичні ямби і безперечно досягла мети.

Поза всім тим у Л. Піонтек, в її дрібних поезіях (як „Я порву“, „Безсоння“, „Годинник і безсоння“) є чимало недоречностей, молодої невправности та недослуху, що, очевидно, авторці „Узору“ відомі не згірш нашого.

Отож будемо сподіватися на дальше зростання молодої поетки, що сьогодні ще далеко не повно себе задекларувала.

Р. Гент.

ХРОНІКА

БЛАСКО ІБАНЬЄС

(1867 — 1928)

28-го січня цього року в Ментоні у Франції помер відомий еспанський письменник Бласко Ібаньєс.

Ім'я Ібаньєса користувалося великою популярністю не тільки в Еспанії, але й далеко за межами її. Перше десятиріччя XX віку, до імперіялістичної війни, він був одним з найбільш читанних письменників. Його романи з'являлися в перекладах на европейські мови одночасово з появою оригіналу. За час війни та пореволюційні часи інтерес до нього підупадає через ослаблення його літературної діяльности. І тільки відомий памфлет проти короля Альфонса XIII, що з'явився 1925 р., знов привернув загальну увагу до Ібаньєса.

Кажучи про життя Ібаньєса, треба передусім одмітити його надзвичайну діяльність натури.

Для Еспанії Ібаньєс був не тільки популярним письменником, але й популярним політичним діячем. Крім того, з самого малку в йому прокидається нахил до пригод і мандрування. Тікає з школи. Стає матросом. Юнаком сімнадцяти років з'являється в Мадриді, стає до журнальної роботи.

Вступає до республіканської партії і до останніх днів своїх лишається її активним членом.

Ібаньєс родом був з Валенсії (провінція на півдні Еспанії, на узбережжі Середземного моря) і був постійно депутатом од неї в парламенті. В парламенті вів активну боротьбу з монархичним урядом. Вів боротьбу і через пресу, і 30 разів відвідав в'язницю за надто сміливі статті. За останній свій революційний виступ — памфлет проти короля „Здемаскований Альфонс XIII" Ібаньєса позбавлена права в'їзду до Еспанії. Він і помер на чужині, у Франції, як вигнанець.

Віддавши одну половину свого життя політичній боротьбі, боротьбі з політичним ладом своєї батьківщини, Ібаньєс майже всю другу половину життя — майже всю свою літературну діяльність присвятив боротьбі з соціяльним злом Еспанії у всіх його виглядах, проявах.

Більшість романів Ібаньєса — це широкі соціяльні картини життя Еспанії, що зачипають, поруч великих явищ, і найдрібніші, найнепомітніші боки його. Клерикалізм — велике зло Еспанії, і бій биків — дикий пережиток варварських норовів середньовіччя, однаково притягують до себе увагу. Майже кожний роман Ібаньєса торкається того або иншого боку соціяльного життя, соціяльних відносин, ставить на розвязання соціяльне питання. У „Катедральному Соборі" (El Cafedral) особливо яскраво змальовано ролю клерикалізму в Еспанії, його вплив на всі верстви суспільства.

В „Пролазі" (El Intruso), „Винарні" (La Bodega) ролю духівництва, зокрема езуїтів узято трохи вужче — їх шкідливий вплив на сем'ю, влада над темною в своїй масі еспанкою. В романі „Arroz y Tartana" представлено один з моментів відсталого розвитку капіталізму в Еспанії — сутичка дрібної кустарної промисловости з великою, загибіль першої, зубожіння мас і поруч

раптове забагачення окремих осіб. У низці Валенсійських селянських романів ставиться гостре в Валенсії питання—право на землю тих, що обробляють її своїм потом і кров'ю. У романі „Пісок та кров“ (Sangre y Arena) з надзвичайним реализмом подано варварський звичай—улюблене національне видовище еспанців — бій биків. В „Орді“ (La Horda), одному з найсильніших соціяльних романів баньєса, яскраво підкреслено прірву між „голодними“ і „ситими“, культурними мешканцями Мардриду і „дикою ордою“ ганчірників, контрабандистів, злодіїв і т. д., що живуть побіч з ними, і провіщено сутичку, що конче мусить статися між ними.

Але з своєї натури Ібаньєс не може бути тільки об'єктивним спостерігачем. Він цілком на боці скривджених. Улюблені його герої борються за них, віддають своє життя на боротьбу за те, що вони вважають справедливістю. Ібаньєс — ворог примиренности і терпіння. Увесь його світогляд побудований на цьому протестантизмі. Особливо яскраво виявляє Ібаньєс свій світогляд у своєму кращому філософсько-психологічному романі „Мерці велять“ (Las Muertos mandon). Герой цього роману пройнятий важкою хмурою філософією. Вона ґрунтується на свідомості влади мертвих, їхніх законів, їхніх звичаїв над живими, на свідомості марности боротьби з мертвими, необхідности підкоритися їм. Але Ібаньєс находить вихід. Владу смерти чоловік не може подолати, але з-під влади мертвих визволитися може. Потрібна тільки боротьба зо всіма тими законами та звичаями, що були створені вже померлими, але живуть і до цього часу, хоч давно вже люди зрозуміли непотрібність їх. Нехай більшість продовжує за інерцією іти старим шляхом вказаним мертвими. Не треба боятися боротьби з більшістю, не треба боятися боротьби з тим, що освячене віками. І тоді тільки можна визволитися з-під влади мертвих. Багато бачить Ібаньєс в Еспанії таких перепон до вільного життя, які обстоює більшість і з якими повинна боротися дуже й людина. Він особливо яскр во намагається показати в своїх романах необхідність цієї боротьби. Ібаньєс цікавий для нас, проте, не тільки як соціяльний виявник. Його романи становлять собою яркі кольористі картини сучасної Еспанії. Ібаньєс талановитий побутовий письменник, своєрідний побутовий письменник, з надзвичайною художньою спостережливістю.

Його маніра змальовувати побут нагадує трохи Золя, з його любов'ю описувати дрібні подробиці життя, тісно повднувати обстановку і людей, що в ній живуть. Але Бласко Ібаньєс незрівняно більш імпресіоністичний, його картини яскравіші, виразніші.

Який би ми не взяли роман Ібаньєса — соціяльний, історичний, психологічний — тлом є побут. Виняток становлять тільки романи останнього періоду — воєнні та повоєнні. І вже на тлі побуту, яскравого, мальовничого побуту Еспанії — розгортається дія, змальовується складна соціяльна проблема, дається історична подія.

Ібаньєс, як було зазначено, походить з Валенсії, цього своєрідного куточку Еспанії, де збереглося стільки пережитків сивої старовини. І тому побут Валенсії особливо притягує увагу Ібаньєса. Свою літературну діяльність він почав саме з побутових романів, з життя Валенсії: „Хатина“ (La Barraca), „Травневий цвіт“ (Flor de Mago), „Очерет та болото“ (Canas y Barro), Arroz y Tartana. Бласко Ібаньєс чудовий пейзажист, що яскраво передає барвисті ландшафти Валенсії. Його описи природи — найкращі сторінки еспанської літератури. Проте не можна не згадати і про ту силу типів еспанського суспільства, що охопив Ібаньєс у своїх романах: підприємці, селяни, тореадори, бандити, художники, журналісти, єзуїти, революціонери — все це яскраві фігури, вихвачені з життя.

У пізніших романах Ібаньєса приваблюють психологичні проблеми, і він дав два романи з тонкою психологічною аналізою. „Мерці велять (Los Muertos mandon) і „Оголена“ (La Maya Desnuda).

Підчас світової війни літературна діяльність Ібаньєса ослабла. Він піддався

романському шовінізмові, дав кілька тенденційних, літературно слабих „воєнних“ романів. З них найбільш відомі „Наше море“ (Mare Nogsrum) і „Чотири вершники Апокаліпсису“ (Los Cnatro jienets del Apocalipsis). Останніми роками літературний напрямок Ібаньєса змінився. Його останні романи „Рай жінок“ (El Para'so de las Müjéres) „Земля для всіх“ (La Pierra defados) мають авантурно-сатиричний характер, але все ж з дужим соціяльним нахилом. Від побуту Еспанії Ібаньєс відійшов тут цілком.

Лишається сказати ще кілька слів про голосний памфлет Ібаньєса „Здемаскований Альфонс XIII“. Це яскрава, смілива характеристика сучасного політичного стану Еспанії, побудована, головним чином, на змальованні двох центральних фігур — Короля й генерала Прімо де Рівера. Обидва подані в натуральному свойому вигляді, без прикрас, з „зірваною“ машкарою. Сміливість памфлету і талановитість викладу не могли не зробити певного й дужого враження. Багатьом памфлет Ібаньєса показав монархічну Еспанію такою, якою вона є на сьогодні.

П. Г.

Примітка. З творів Баласко Ібаньєса українською мовою маємо:

„Хатина“ Перекл. В. Самійленка. ДВУ. 1926. „Валенсійські оповідання“. Пер. В. Самійленка. ДВУ. 1925. „Здемаскований Альфонс XIII“. ДВУ. 1925.

ШЛЯХИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Протягом чотирьох днів (з 18-го по 22-е лютого) в Будинку ім. В. Блакитного відбувався великий літературний диспут з участю письменників усіх українських літературних угруповань, окремих течій і напрямків.

Диспут відкрив нарком освіти М. О. Скрипник.

Аналізуючи післяжовтневу українську, а також сьогоднішню літературну ситуацію, тов. Скрипник констатував, що: — Жовтнева революція відкрила широкий простір для буйного розвитку української культури, зокрема української літератури. В цьому розвиткові вже є досить значні досягнення, які свідчать, що українська література впевнено прямує до свого дальшого розвитку й опанування ширших читацьких кіл.

Нова укр. література має кілька типових рис. Першою такою рисою є те, що до літератури прийшли нові сили, які прагнуть художньо виявити, відобразити нову радянську д йсність, нове життя. Але українське письменство має більш-менш значні кадри літераторів старої, передвоєнної генерації, які ще цупко тримаються залишків старого мистецтва й инколи намагаються вплинути на нов. творчі сили. Все же таки основну масу творців на ниві літературній становить радянська молодь.

Другою типовою рисою нашого радянського письменства є те, що воно об'єднано по різних літературних організаціях, які всі, так би мовити, хрестяться по радянському, всі заявляють, що стоять на радянській платформі і всі хочуть бути співцями пролетаріяту. Але, на жаль, не завжди робота декого із письменників відповідає їхнім заявам і їхнім платформам.

В нашому літературному сьогодні є ще й третя типова риса. Наші письменники об'єднуються лише на літературно-політичних платформах, а не за мистецько-формальними ознаками.

Тов. Скрипник закликав також до рішучої боротьби з напостівством, щоб забезпечити нормальні умови для творчої роботи всім радянським літературним організаціям.

Накреслюючи дальші завдання української Жовтневої літератури, тов. Скрипник сказав:

Ми мусимо гостро виступити проти літературного комчванства. Ми мусимо і будемо вести вперту боротьбу з тими, хто звужує нашу літературу до напостівства з псевдо-пролетарською суттю, звужує до примітивізму. Ми повинні боротися за художню якість нової пролетарської літератури проти всяких спроб спрощенства її.

Хроніка

Нове суспільство, широкі трудові маси потребують літературних творів високої художньої якости. Ці твори треба пролетаріятові дати. В своїй роботі українські радянські письменники мусять прагнути дати такі художні цінності, що пролетаріят з них черпав би нові сили для творення нового світу, для творення соціялізму.

Тов. Коряк, виступаючи від імени ВУСПП'а, зазначив, що кожна літорганізація, кожний письменник мусять тепер одверто сказати, як вони розуміють своє слугування українському художньому слову, як гадають задовольнити вимоги широкого радянського читача на українську пролетарську літературу. Ми на сьогодні маємо такий стан, що годі обмежуватися самими маніфестами.

Треба переходити до поєднання художніх платформ з суспільно-соціяльним комплексом.

Чи можна вже поділити радянських письменників за формально мистецькими ознаками? На це тов. Коряк заявляє: „і можна, і не можна". Оскільки треба давати певну художню роботу — ділитися потрібно в такий спосіб, щоб кожна літературна організація дала певні художні цінності, але не можна відділити стилю, форми вислову од громадського слугування даного письменника.

Складне питання про стиль пролетарської літератури. Тов. Коряк вважає, що таким стилем мусить бути конструктивний реалізм.

Творці пролетарської літератури мусять прагнути максимального об'єднання. Тому завдання створення всеукраїнської федерації радянських письменників є актуальним і його як-найшвидше треба виконати.

Представник „Молодняка" тов. Коваленко рішуче виступає проти гасла об'єднання письменників за формально-мистецьким принципом. На його думку, не можна відірвати форми від ідеології, і розподіл літературних сил відповідно до формально-мистецьких ознак лише пошкодить творенню пролетарської літератури, на яку збільшують свої напади представники літератур ворожої пролетаріятові ідеології. Отже, громадсько-політичне об'єднання пролетарських письменників конче потрібне.

Решта товаришів, що встигли виступити на диспуті, свою увагу головним чином скерували на виявлення ненормальностей в нашому поточному літературному житті, і кожен пропонував свої „рецепти". Гострі суперечки виникли навколо того, чи потрібне перешикування радянських літературних сил в бік організації їх за мистецько-формальним принципом. Проти цього рішуче виступили представники ВУСПП'у (т. т. Микитенко, Кулик, Гільдін), які доводили, що об'єднання радянських письменників за принципом політично-громадським ще не втратило своєї актуальности. Решта промовців (т. т. Слісаренко, Йогансен) не менш уперто відстоювали ідею перешикування творців радянської літератури.

Жваві дебати точилися навколо проблеми стилю пролетарської літератури. Більшість промовців визнає, що в нашій літературі треба застосувати всі сучасні стилі, бо лише в процесі вільної конкуренції цих стилів можна утворити свій новий могутній стиль, що відповідатиме нашій добі.

Ідея перешикування письменницьких сил, як і раніше, зустрічає і палких прихильників, і не менш палких супротивників. Але всі одностайно визнають, що в нашому літературному житті треба встановити товариську атмосферу.

Всі чотири дні диспуту пройшли під знаком зосередження уваги широкого радянського загалу навколо питань нашої літератури.

Цей інтерес до диспуту з боку широких кіл радянської громадськости підкреслюють у своїх промовах зав. відділу друку ЦК партії тов. Хвиля, секретар ЦК партії Панас Любченко й нарешті у своєму прикінцевому слові тов. Скрипник.

Тов. Хвиля зауважив, що навколо нашої радянської літератури мобілізує свої сили не лише радянська громадськість, а й ворожі нам сили. Можливість розвитку

нашої літератури по лінії формально-мистецьких шкіл тов. Хвиля категорично заперечує. Бо не можна ж в одній якійсь формальній школі об'єднати письменників різних світоглядів.

На диспуті говорилося про напостівство в українському літературному житті.

Тов. Хвиля каже, якщо і є напостівство, то напостівство українського націоналістично-буржуазного характеру. Взірцем такого напостівства можуть бути „Вальдшнепи" Хвильового.

Докладну, з аналізом нашої літературної сучасности, промову сказав тов. Панас Любченко.

Зробивши характеристику соціяльних відносин, тов. Любченко перейшов до літературних організацій. Він каже, що коли зважати на самі маніфести, заяви й платформи наших літературних організацій, то у нас усе гаразд, усі радянські письменники ідеологічно витримані й пролетаріятові цілком віддані. Але літературний доробок того чи іншого письменника часто свідчить зовсім протилежне тому, про що говориться і в заявах, і в маніфестах.

Як ми маємо оцінювати літературний твір, з якою міркою до нього підходити? На це тов. Любченко заявляє, що з міркою лише політика до літератури підходити ніяк неможливо. Літературний твір ми мусимо розглядати й оцінювати не лише з погляду форми і стилю. В оцінці літературного твору конче треба зберегти пропорцію між усіма основними завданнями, які ми подаємо до літератури.

В нашому літературному житті ми занадто фетишизуємо організаційні форми. Це має свій дефект, і думка, що організаційними формами можна лікувати літературу й рятувати літературне життя від різних збочень — неправильна. Організаційні форми потрібні, але фетишизувати їх не треба.

Потрібні рішучі заходи, щоб унормувати життя окремих радянських літературних організацій й забезпечити сприятливі умови для справжньої творчої літературно-мистецької роботи.

Радянські літературні організації мусять не тільки дружньо не ставитися до роботи одна одної, не тільки ставити перешкод до цієї роботи, а й не забувати про попутників. Постанову партії про максимальне піклування, про попутників і притягнення їх до творення потрібних пролетаріятові художніх цінностей у нас ще не виконано.

Закінчуючи свою промову, тов. Любченко каже:

— Хай основним постійним завданням у роботі наших літературних організацій, наших письменників буде — дати гарну, відповідну до вимог пролетаріяту продукцію, цінну і з погляду соціяльно-політичного, і з погляду формально-мистецького.

Своє прикінцеве слово тов. Скрипник побудував на підсумках висловленого на диспуті, а також з'ясування організацій форм української пролетарської літератури.

— Дехто зрозумів мою промову на відкритті диспуту,— каже тов. Скрипник,— в той спосіб, що я відкидаю соціяльно-політичний момент організації літературних сил і виголошую гасло об'єднання їх лише за принципом формально-мистецьким. Розуміння цілком неправильне. Для кожного ж ясно, що в літературному житті має вияв і політична, класова боротьба. І хіба можна, зважаючи на це, в основу літературної творчости класти лише формально-мистецькі завдання без завдань політично-соціяльних? Ні в якому разі. Теорія — „мистецтво для мистецтва" у нас не повинна мати місця. В побудові своїх літературних сил ми насамперед повинні мати політично-громадську основу. А на ній, на цій основі—хай розвиваються й різні формально-мистецькі течії та напрями. Це проблема уже кваліфікації. Отже, про мистецькі форми, розподіл по них письменницьких сил можна говорити лише тоді, коли є певна ідеологічна база.

Тов. Скрипник закликає до рішучої боротьби з ворогом, що проказить на радянський літературний фронт. Але ця боротьба не є, не мусить бути платформою

літературних організацій. І той, хто роботу літературних об'єднань зводить до політичної боротьби, той оскопляє нашу літературу, звужає коло творчих виявлень, губить перспективу нашого культурного будівництва.

Літературні об'єднання не повинні забувати своє основне завдання — давати гарну продукцію. В літературі повинно існувати вільне суперництво різних течій, напрямів.

У ДЕРЖАВНОМУ ВИДАВНИЦТВІ УКРАЇНИ

ДВУ продовжує видання творів М. Вовчок (томи II, III, IV), М. Коцюбинського (томи II, III, друге видання), Черкасенко — вибрані твори, Васильченко — повна збірка творів.

З світової літератури друкується: Шпільгаген — „Міцною лавою“ (т. I, II — переклад з німецької). Д. Тюлі — „Жебраки життя“ (переклад з англійської) Оскар Маурус Фонтан — „Острів Елефантина“ (соц. роман, переклад з німецької).

З сучасних письменників друкується: оповідання І. Микитенка „Вуркагани“, Досвітнього О. — „Тюнгуй“, новели, Хвильового М. — „Кіт у чоботях“ (вид. III), Гартіна — „Червоноармієць Панкель Липа“, Подзолянського М. — „Тереза з Сегедину“ (оповідання червоної казарми), Головка А. — „Можу“ (повість і оповідання, вид. II), О. Донченка — „Золотий павучок“ (повість), О. Вишні — „Життя татарина“, О. Демчука — „Верболози“ (оповідання), С. Пилипенка — „Кропивині байки“.

Друкується руською мовою поема С. Радугіна „Алая быль“ та Бездомного — „О людях и вещах“, поезії.

Незабаром вийде з друку укр. мовою оповідання Тургенєва „Муму“.

Вийшло з друку: поезії О. Донченка — „Околиці“, Гжицького — „Муца“ (оповідання), О. Вишні — „Усмішки“ т. I, І. Дніпровського — „Заради неї“ (оповідання), Д. Фальківського — „На пожарищі“ (поезії), Шульга-Шульженка — „Гартовані леза“ (поезії), Васильченка — „Повна збірка творів“ (т. II, вид. II).

З „Театральної бібліотеки“ видруковано: Юліян Шпол — „Катіна любов або будівельна пропаганда“ (комедія на 3 дії), Я. Мамонтов — „Рожеве павутиння“ (побутова комедія на 3 розділи), С. Левітіна — „Товариш“ (рос. мовою, драма в 5 актах).

З військової літератури видруковано: Я. Ложкін — „Червоне казацтво“ (короткий популярний нарис з історії червоного козацтва), І. Якір — „Тому 10 років“ (уривки із спогадів старого червоноармійця).

В галузі критичної літератури видруковано: Л. Скрипник — „Нариси з теорії мистецтва кіно“. Здано до друку; А. Хвиля — „Від ухилу у прірву“ (про „Вальдшнепи“ М. Хвильового).

Цими днями вийшла з друку книжка Гарі Домеля „Самозванний принц“ (життя і пригоди Гарі Домеля, власноручно списані ним самим у тюрмі в Кельні, січень — червень 1927 року).

В ЛІТОРГАНІЗАЦІЇ „ЗАХІДНЯ УКРАЇНА“

Робота літорганізації „Західня Україна“ зосереджується останніми часами навколо двох основних завдань: індивідуальна літературна творчість та видавнича діяльність.

Майже всі члени організації перейшли до праці над більшими речами, що мусять одбивати перипетії змагань і боротьби галицького селянина й робітника, а з другого боку — мають показати творчий зріст письменника. Деякі товариші перейшли од поезії до прози, де хто з прозаїків узявся за більші полотна. Частина цієї продукції має увійти до другого альманаха „Західня Україна“, що має вийти у виданні Державного Видавництва України цього року.

Видавництво літорганізації „Західня Україна“ розпочало свою працю з середини літа минулого року, а інтенсивніше запрацювало власне з осени. За цей ко-

роткий час видало низку творів своїх членів окремими книжками, а де які з видань виходять цими днями: поезії М. Кичури (відомого галицького поета), оповідання П. Козланюка (молодого галицького белетриста, що недавно виступив у літературі), „Вибір вімецьких балад“ в перекладах Д. Загула та ин.

Крім цього літорганізація видала перший зошит „Західня Україна“ до десятиріччя Жовтневої революції, що його прихильно зустріла радянська критика і громадськість. Літорганізація клопочеться, щоб зошит цей перемінити на двомісячний журнал, присвячений справам Західньої України. Є надії, що це буде зроблене і наприкінці лютого вийде друге число зошита.

Літорганізація відгукнулася щиро і на потребу допомоги жертвам поводи на Західній Україні. Окремі члени організації на місцях своєї праці організували збирання пожертв та виступили в пресі з статтями та творами на цю тему. З метою допомоги жертвам поводи „Західня Україна“, вкупі з секцією ІЗО профспілки Робмис, організувала художню виставку „Мистецький Київ Західній Україні“, що почалась з 3 грудня.

Роботу в справі допомоги жертвам поводи переводить організація і через своє видавництво. Для цього видано популярний нарис Івана Лакизи „На руїнах поводи“, що має ознайомити широкі кола радянського громадянства з тим лихом. Чистий прибуток з видання йде на допомогу жертвам поводи в Галичині.

На допомогу жертвам поводи піде чистий прибуток і з другого видання, що його готує „Західня Україна“ а саме — мистецько - літературний альбом „Руку братам!“. До мистецької редакції альбому входять художники В. Косіян, А. Середа, А. Таран. До участи в альбомі запрошується всі мистецькі й літературні революційні творчі сили України. Вийде з друку альбом на початку березня.

За останні часи літорганізація „Західня Україна“ перевела ще чималу організаційну працю. Склад її членів побільшився новими, молодшими силами, що на поклик Спілки одгукнулися з різних кінців Рад. України. Ще більший успіх має організація за кордоном, де утворилися вже гуртки „Західньої України“. Організаційній роботі, як і розвитку молодих літературних сил, багато сприяє поява журналу „Західня Україна“.

Робота літорганізації набирає все ширшого й глибшого громадського значіння, але через те й виникає потреба пророблену працю і план майбутньої діяльности поставити на обговорення широких громадських кол. Все це доведеться перевести на майбутньому першому з'їзді спілки.

15 січня відбулися загальні збори й пленум ЦК Спілки, що являє собою попередню нараду перед з'їздом. На збори прибули представники й члени організації з переферії. Збори призначили з'їзд на 18 — 19 лютого ц. р. і обрали оргкомісію для переведення з'їзду.

Можна сподіватися, що організація, скріплена увагою, підтримкою і порадою радянського громадянства, ще інтенсивніше розгорне свою роботу — таку корисну й потрібну в умовах нашої сьогоднішньої дійсности.

Видає — **Періодсектор ДВУ** Редагує — **Редколегія**

Ціна 75 коп.